

Національна академія наук України
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ІСТОРИЧНІ ЗОШИТИ

Т.В.Вронська, О.Є.Лисенко

УКРАЇНСЬКІ ГРОМАДИ ЗАРУБІЖЖЯ
В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ:
АКЦІЇ ДОПОМОГИ НАРОДУ УКРАЇНИ

Київ 1997

Вронська Тамара Василівна —к.і.н., ст.н.с.;
Лисенко Олександр Євгенійович—к.і.н.,
Інститут історії України НАН України

У роботі зроблена спроба подати збалансовану картину діяльності українських емігрантів США, Канади, країн Латинської Америки, інших країн світу, спрямованої на подання допомоги цивільному населенню України. Автори аналізують всі ланки проходження гуманітарних вантажів від збирачів до адресатів допомоги. Поряд із розглядом того, як пожертвування світової громадськості потрапляли до головного адресата—населення визволених районів України, вперше робиться спроба проаналізувати акції допомоги з боку діаспори, що були проведені на користь біженців, репатріантів та військовополонених українського походження.

Автори матеріалів, вміщених у препринтах, висловлюють особисту думку, що не обов'язково збігається з точкою зору редколегії.

Редколегія. С.В.Кульчицький (головний редактор), О.І.Гуржій, В.М.Даниленко, М.Ф.Дмитрієнко, В.С.Коваль, М.В.Коваль, О.І.Ганжа (відповідальний секретар), Н.А.Шип, І.С.Хміль.

Літературні редактори—В.І.Новицький, М.Б.Озерова
Коректор В.М.Барташ
Набір підготувала Н.В.Шостик
Оригінал-макет підготував В.В.Дрозденко

У разі передруку матеріалів узгодження з редколегією обов'язкове

ПЕРЕДМОВА

Життя, доля, події розкидали по усьому світу наших колишніх співвітчизників, які у пошуках кращого майбуття опинились у найвіддаленіших куточках планети.

Емігранти з України, перебуваючи на відстані тисяч кілометрів від своєї колишньої батьківщини, влаштовували власне життя, працювали, створювали нові сім'ї. Але ніщо і ніколи не змогло примусити наших кровних братів та сестер забути свою рідну землю. Україна жила у серці кожного з них, знаходилась у полі зору. Вони душею вболівали за її долю, за долю її працюючого та стражденного народу.

Під час Другої світової війни представники еміграційних кіл США, Канади, країн Латинської Америки та інших анклавів всім серцем сприйняли біль та горе, що прийшли на землю України. У думках і намірах вони були разом з тими, хто чинив відчайдушний опір знахабнілому агресору.

Мітинги, демонстрації, збори, що хвилику прокотилися по усьому світу, стали трибуною, з якої вустами прогресивної громадськості, простих людей, котрі не хотіли стояти осторонь трагедії, що розгорілася в Європі, проголошувалося бажання допомогти народу, який захищав свою країну.

З перших днів війни полетіли на адресу уряду СРСР, посольств листи-заяви від колишніх наших співвітчизників, у яких висловлювалося бажання зі зброєю в руках боротися з фашистськими загарбниками. Добрі серця синів України не таїли образи на неї за свої поламани долі. І в ряді випадків, не маючи матеріальної змоги підтримати її, вони пропонували своє життя, щоб прислужитися їй у тяжку годину.

Ми хотіли б привернути увагу до безпосередніх виявів допомоги з боку української громади зарубіжжя і не лише для того, щоб скласти шану та подяку за підтримку, а ще й для того, щоб простежити, який відгомін вона мала у населення України, яку практичну користь відчув від того кожен, хто пережив страшну окупацію.

Останнім часом до цього питання звертались у своїх працях вітчизняні науковці, ставлячи собі за мету простежити розвиток та налагодження зв'язків діаспори США, Канади, інших держав з

Україною. Неабияку увагу приділяють цьому і дослідники у самій діаспорі. Але проблема розглядалася головним чином у контексті утворення та діяльності різноманітних товариств у Північній та Південній Америці і лише побіжно, ілюстративно давалася оцінка їхньої практичної роботи як такої, що була складовою їхнього організаційного життя. В залежності від настроїв авторів, їхньої політичної орієнтації, симпатій та уподобань ці праці мали надмірно стриманий або, навпаки, екзальтовано перебільшений характер.

Поставлене нами питання здається на перший погляд однозначним і простим. Ну що ж, допомагали нам з-за кордону. І ми за це їм вдячні! Але ж ні. Не все так просто, як здається спочатку. Річ у тому, що ця проблема має багато складових, які тісно пов'язані між собою, і розглядати її потрібно у нерозривному зв'язку з іншими.

Насамперед треба встановити причинно-наслідковий зв'язок між суспільно-політичним життям української громади та допомогивими зусиллями її членів.

Українська еміграція організовувалася у ліги, комітети, федерації, творила різні фонди для того, щоб допомагати своїй колишній батьківщині. І в цьому гуртуванні була головна об'єднуюча мета— сконцентрувати зусилля на поданні матеріальної допомоги своїм братам в Україні.

Сам процес організації допомогивих комітетів був доволі складним, тому що у середовищі української діаспори, як в Північній Америці, так і в Південній, точилася гостра політична боротьба з приводу визначення адресату допомоги. У залежності від того, лівих чи правих поглядів дотримувалася організація, складалося і уявлення про те, кому саме треба надавати допомогу: всьому цивільному населенню України чи лише тим, хто виборював незалежність та належав до формувань, які діяли поза Червоною армією? Так, «Союз українок Канади», котрий мав велику розгалужену мережу допомогивих комітетів по всій країні, наполягав на тому, щоб зібрані ними речі—ковдри, одяг, білизна, ліки тощо—неодмінно потрапили до рук так званих скчтальців, маючи на увазі в'язнів ГУЛАГу та військовополонених у концтаборах Німеччини. Окрім цього, неодмінною умовою було й те, що вони (адресати) обов'язково мали бути українцями за національністю.

Але більшість допомогивих комітетів не супроводжували свою діяльність такими вимогами. Їхньою спільною метою було те, щоб

зібрані речі опинилися у руках найбільш знедолених війною громадян—інвалідів війни, дітей-сиріт, членів родин фронтовиків, військовополонених, цивільного населення визволених районів України.

У перші два роки подарунки з-за кордону надходили головним чином на фронт, де з розподільчою та контрольною функціями була започаткована організація баз (відділів зберігання) подарунків при фронтах діючої армії та в ряді військових округів. Згодом, коли вантажопотік збільшився, у головних морських портах та на південному кордоні були створені бази «Різноекспорту», яким були передані функції зберігання, сортування, обліку вантажів, що надходили з-за кордону по лінії ленд-лізу та гуманітарної допомоги.

Звіти баз «Різноекспорту» є надзвичайно цінним джерелом у дослідженні поставленої нами проблеми. Саме вони дають змогу скласти досить повну картину обсягів надходжень з-за кордону, з одного боку, а з другого—постежити напрямки розподілу подарунків.

Логіка, якою керувалися при розподілі речей, ліків та ін. з-за океану, не завжди узгоджувалася із застереженнями відправників із США, Канади, країн Латинської Америки. Це диктувалося реаліями життя того часу. Через централізовану концентрацію різних партій подарунків останні знеособлювалися. І, по-друге, їх прагнули розподілити між районами, що найбільше постраждали від фашистської окупації, а там вручити тим, хто більше цього потребував, не враховуючи при цьому національну приналежність.

Окремим напрямком допомогових зусиль діаспори було створення умов для переселення так званих біженців, або скитальців, з Європи до країн Північної та Південної Америки. Позитивне вирішення цієї надзвичайно складної проблеми вимагало численних контактів з урядовими колами цілого ряду країн, спеціальними органами, створеними ООН, міжнародними інституціями.

Наполеглива і копітка праця зарубіжної української спільноти на благодійницькій ниві заслуговує на всебічне висвітлення і вдячність народу України.

Питання, до якого раніше не зверталися у дослідженнях,— це процес надходження і розподілу подарунків. Шлях останніх був досить складним і багатоступінчастим. Подолати його через моря та океани, через водні артерії під пильною «увагою», яка іноді коштувала життя тим, хто транспортував вантажі, було зовсім нелегко.

Ми вбачали своїм завданням, спираючись на дані архівів, літературу діаспори, свідчення сучасників того лихоліття, встановити дійсний перебіг подій та дати збалансовану характеристику цього процесу. Цифри, події, факти будуть головними чинниками, що впливатимуть на це дослідження.

1. УКРАЇНСЬКІ ЕМІГРАНТИ НАПЕРЕДОДНІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Український народ у своїй багатій історії має немало трагічних сторінок. Однією з них можна вважати важкі поневіряння, яких зазнали наші брати і сестри у пошуках кращого життя. Український люд—трудоар та звитяжник, за багатьох об'єктивних причин протягом декількох століть, шукаючи виходу з економічної і національної неволі блукав по світу, виїжджав у чужі країни, сподіваючись там знайти краще життя. Цілими сім'ями, з дітьми та батьками похилого віку відправлялися нещасні сіромахи у далеку незнайому чужину.

Українська еміграція має декілька головних чинників та джерел формування. Ми вирішили зупинитися лише на основних з них, щоб скласти певне уявлення, з кого ж складалася українська громада воєнної доби.

Своєрідні природно-кліматичні умови, демографічні процеси, господарські традиції спричинили відносне перенаселення західноукраїнських земель. Сільськогосподарська орієнтація, малорозвинута промисловість не могли ані забезпечити населення Лемківщини, Гуцульщини, Бойківщини, Галичини, Буковини достатньою кількістю харчових продуктів, ані дати роботу сотням тисяч незайнятих. На рубежі ХІХ—ХХ ст. лише з Галичині налічувалося близько 1,2 млн. осіб зайвої робочої сили. Недоїдання, висока смертність, часткова дегенерація виснажували, підривали генофонд краю.

Західний напрямок еміграції, викликаной соціально-економічними причинами, почав реалізуватися з переселення українців ще у ХVІІІ ст. в райони Бачки і Банату (тоді—Австро-Угорська імперія), де вони одержали від уряду наділи землі і заснували перші поселення на території майбутньої Югосл звії. Та ж Пряшівщина, а також Галичина дали перших переселенців Срему і Боснії, куди наприкінці ХІХ ст. прибуло близько 10 тис.чол. ¹.

За матеріалами газети «Український вісник» (13 грудня 1942 р.), в цей час в Південній Славонії мешкало понад 25 тис. «бачвансько-сремських» українців, ще 15 тис. проживало у «боснійсько-славонському» ареалі. Разом з іншими місцями розселення українців у Югославії налічувалося близько 50 тис. наших співвітчизників.

У 70-х роках XIX ст. почалася масова еміграція за океан, яка охопила не лише Закарпаття, Галичину та Буковину, а й пізніше також Волинь, Полісся, Холмщину. З 90-х років відбувається еміграція сільськогосподарського населення до Канади, Аргентини, Бразилії, де були неосвоєні земельні масиви, що потребували робочих рук. Загалом до Першої світової війни з українських земель емігрувало за океан близько 800 тис.чол., з них до США—350 тис., Канади—100 тис., до Бразилії та Аргентини—50 тис.чол. Загалом числі переселенців-українців нараховувалося близько півмільйона осіб, решта були—поляки та євреї. За іншими даними, до Канади протягом 1891—1914 рр. прибули 172 тис. вихідців з України ⁴.

Українська еміграція між двома світовими війнами поділялась на політичну та заробітчанську. Близько 100 тис. політичних емігрантів знайшли притулок у Чехословаччині, Австрії, Німеччині, Франції, Румунії, Югославії після невдалих визвольних змагань та громадянської війни 1917—1920 рр. На відміну від «соціальних» емігрантів, політичні не мали дипломатичної підтримки держав, з яких прибули, підлягаючи юрисдикції країн перебування. Спеціальні міжнародні угоди 1922-го, 1924-го, 1928 рр. надали вихідцям зі Східної Європи статус бездержавних. Лігою Націй була створена Комісія для біженців під головуванням Ф.Нансена, яка забезпечила цю категорію емігрантів спеціальними документами—«паспортами Нансена». Конвенція 1933 р. про міжнародний статус цих людей прирівнювала їх до повноправних громадян у питаннях праці, податків, соціального забезпечення, навчання тощо. І хоча в Конвенції мова йшла лише про російську та вірменську еміграцію, українські біженці з політичних мотивів також стали «нансенівцями».

Яскраво ілюструє масовість еміграційного руху з окремих земель України, на нашу думку, той факт, що, наприклад, до Сполучених Штатів із Закарпаття за період з кінця XIX ст. і до 1914 р. виїхало 300 тис.чол., а в краю залишилося 400 тис.чол. ⁵.

Заробітчанська, або соціальна, еміграція, незважаючи на стримуюче імміграційне законодавство ряду країн Америки, між 1919-м і 1939 рр.

ще не була досить численною: у Канаді протягом цього періоду осіло понад 70 тис. українців, Аргентині—50 тис., США—50 тис., Бразилії—10 тис., в Уругваї та Парагваї—по кілька тисяч.

Серед європейських країн найбільш привабливою в економічному плані була Франція, куди за цей час прибуло 59 тис.чол. ⁶.

Виїжджали в основному мешканці українських етнічних земель (Східної Галичини, Західної Волині, Карпатської та Закарпатської України), що потрапили під владу Польщі, Румунії, Угорщини, Чехословаччини. За даними Ф.Д.Заставного, в межах 1919—1939 рр. звідти виїхало на Захід майже 25 тис.чол. ⁷.

Слід зауважити, що не всі, хто мігрував за кордон, з різних причин, залишилися там на постійне помешкання. Значна частина українських заробітчан згодом поверталася додому, щоб із здобутими коштами ставити на ноги своє власне домашнє господарство. З 220 тисяч тих, хто у міжвоєнні роки виїхав на Захід і за океан, 50 тис. повернулися на батьківщину ⁸.

Відомий український дослідник міграційних процесів українців В.Трембицький подає таку картину розселення наших співвітчизників у світі на початок 40-х років:

Китай - 11 тис.	США - 850 тис.
Канада - 400 тис.	Аргентина - 160,5 тис.
Бразилія - 100 тис.	Парагвай - 20 тис.
Уругвай - 10 тис.	Болівія - 9,5 тис.
Румунія - 300 тис.	Польща - 100 тис.
Чехословаччина - 40 тис.	Югославія - 50 тис.
Болгарія - 0,5 тис.	

Невелика кількість українців поселилася в Чилі, Мексиці, Перу, а також на Кубі.

За підрахунками В.Трембицького, у 1940 р. у світі налічувалося (крім Української РСР) 12 млн. чол., які розмовляли українською мовою та її діалектами ⁹.

Розбіжності між наведеними цифрами, їхня приблизність пояснюється тим, що з метою уникнення імміграційних перешкод українські переселенці ча то записувалися поляками, словаками, сербами тощо ¹⁰.

Переважаюча частина українців у місцях нового поселення займалася

сільським господарством, менша—працювала у промисловості. Згідно з довідкою, підготовленою Українським товариством культурних зв'язків з закордоном (УТКЗ), після Другої світової війни із 120 тис. українців Аргентини 15 тис. проживали у Буенос-Айресі, ще 20 тис. — в його передмістях Місіонес, Чако та ін. ¹¹.

Канадські українці освоювали незаймані простори Манітоби, Альберти, Саскачевану. Вільні землі стали місцем проживання українських переселенців у Бразилії. Здебільшого зарубіжні громади українців намагалися зберегти свою мову, традиції, релігію, звичаї. Там же, де поселенці проживали некомпактно, не мали організаційних осередків (Бразилія, інші Латиноамериканські країни), вони поступово асимілювалися з місцевим населенням.

2. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАД

Організаційне життя, спільні погляди та уподобання чи, навпаки,—суттєві розбіжності, що призводили до гострих суперечок всередині української громади у місцях її компактного поселення, дістали свій відбиток і певним чином позначилися на досліджуваному нами питанні. Розшарування за політичними симпатіями, різне бачення адресатів практичної безпосередньої допомоги стали причиною сутичок та конфліктів у еміграційних колах окремих держав, що, в свою чергу, негативно позначилося на самому процесі подання допомоги, вплинуло на її інтенсивність в різні періоди війни.

Політична українська еміграція, що між двома світовими війнами осіла в країнах Центральної та Західної Європи, була ідейно диференційованою. Тому на шляху до творення національно-політичних організацій поставали часом непереборні бар'єри, які іноді було дуже важко оминати. Зважаючи на світоглядні, релігійні відмінності, в ряді європейських країн виникли різноманітні об'єднання вихідців з України. Так, зусиллями М.Грушевського, В.Винниченка, І.Огієнка, В.Липинського у 1923 р. у Відні створено перший вищий навчальний заклад за кордоном—Український вільний університет.

Активною діяльністю вирізнялася емігрантська група з колишніх державних діячів, митців, науковців, літераторів, які місцем свого проживання обрали Німеччину. До неї, зокрема, входили Д.Дорошенко, В.Липинський, С.Смаль-Стоцький, І.Мазепа,

М.Антонович, І.Мірчук, О.Колесса та ін.

У 1929 р. за ініціативою Є.Коновальця створюється Організація Українських Націоналістів, що базувалася спочатку на відділеннях у Німеччині, Австрії та Франції.

Українські жителі Італії, що осідали, як правило, у великих містах, гуртувалися навколо Української папської колегії св. Йосафата та Української папської малої семінарії св.Йосафата: Української громади Італії.

Прихід до влади фашистів в Італії, нацистів у Німеччині, аншлюс Австрії, поділ Чехословаччини ускладнили діяльність українських організацій у цих країнах. Водночас частина еміграції, здебільшого та, яка входила до ОУН або поділяла її програму, почала пов'язувати свої сподівання на відродження української державності з агресивною політикою Гітлера.

Надзвичайною жвавістю відзначалось організаційне життя української громади у Франції, яку умовно можна поділити на кілька груп. Першу становили прихильники концепції Української Народної Республіки (колишні члени владних структур УНР, вояки та офіцери армії), котрі видавали тижневик «Тризуб».

У 1929 р. на базі «Ідеологічно споріднених націоналістичних організацій» (ІСНО) та Братських організацій (БО) засновано «Провід українських націоналістів».

«Українська громада у Франції» була табором радикальних есерів, яка стояла спочатку на поміркованих позиціях, а під головуванням М.Шаповала (1929—1949 рр.) перейшла на платформу безоглядної боротьби зі своїми ідеологічними противниками— націоналістами.

Нарешті, найважливішою силою у середовищі української еміграції у передвоєнній Франції став Український народний союз (УНС), який у 1939 р. налічував 98 низових організацій, 5000 членів та стільки ж прихильників.

Певна частина українських переселенців у Франції перебувала під впливом російської еміграції (Мілюков і його «Последние новости»).

Головна управа УНС, очолювана генералом М.Капустянським, так визначила свою генеральну лінію:

а) національно-усвідомлююча робота серед галицьких робітничих мас, що потрапили до польських організацій, і серед наддніпрянських

«малоросів», що блукали манівцями білоросійськими;

б) акція в обороні української національної приналежності: петиції до французьких урядових чиновників з домаганням визнати українську національність замість зазначувати в особистих документах польське та інше громадянство;

в) заходи для налагодження релігійної опіки українців Франції (перед ієрархами ГКЦ і Конгрегацією для східних церков у Римі, листи до митрополита Андрея Шептицького);

г) фінансова допомога українським політ'язням, втікачам з Соловецької каторги і українським культурним інституціям...»¹².

Вірність проголошеним принципам УНС демонструвала у повсякденному житті. Так було і в 1938—1939 рр., коли на потреби Карпатської України було зібрано 100 тис.франків, що на той час становило чималу суму¹³.

УНС здобув прихильність французької громадськості, коли з початком Другої світової війни звернувся з телеграмою до прем'єр-міністра Е.Деладьє, в якій висловлювалася лояльність українців і їхня готовність вступати до збройних сил Франції. Але тут відіграв свою роль польський фактор: польські мобілізаційні комісії, які з дозволу французького уряду здійснювали призов до своєї армії, прагнули рекрутувати всіх українців, які раніше проживали на території Польщі. Організований і впертий опір цим спробам з боку УНС призвів до того, що власті Франції дозволили українцям самостійно вирішувати дилему: служити у Війську Польському чи у французькому «Іноземному легіоні».

Після окупації Франції в Парижі з дозволу гітлерівців була створена «Українська установа довір'я» для посередництва між українським населенням та німецькими властями. Керівництво УНС намагалося контактувати з цим органом, однак, на відміну від Чехії та Німеччини, де подібні установи відстоювали українські інтереси, «Українська установа довір'я» не виконала свого високого призначення і повела кампанію проти УНС, діяльність якого нацисти заборонили у 1943 р.

Друкованим органом УНС була газета «Українське слово», на чолі якої плідно працював відомий активіст О.Бойків. Саме він і його товариші передавали інформацію про злочини нацистів на українських землях і боротьбу УПА, що надходили з України, до

зарубіжних дипломатичних представництв при французькому уряді у м. Віші.

Зробивши огляд організаційного життя української громади у Європі, принагідно відзначимо, що гітлерівський терор у країнах Європи аж м'як не сприяв практичній діяльності українській громаді, і ти більше не могло йти навіть мови про будь-яку матеріальну підтримку з її боку своїх братів в Україні, поки не скінчилася війна. Лише після падіння нацистського режиму українські осередки в європейських країнах стали центрами опіки скитальців, займаючись їхнім влаштуванням на чужині.

Високим ступенем організованості відзначилося громадське життя українського населення Сполучених Штатів Америки. Однією з перших заявила про себе масова страхувально-допомогова асоціація—Український Народний Союз (УНС), яка була створена в Канаді 1894 р. і поширила сферу свого впливу на весь Північноамериканський континент. Подібні функції виконував також «Український братський союз» (УБС), заснований у Скрантоні в 1910 р.

Серед релігійних громад виділялася спілка українців-католиків «Провидіння», яка діяла з 1912 р. і брала участь у всіх значних акціях, що відбувалися серед українства Сполучених Штатів. Для «Союзу Українців Америки» (СУА), Українського громадського об'єднання (УГО), «Організації державного відродження України» (ОДВУ) та «Українського робітничого союзу» (УРС) спільною була ідея відновлення суверенної Української держави. Боротьбі за незалежну Україну з монархічною формою правління присвятили себе члени товариства «Гетьманці».

У 1940 р. була заснована «Ліга американських українців» (ЛАУ), що об'єднувала головним чином трудову еміграцію та близько 40 земляків зарплатських українців, гуцулів, лемків, бойків, галичан. Члени ЛАУ прихильно ставилися до Радянського Союзу і знаходилися під впливом комуністичних ідей.

Майже 13 тис.членів на час Другої світової війни мала у своєму складі Українська секція Інтернаціонального робітничого ордену, близька до світоглядних поцизій ЛАУ.

24 травня 1940 р. у Вашингтоні був створений «Український конгресовий комітет Америки» (УККА), що мав стати консолідуючим громадсько-політичним центром української діаспори США. Він

об'єднав близько 60 організацій, які сповідували національну українську ідею ¹⁴.

Воєнні роки були справжнім випробуванням для українського національного табору в США. Свого роду каталізатором для громадських об'єднань, що діяли на той час, стала агресія гітлерівської Німеччини проти СРСР.

До початку гітлерівської агресії у Європі Радянський Союз майже одноставно сприймався в американських політичних колах як потенційний противник. Після того як Сполучені Штати і СРСР стали союзниками, ряд органів масової інформації, включаючи радіо, почали, з одного боку, по-іншому подавати матеріали про Радянський Союз, а з другого, — включились у кампанію цькування українських націоналістів як «спільників фашистів», «нацистських агентів».

Журнал «Лайф» присвятив цілий випуск національній політиці Сталіна, його реформам.

Журнал «Hour» («Година») на своїх сторінках звинувачував ОДВУ та УГО в шпигунстві і саботажі. Аналізуючи джерела української національної ідеї, журнал кваліфікував М.Грушевського як історика нацистської орієнтації.

Апогеєм шпигуноманії стала поява книги М.Соєрса і А.Кана «Саботаж. Таємна війна проти Америки», в якій розділ під назвою «Бомбардувальники та вбивці» був присвячений українським організаціям націоналістичного спрямування.

Не обійшлося і без втручання спецорганів. ФБР (Федеральне бюро розслідувань) здійснило операцію, в ході якої агенти відвідали відділи ОДВУ та УГО по всій країні, забрали документи. Вклади цих організацій у банках були заморожені, а деяким її членам заборонили виїзд з місця проживання ¹⁵.

Незважаючи на те що ОДВУ та УГО, як і УНС, були виправдані задовго до закінчення війни, кампанія проти них додала сил їхнім ідейним противникам — прорадянським та прокомуністичним об'єднанням.

У газетах «Українські щоденні вісті», «Карпатська Русь» йшла гостра полеміка з виданнями націоналістичної орієнтації — «Українським словом», «Новим шляхом», «Народною волею» ¹⁶.

Представники обох таборів на словах виступали за єдність українства за кордоном, щоб протистояти силам агресії. На ділі ж кожен вкладав своє розуміння в це поняття і тому годі було чекати

примирення і згоди між людьми, які діаметрально протилежно дивилися на перспективи українського народу і його держави.

Надзвичайною строкатістю відзначалася політична палітра українських організацій у Канаді. Навіть релігійні товариства на зразок «Братства українців-католиків» (рік заснування БУК—1932), «Українського католицького юнацтва» (1939 р.), «Ліги католицьких жінок» (1943 р.) були політизовані і брали активну участь у громадському житті. Що вже казати про «Українську стрілецьку громаду», «Молодих українських націоналістів» та «Організацію українок Канади ім.Ольги Басараб», згуртованих в Українське Національне Об'єднання (УНО) на базі націоналістичної ідеології. Близькими до цих утворень були «Українське ударне товариство», «Союз української молоді в Канаді» та ряд інших¹⁷.

Як і в Сполучених Штатах Америки, в Канаді існувало багато кредитово-допомогових, професійних, жіночих, студентських, земляцьких організацій різної орієнтації.

Серед них вагоме місце посідали ті, що поділяли комуністичні ідеї і симпатизували Радянському Союзу, і насамперед Товариство «Український Робітничо-Фермерський Дім» (ТУРФДім), «Робітниче запомогове товариство» (РЗТ), «Товариство допомоги визвольному руху на Західній Україні», «Робітничо-фермерське видавниче товариство».

Компартія Канади поступово встановила контроль над цими організаціями. Її активісти (Т.Бак, С.Кар, С.Сміт, Л.Моріс та ін.) були частими гостями на представницьких форумах українців, де виступали з доповідями, не приховуючи своїх поглядів і намірів. Наприклад, у березні 1935 р. на Нараді Українських робітничо-фермерських організацій (УРФМО) генеральний секретар КПК Тім Бас заявив: «Я знаю, що українське робітництво і робітничі організації будуть підтримувати комуністичну партію в її боротьбі... за Радянську Канаду». Відлуння цих слів прозвучало у виступі делегата І.Бойчука: «З наших з'їздів ми виїдемо з одною думкою... спільно боротися за Радянську Канаду».

Ставлення учасників Наради підсумував у звітній доповіді про загальний економічний і політичний стан та участь УРФМО в класовій боротьбі М.Шатувський: «Національна політика партії й радвлади в Україні привільна; ми маємо повне і беззастережне довір'я і до партії й до влди, рідної нам по класу»¹⁸.

Подібні прояви класового братання, а також негативне ставлення КПК до воєнної політики Канади не могли залишитися непоміченими. В червня 1940 р. уряд Канади оголосив рішення про заборону діяльності Комуністичної партії, ряду лівих організацій, в тому числі ТУРФДім. Його майно—а це 108 будинків—перейшло під юрисдикцію спеціального державного опікуна і частково було продано¹⁹. У 1943 р. канадські власті переглянули свою позицію і поновили ТУРФДім у всіх правах. На цей час воно прибрало нову назву—«Товариство об'єднаних українців-канадців» (ТОУК).

У 1940 р. зусиллями «Братства українців-католиків», «Союзу українців-самостійників», «Українського національного об'єднання», «Союзу гетьманів-державників» та «Української робітничої організації» був створений Комітет українців Канади (КУК), що став виконувати функції координаційного центру українських національних сил.

28 липня 1944 р. чотирма жіночими організаціями—Лігою українських католицьких жінок Канади», «Організацією українок Канади», «Жіночою секцією гетьманців-державників» та «Союзом українок Канади» сформовано Комітет українок Канади, що став згодом відділом Комітету українців Канади.

Практично всі українські осередки за кордоном не поривали зв'язків зі своєю праатьківщиною—Україною, цікавились її розвитком, поділяли біль та незгоди народу, синами і дочками якого були. Не став винятком і КУК. В березні 1943 р. Комітет через члена палати громад Антона Глінку передав прем'єр-міністру Канади М.Кінгу меморандум, головна ідея якого зводилася до того, що «український народ бажає створення незалежної української держави в Європі». Як вказується в документі, український народ вважає, що хоч би якого роду рішення були прийняті щодо післявоєнного влаштування, вони повинні мати своїм результатом політичне об'єднання територій, населених українцями. «Слід враховувати вимогу українського народу у створенні незалежної вільної держави у вільній Європі,— підкреслювали автори меморандуму,—і українське питання повинне бути включене до кожної програми постійної реорганізації в Європі». Разом з тим висловлювалося занепокоєння з приводу заяви польського уряду від 25 лютого 1943 р. про те, що «кордони між Польщею та Росією, які існували до часу виникнення війни, повинні залишатися в силі». На завершення в меморандумі говориться: «Завжди, коли

український народ мав можливість, він відкрито заявляв про свої суверенні права і вимагав самоуправління»²⁰.

Чітко окреслена позиція КУК у питанні про майбутнє України викликала негативну реакцію не лише радянських лідерів, але й прихильників СРСР в Канаді. Саме це болюче питання, як і в інших країнах, де існували українські громади, стало вододілом, що розмежовував українське зарубіжжя.

На шпальтах лівих видань—«Українських щоденних вістей», «Українського життя» та інших розгорнулася справжня «ідейна війна» проти прихильників української незалежної держави. Орган КУК—газета «Український голос», англомовний журнал «Юкрейншн-Кенедіен Ревю», газети «Українські вісті», «Канадійський фермер» обстоювали на своїх сторінках право України на самовизначення.

Не вдаючись до подробиць цього протистояння, слід сказати, що в ході «словесних баталій» було зламано немало списів, сказано образливих слів. На жаль, до порозуміння так і не дійшло. Навпаки, в деяких випадках, коли емоції били через край, це завершувалося прямими зіткненнями і сутичками. Так сталося 4 липня 1942 р. у Вінніпезі, де біля пам'ятника Невідомому солдату зібралися представники лівих національних груп, щоб «задемонструвати силу і рішучість з'єднаних держав боротися до останнього проти фашистської загрози всьому людству». Серед демонстрантів з'явилося декілька представників Українського національного об'єднання у мундирах січових стрільців з жовто-блакитними прапорами. З натовпу почулись обурливі вигуки, на які лідери УНО відповіли, що українському національному прапору вже понад 100 років. У спровокованій демонстрантами бійці жовто-блакитний стяг було пошматовано, а «стрільців» побито, причому двох довелося госпіталізувати²¹.

Така непримиренність у стосунках і полярність у світосприйманні стала незмінним атрибутом українського громадського життя і після закінчення війни.

Що ж, історія розсудила по-своєму...

Полярні політичні вподобання стали вододілом в середовищі українських поселенців і в країнах Латинської Америки. Взаємні закиди, звинувачення виплескувалися на сторінки преси, ставали предметом обговорення не лише широких кіл громадськості, а й представників влади, дипломатів, спецслужб.

В Аргентині до одного крила належали «Союз гетьманців», «Стрілецька громада», «Відродження», «Просвіта», об'єднання, що гуртувалися навколо газет «Українське слово», «Наш клич». На інших світоглядних засадах стояли члени «Української демократичної колонії», що солідаризувалися з Комітетом слов'янської єдності. Преса цих організацій— «Світло», «Українська газета», «Слов'янська єдність»—висловлювала безумовну підтримку радянській владі, вважаючи, що саме в складі СРСР український народ дістав оптимальні умови для свого розвитку. Гостра полеміка в пресі, публічні дискусії загострювали суперечності, та після початку війни тверезі голови почали кликати до згоди і об'єднання з однією метою: допомогти землі предків, що були в небезпеці.

У статті «Політичні течії Аргентини зливаються до єдності» (газ. «Світло», 15 вересня 1941 р.) відзначалося: «Вже тривалий час аргентинські демократичні газети пишуть про потребу зближення всіх політичних партій, зрозуміло, демократичних, щоб у такий спосіб створити спільну національну єдність, котрої потребує в сьогоднішню світову хуртовину кожна країна для забезпечення своєї суверенності.

Сьгодні ми бачимо, що всі політичні партії творять цю єдність. Ряд інституцій різного характеру щоденно висловлюються за створення єдності всього аргентинського народу. Недавно ми бачили величезну конференцію аргентинського допомогового руху, в котрій брали участь відомі аргентинські народні діячі, а також робітники різних політичних переконань, злиті в одну думку, в один фронт допомоги вільним народам і боротьби проти «наці-фашизму». Посилаючись на конкретні вияви консолідації населення країни проживання, автори статті наголошували, що «виявлена аргентинським народом єдність повинна послужити прикладом для нас, українців, замешканих в Аргентині. У війні за Батьківщину ми повинні залишити все те дрібне, що нас сьгодні роз'єднувало, а стати спільно; як сини однієї матері, біль якої гнітить наші серця...»²².

Звинувачуючи своїх ідейних опонентів у симпатіях до гітлерівської Німеччини, називаючи їх «п'ятою колоною», «нацистами» і т.ін., газета водночас визнавала, що в тому ж таки товаристві «Відродження» не всі члени—зрадники-нацисти... «Нашим завданням є подати руку нашим братам, обдуреним елементами нацизму, щоб допомогти їм вийти на правдиву дорогу, по котрій повинен йти сьгодні кожен чесний українець, і бути з народом, допомагати

йому у визвольній боротьбі, — наголошувалося там. — Допомоговий рух нашій Батьківщині повинен зайняти найважливіше місце в єдності української еміграції тому, що в допомогових комітетах маємо зорганізовано поважну частину нашої еміграції, яка є фундаментом для всієї української еміграції в Аргентині.

..До такої єдності повинні прилучатися не тільки наші товариші, які вже давно є згідні, ... не тільки люди, що мають ліві погляди, але всі без різниці на їхні економічні обставини, політичні ідеї чи релігійні переконання»²³.

І все ж проза життя була сильнішою від високого стилю публіцистичних шедеврів. Жодна з ворогуючих сторін не бажала поступатися принципами, йти на компроміси у питаннях, які вважала своїм кредо. Ідеологічна боротьба тривала, що не могло не позначитися на характері допомогового руху.

Вагомий внесок в ескалацію конфлікту між двома таборами української спільноти зарубіжжя зробили державні та громадські установи Радянського Союзу. Враховуючи побажання урядів західних країн зберегти імунітет до комуністичної ідеології та їхнє обмеження на матеріали, що по різних каналах поступали з СРСР, Наркомат закордонних справ СРСР, Радянське інформбюро (РІБ), Всесоюзне Товариство культурних зв'язків з закордоном (ВТКЗ) доклали чималих зусиль, щоб адаптувати експортовану інформацію до особливостей західного читача, глядача, радіослухача. Про вагу діяльності відомств, які мали вплив на громадську думку зарубіжжя, свідчить той факт, що керівництво культурними зв'язками в роки війни здійснювалося В.М.Молотовим та А.Я.Вишинським (в той час — заступником наркома закордонних справ), а кураторство ВТКЗ належало берієвському підручному В.Г.Деканозову²⁴. Внутрішні бюлетені РІБ воєнного періоду часто схожі на методологічні рекомендації по препаруванню інформації та вибор, засобів її донесення до адресатів. В одному з них відверто констатується: «Наше широке проникнення в пресу Англії та Британської імперії має не лише суто пропагандистське значення. В нашій пошті ми знаходимо приклади того, як матеріали РІБ виявляють пряму дію на такі політичні кампанії, як шефство ряду англійських міст над містами СРСР, що розорені нацистськими окупантами»²⁵.

Показовими є і списки літератури, яка надсилалася до закордонних організацій та редакцій газет. Художня література, публіцистика на військову тематику диктувалася потребою дня. Та

навіть побіжний огляд назв книг і брошур переконує в тому, що майже всі вони спрямовані на глорифікацію російської зброї, російської винятковості та месіянства. Саме в такому ракурсі сприймав реальність Сталін і саме в цьому вбачається прагнення ідентифікувати в російській нації всі сутнісні риси радянської людини ²⁶.

Шануючи справді величну історію братнього народу, не можна не відзначити, що західна громадськість дуже мало могла дізнатися з надісланих матеріалів про життя інших націй та народностей Союзу РСР.

Таким чином, в громадському житті української еміграції чітко виявлялося розмежування між двома групами, зумовлене ставленням до Радянського Союзу та української національно-державницької ідеї.

3. ПОЧАТОК ДОПОМОГОВОГО РУХУ В США І КАНАДІ

Успіхи вермахту на радянсько-німецькому фронті в 1941 р. турбували громадськість та урядові кола західних країн. Побожуючись швидкої поразки Радянського Союзу або ж його сепаратної угоди з Німеччиною, лідери провідних держав постали перед необхідністю подання допомоги СРСР військовою технікою, боєприпасами, різноманітними матеріалами і медичним устаткуванням.

Неоднорідна внутрішньополітична ситуація в кожній з країн, наявність могутнього антирадянського лобі в парламентарних установах, антипатії до сталінського режиму, поширені серед значної частини населення, ускладнили вирішення цього завдання.

У.Черчил та його оточення, які на собі відчули могутність Німеччини і реальну небезпеку очікувальної позиції, швидко сформулювали свою стратегію. «У нас лише одна мета, одне-єдине неухильне прагнення. Ми сповнені рішучості знищити Гітлера і всі сліди нацистського режиму,—заявив англійський прем'єр-міністр кореспонденту «Таймс» вже 22 червня 1941 р.—Звідси виходить, що ми надамо Росії та російському народу будь-яку допомогу, яку лише зможемо. До наших друзів і союзників у всіх кінцях світу ми звернемося з закликком йти таким курсом...

Не моя справа говорити про дії, які вчинять Сполучені Штати, але я скажу таке: якщо Гітлер уявляє, що його напад на Радянську Росію викличе хоча б найменше розходження в цілях чи послаблення зусиль великих демократій, які вирішили добитися його загибелі, то він жорстоко помиляється» ²⁷.

Міністр закордонних справ Великобританії конкретизував позицію глави уряду: «Успіхи Англії будуть визначатися її здатністю забезпечити себе і союзників військовими матеріалами. В результаті вступу у війну СРСР людські ресурси держав, що об'єдналися проти Гітлера, надзвичайно зросли. Але російські війська, що мужньо б'ються на фронті протяжністю у 2 тис. миль, витрачають величезну кількість боєприпасів. Ми повинні допомогти задовольнити потреби Росії, як і свої власні»²⁸.

Складніше довелося Ф.Рузвельту. Сильне католицьке лобі в Конгресі не визнавало ані найменших контактів з СРСР і лише за умови його нейтралізації можна було розраховувати на здійснення програми поставок по ленд-лізу. Величезний авторитет американського лідера, його особисті контакти з Пієм XII дозволили врешті-решт схилити шальки терезів на бік президентської позиції, підтриманої реалістичними політиками.

Певний тиск з боку «релігійних та промислових кіл Канади» відчув у питанні про стосунки з СРСР у війні, що почалася, прем'єр-міністр цієї країни М.Кінг. І хоча, за словами міністра закордонних справ Канади Х.Кіплісайда, «Черчил і Кінг, так і решта союзних лідерів, супроводили свою згоду на співробітництво з Росією неодноразовими посиланнями на свою відразу до комунізму»²⁹, канадський прем'єр діяв у цій ситуації розсудливо.

Одноставна оцінка обставин, за яких західні країни змушені були піти на підтримку боротьби Радянського Союзу проти гітлеризму, відповідним чином формувала громадську думку. Рух солідарності з героїчною боротьбою народів СРСР вилився в могутню демонстрацію співчуття і бажання всіма можливими засобами прискорити перемогу над «коричневою чумою».

14 жовтня 1941 р. в Рочестері (штат Нью-Йорк) на мітингу, скликаному українськими, польськими, литовськими, російськими, італійськими, єврейськими земляцтвами, була прийнята резолюція, в якій перед урядом країни ставилася вимога надання всебічної допомоги Червоній армії. Аналогічні акції відбувалися влітку—восени 1941 р. у багатьох містах США, Канади, Латинської Америки та ін.³⁰.

В ході масових мітингів, маніфестацій, зборів створювалися перші організації, метою яких стало збирання коштів, речей, медикаментів, продуктів харчування на користь тих, хто постраждав у війні.

Карпатські українці, або карпато-руси, як вони себе називали,

створили «Американсько-Руський комітет медичної допомоги СРСР», який вже до вересня 1941 р. об'єднав кілька місцевих осередків³¹.

18 жовтня 1941 р. в Чикаго на мітингу представників профспілкових організацій та різних політичних угруповань було вирішено організувати відділення «Комітету допомоги Росії»³². Американський комітет допомоги Радянському Союзу, очолюваний В.Рибакон, координував зусилля тисяч українських патріотів у справі збирання коштів для СРСР.

14 грудня 1941 р. виникло «Товариство українських американських горожан * у Філадельфії для оборони», яке поряд із зміцненням обороноздатності Сполучених Штатів ставило за мету подання матеріальної допомоги братам і сестрам в Україні³³. Аналогічні комітети, товариства, ліги створювалися в інших містах і штатах Америки.

22 і 23 січня 1944 р. в готелі «Бенджамін Франклін» м.Філадельфії працював другий конгрес американських українців, який поряд з іншими розглянув питання про посилення допомоги «українцям у рідному краї»³⁴. Велику роль у всебічній підтримці народів СРСР відіграв «Комітет допомоги Росії у війні» (Рашен Уор Реліф), створений на початку війни емігрантами з Росії та СРСР. Співголовою Центральної ради цієї організації стала дружина президента США Елеонора Рузвельт. Відомий російський скульптор Сергій Коненков був обраний почесним членом Центральної ради Комітету, а його дружину Маргариту Іванівну, юриста за освітою, що досконало володіла англійською мовою, запросили на посаду відповідального секретаря. Про обсяг роботи «Рашен Уор Реліф» свідчить те, що лише в центральному його апараті працювало близько тисячі чоловік³⁵.

Завдяки ентузіазму співробітників Комітету рух, народжений патріотичними почуттями вихідців з Росії і на початку підтриманий обмеженим колом співвітчизників, згодом перетворився на загальноамериканську кампанію збирання подарунків для тих, хто протистояв гітлерівському нашествю. До неї включилися представники різних політичних, національних, релігійних об'єднань. Серед почесних членів «Рашен Уор Реліф» ми бачимо імена композиторів

* Це слово означає «громадян»—Автори.

Гречанінова, Рахманінова, видатних диригентів, музикантів, співаків Артуро Тосканіні, Сергія Кучевецького, Юхима Цимбаліста, Якова Хейфіца, Марію Куренко, відомих діячів російської еміграції князів Голенищева-Кутузова і Чавчавадзе, професорів Петрункевича, Флоринського, Карповича та ін. Вони, як і рядові активісти, багато подорожували по країні, пропагуючи свої цілі, залучаючи до роботи в рамках цієї добровільної організації все більше громадян США. Фонд Комітету поповнювався з пожертвувань людей з різним достатком. Прикладом для інших стало подружжя Коненкових, яке переказало на рахунок об'єднання всі свої заощадження.

Невтомна праця ентузіастів швидко принесла свої плоди. Вже наприкінці 1941-го—на початку 1942 рр. кількість американців, які співчували боротьбі СРСР проти гітлеризму, значно зросла.

З початком агресії проти СРСР українці Канади, як і їхні брати у США, розпочали акції солідарності з багатостраждальною землею своїх предків. Протягом липня—вересня 1941 р. в Гамільтоні, Ванкувері, Едмонтоні, Монреалі, Торонто, Вінніпезі та інших містах і містечках Канади відбулися багатотисячні мітинги, на яких була висловлена воля української громадськості підтримати боротьбу проти нацизму. У відповідь на цей масовий вияв співчуття повірений у справах СРСР у США А.А.Громико написав листа «до всіх українських канадців у Альберті і подякував за підтримку радянського народу»³⁶.

У той же період повсюдно виникають різноманітні комітети і товариства, що ставлять своїм завданням збір коштів і речей для подання допомоги землякам.

Слід відзначити, що першопроходцями тут стали організації, які об'єднували симпатиків Радянського Союзу, тих, хто ототожнював його з віковічною мрією людства про справедливий соціально-політичний устрій і справжню демократію. Безоглядно вірячи в те, що сталінський режим є плоть від плоті об'єднаних соціалістичною ідеєю народів, вони самозречено прагнули віддати все, що можливо, аби німецький чобіт не топтав рідну землю їхніх батьків та дідів. Ті, хто прагнув допомогти, робили це не на користь режиму або ладу, вони допомагали народу країни, яка стала об'єктом кривавої агресії. І дуже влучними словами, що ілюструють прагнення благодійницьких зусиль американських та канадських українців, на наш погляд, є витяг із статті в журналі «Новий шлях», котрий видавався в США:

«Ми підтримуємо у цій війні Радянський Союз, а не Сталіна, російський народ, а не більшовицький режим»³⁷.

Заспівувачами у цій справі виступили канадські українці, зокрема колишні активісти ТУРФДому і Робітничого запомогового товариства (РЗТ), що почали створювати «Українські комітети допомоги батьківщині». Невдовзі з'ясувалося, що для координації діяльності цих утворень, до яких входили робітники, фермери, інтелігенція, бізнесмени, потрібен об'єднуючий всеканадський центр.

21 липня 1941 р. в Торонто на базі цих комітетів було утворено «Український комітет допомоги Батьківщині» (УКДБ).

26 липня в Торонто відбулася східноканадська конференція, учасники якої обговорили питання про утворення всеканадської організації, здатної спрямувати в єдине русло допомогую діяльність українських осередків на місцях.

Представники 56 делегацій визначили форми і шляхи сприяння народу України в боротьбі проти фашистських загарбників. Результатом конференції стало створення Українського товариства допомоги Батьківщині (УТДБ), що поставило перед собою такі завдання:

— подати всіляку можливу допомогу Україні в боротьбі проти гітлерівців;

— мобілізувати всі сили канадсько-українського громадянства для діяльної боротьби проти фашистських агресорів і подати новій батьківщині, Канаді, допомогу у веденні війни проти Німеччини та Італії;

— обороняти і захищати демократичні права від усіх зовнішніх і внутрішніх ворогів;

— плекати українську пісню, музику і мистецтво, вести культурно-освітню роботу, як найкращий засіб зближення і зцементування братерських відносин між канадськими українцями і всім канадським народом.

Водночас ставилося за мету боротися проти своїх політичних противників—тих, хто вважав, що внаслідок війни Україна здобуде суверенітет і державність поза рамками Радянського Союзу.

Вже 7 серпня побачив світ перший випуск тижневика «Українське життя», що став органом УТДБ. Газета, яка творилася зусиллями С.Мацієвича, М.Гринчишина, Б.Гарматюка, С.Зенюка та інших активістів, висвітлювала питання утворення та діяльності нових відділів

Товариства в різних куточках Канади; в ній народжувалися нові ініціативи по допомозі народу України. Незабаром після своєї появи тираж видання зріс з 5-ти до 7 тисяч ³⁸.

Минув рік. 1 червня 1942 р. в газеті «Українське життя» повідомлялося про те, що 4—6 червня у Вінніпезі пройшов I Всеканадський з'їзд Українського товариства допомоги Батьківщині, «який продемонстрував перед всією Канадою велику працю канадських українців, згуртованих в УТДБ, в користь теперішньої народної війни за знищення фашизму і виявив їхню непохитну рішучість працювати далі ще сильніше для воєнної справи і перемоги над фашистськими агресорами» ³⁹.

160 делегатів, що зібралися в просторій залі Робітничого театру, вітали представників Червоного Хреста, канадської армії, громадянських організацій українців США. Вітальні телеграми на адресу форуму надіслали прем'єр-міністр Канади М.Кінг, міністр освіти провінції Манітоба А.Шульц, мер Вінніпега Дж.Квін, група канадських солдатів українського походження, а також група українських вчених з Москви, Слов'янського комітету і Антифашистського комітету молоді СРСР.

Інше емігрантське видання—газета «Світло» (орган української громади з Буенос-Айреса) з приводу з'їзду відзначало: «З'їзд прирік посилити заходи у справі збільшення продукції, закликав своїх членів і прихильників збільшувати ряди збройних сил Канади, а також працювати в інтересах єдності канадського народу в цей критичний момент».

Настрій з'їзду лише підкреслив глибоке розуміння моменту, його історичне значення і непохитну волю канадських українців стояти у цій війні з народом, з якого вони вийшли ⁴⁰.

З'їзд прийняв резолюцію, яка вимагала від держав фашистської осі визволення інтернованих антифашистів, а також затвердив статут організації, що прибрала назву «Товариство канадських українців» (ТКУ).

Висловившись за подальшу підтримку воєнних зусиль Канади, делегати з'їзду розробили і схвалили спеціальну військову програму, якою передбачалося: «... 6) провадити збір коштів на допомогу жертвам війни у Великобританії, Україні та союзних державах; 7) продовжувати збір коштів на допомогу пораненим радянським бійцям, подарунків, (продуктів харчування, тютюну, сигарет і т.ін.) червоноармійцям. В разі можливості через Канадський Червоний

Хрест надсилати допомогу радянським військовополоненим у фашистській Німеччині»⁴¹. На цей час ТКУ мало провінційні відділи в Манітобі, Альберті, Саскачевані, Британській Колумбії, кілька окружних відділів з 310 місцевими відділами⁴².

Добродійні зусилля громадськості координувалися «Канадським фондом допомоги Росії». Активну участь в його діяльності брали «Український відділ Канадського фонду допомоги Росії», «Товариство карпатських українців» та інші організації⁴³.

Майже 100-тисячну масу канадських українців репрезентували «Національна рада асоціації допомоги Батьківщині» і «Допомогова організація карпаторуських українців»⁴⁴.

Українці Канади сповна виявили високе усвідомлення свого громадянського та інтернаціонального обов'язку. Під час підготовки до плебіситу з приводу введення обов'язкової військової повинності їхні організації пропагували загальнонаціональне значення зусиль народу в боротьбі проти гітлеризму: «Війна проти фашизму—справа всього народу. Це турбота не лише одного уряду або окремої партії. Це війна народу за свободу і національну незалежність, за свободу поневолених фашистськими загарбниками народів»⁴⁵.

Війна, розв'язана людиноненависницьким гітлерівським режимом, гострим боєм пройшла по єврейській громадськості світу. Серед єврейського населення США (5млн.), Великобританії (400 тис.), Канади (200 тис.), Латинської Америки (425 тис.), Палестини (600 тис.) та інших країн розгорнувся широкий рух за подання допомоги своїм братам по крові, які потрапили у смерч холокосту в Європі і, зокрема, в Україні.

У США протягом початкового періоду війни було створено 2230 місцевих комітетів, які об'єдналися в «Єврейську Раду Комітетів допомоги СРСР», очолювану А.Ейнштейном і Ш.Ашем. В Англії виник «Єврейський фонд допомоги Радянській Росії» з лордом Натаном на чолі⁴⁶.

Поступово в антифашистський рух влився ряд впливових єврейських організацій, що раніше стояли осторонь. Серед них— найбільша єврейська філантропічна організація, яка мала представництво у багатьох країнах,—«Джойнт». На чолі її стояв Поль Бервольд, «Єврейський всесвітній конгрес» під головуванням відомого громадського діяча Стефана Вайза, «Єврейські конгреси США і Канади», «Єврейський конгрес Великобританії» під патронатом

леді Реддінг і лорда Мельгетона, «Рада єврейських представників в Англії», «Центральна спілка євреїв Мексики».

Кампанія солідарності з єврейським та іншими народами, що проживали на території Радянського Союзу, охопила й ті єврейські об'єднання, які з антипатією ставилися до радянської системи, зокрема «Єврейський робітничий комітет «Арбайтер ринг» (організація взаємодопомоги «Робітниче коло»), групи, що зосереджувалися навколо газети «Форвертс», ряд земляцтв і т.ін.⁴⁷.

Діяльність єврейської спільноти за кордоном стала вагомим внеском у загальний рух підтримки людей, що постраждали від війни.

4. ПОШИРЕННЯ КАМПАНІЇ ЗА ПОДАННЯ МАТЕРІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ НАРОДУ УКРАЇНИ

Жахлива правда про війну, звірства агресорів на окупованих територіях завдяки органам масової інформації стали швидко відомі широким колам міжнародної громадськості. Втягнення все більшої кількості держав у світовий конфлікт наблизило війну до кожної домівки, важким тягарем особистих втрат лягло на свідомість людей планети, прискорило розуміння того, що лише спільне протистояння смертельній загрозі може принести успіх.

Не буде перебільшенням сказати, що антинацистські акції в різних кінцях планети згуртували мільйони людей, розкрили найкращі гуманістичні риси—самопожертву, благородство, взаємодопомогу.

В архівах містяться численні листи, звернення, телеграми українців зарубіжжя до різних посадових осіб своїх країн, а також до посольств СРСР, до Всесоюзного та Українського товариства культурних зв'язків з закордоном, діячів науки, культури, воїнів та командирів Червоної армії. Ці документи є свідченням солідарності з тими, хто бореться, віри в їхню перемогу.

Ось один такий лист, надісланий членами друкарсько-видавничої спілки «Робітник» (Нью-Йорк) до ВКТЗ 9 грудня 1941 р.:

Шановні друзі!

Ваш лист від 3 вересня 1941 р. ми отримали. Дуже бажаємо отримувати від Вас все, що можете вислати нам, і ми будемо використовувати це в нашій газеті. Ми видаємо газету під назвою

«Українські щоденні вісті».

Ми збираємо гроші на медичну допомогу для Вашого і нашого народу. Донині вже зібрали і вручили Комітетові 30000 дол. Робимо все можливе, щоб лише допомогти Вам в боротьбі з проклятим ворогом—фашистами»⁴⁸.

Активним кореспондентом, що підтримував сталі зв'язки з ВТКЗ та УТКЗ, був житель Нью-Йорка Марко Жмуркевич. Він надсилав на адресу обох організацій літературу із США, а отримані матеріали з СРСР відправляв друзям, знайомим, громадським організаціям Америки.

В листі за 26 грудня 1941 р. він повідомляв, що одержані книги та періодику передав до українського та російського робітничого клубу Нью-Йорка.

«Тут росіяни та українці працюють розрізнено на політичному та економічному пункті,—писав він,—але бібліотеки і будинок мають спільні. Ми тут знаємо, що Київ і Харків були зайняті ворогом, але віримо, що ворог буде розбитий. Для тих, хто не знає мови, ми перекладаємо матеріали газет, щоб працювати для однієї мети. Хоча ми далеко за океаном, на землі Вашингтона, але ми відчуваємо ваше горе...»

В кінці листа автор описує діяльність Комітету медичної допомоги Радянському Союзу, для якого вже на першому мітингу українські мешканці Ньюарка зібрали 1800 дол, а російські—1682 дол. Всього ж було зібрано 22000 дол.

Жінки, крім того, організували в'язальні гуртки, де в'яжуть теплі речі для воїнів Червоної армії і флоту⁴⁹.

Не залишились осторонь допомогових акцій американські підприємці, діячі науки і культури, відомі політики.

Виступаючи в Нью-Йорку на мітингу, присвяченому допомозі народам Радянського Союзу у війні, Елеонора Рузвельт відзначила: «Я високо ціную чудові внески, які роблять представники американського Червоного Хреста, представники армії та військово-морського флоту, а також урядовці, у справу допомоги Росії. Я рада, що вся допомога не обмежується задоволенням військових потреб, але поширюється на цивільні потреби.

Героїчний російський народ б'ється за свої домівки проти такої системи, яка хотіла б закабалити все людство. Я щиро сподіваюсь, що американський народ приєднається до представників

американського Червоного Хреста і уряду, які в теперішній час допомагають Росії та іншим країнам, що борються проти небезпеки, що загрожує нашій свободі»⁵⁰.

1 травня 1942 р. у Нью-Йорку відкрилася виставка-продаж картин і скульптур, пожертвуваних Комітетом американськими художниками, серед яких — імена Вебера, О'Кіффа, Корбіно, Гроппера, Слопа, Зорича, Куніосі, Ісігакі⁵¹.

Під час «Тижня мистецтв на честь Росії», що проходив у грудні 1942 р., «Комітет допомоги Радянському Союзу» влаштував прийом, на який було запрошено близько 1 тис. відомих художників, письменників, акторів, музикантів. Кошти, зібрані учасниками прийому, пішли у фонд Комітету.

Тоді ж розпочалася кампанія по збиранню 6 млн. дол. для придбання медичного устаткування і медикаментів для Радянського Союзу. Почесними членами Комітету, які очолили акцію, стали губернатор штату Нью-Йорк Леман і мер Нью-Йорка Ла Гардія. З нагоди відкриття кампанії відбувся обід, на якому були присутні 700 відомих громадських діячів, які зібрали у фонд «Комітету» 40 тис. дол.

У ході «Тижня подання допомоги Росії у війні», що був оголошений мерією Нью-Йорка з 20-го до 27 червня, її глава Ла Гардія закликав населення міста відзначити подію гарячим виявом солідарності та співробітництвом «з великим народом, що б'ється з ворогом».

Великомасштабна кампанія, спрямована на медичну допомогу РСРС, охопила і промисловців, і робітничі колективи. Уже на самому її початку «Юнайтед стейтс стил» перерахувала у фонд «Комітету» 75 тис. дол.⁵².

Голова профспілки робітників автомобільної та авіаційної промисловості, що входила до Конгресу виробничих профспілок, заявив про свою підтримку комітету.

10 вересня в Балтіморі відбувся грандіозний мітинг, організований місцевим «Комітетом допомоги Радянському Союзу у війні», на якому серед 5000 американських громадян були присутні делегати міжнародного з'їзду студентів у Вашингтоні Павлюченко, Красавченко, Пчелінцева — героїні війни, що поряд з чоловіками стали в обороні своєї землі. Командуючий 3-м корпусом армії США звернувся до учасників мітингу: «Військові особи добре знають, яке сприяння подала Росія нашій національній безпеці. Існує прямий

зв'язок між перемогою росіян і нашою національною обороною. Перемога росіян ослабила Німеччину на Західному фронті і німецьке командування побоюється війни на два фронти. Якщо ми хочемо перемоги, ми повинні подати максимальну допомогу Росії»⁵³.

Подібні масові вияви дійової солідарності не могли залишити байдужими радянських людей. У відповідь на численні телеграми, які надійшли до посольства СРСР у США від учасників мітингів, що пройшли в багатьох американських містах у зв'язку з річницею нападу Німеччини на Радянський Союз, посол М.Литвинов звернувся до американського народу з посланням: «Ось вже рік як продовжується гігантська битва між Червоною Армією та головними силами Гітлера і його сателітів. Наслідки цієї боротьби повинні визначити долю людства на багато століть.

...Червона Армія буде продовжувати боротьбу з героїзмом, безстрашністю і стійкістю, знаючи, що на неї звернені погляди і надії всього світу, відчуваючи моральну підтримку США, союзної Англії, а також інших Об'єднаних Націй. Вона знаходить підтримку і у великодушній допомозі, яку подають їй «Рашен УОР Реліф», Червоний Хрест та інші організації, що збирають кошти для полегшення страждань поранених і потерпілого від війни цивільного населення. Тому я вдячний організаторам цих мітингів та всіх жертводавців»⁵⁴.

Допомоговий рух громадян Америки став фактором моральної підтримки не лише бійців на фронті, населення тилкових районів, але й мешканців окупованої вермахтом території.

Всесоюзна Рада євангельських християн баптистів 26 червня 1942 р. прийняла спеціальне звернення, яке у вигляді листівки розповсюджувалося партизанами, що підлягали Країнському штабу партизанського руху, на захоплених українських землях. «На днях ми одержали телеграму з Америки. 15 тис. релігійних керівників США простягнули нам братерську руку допомоги в боротьбі з фашистськими варварами. Жоден брат, жодна сестра не можуть бути байдужими до того, що відбувається; в ім'я торжества ідей християнства всі повинні піднятися проти фашистських загарбників»⁵⁵,—говорилось в ньому.

У подібному «Зверненні Патріаршого Місцєблюститєля Смирєнного Сєргїя, Митрополитє Московського і Коломенського возлюблєним во Христї чадам святої православної руської Церкви», датованому 22 червня 1942 р., також відзначався вияв солідарності

релігійної громадськості США: «В боротьбі з фашизмом ми не поодинокі. Днями з Америки, з Нью-Йорка, до нас надійшла телеграма від комітету по військовій допомозі росіянам. 15 тис. релігійних громад США влаштували 20-21 червня (напередодні річниці початку війни) особливі моління за руських християн, щоб увічнити пам'ять опору росіян фашистським загарбникам і щоб підтримати в американському народі допомогу росіянам в їхній боротьбі проти агресорів.

Кращі люди у вільних країнах відкрито стають за нас і готові поділяти з нами боротьбу нашого народу. Будьмо ж гідні цього міжнародного і співчуття і тих полум'яних сподівань як єдиновірців та одноплемінників і не послабимо рішучості стояти до кінця у священній боротьбі за цілісність нашої землі й за свободу пригноблених фашизмом народів»⁵⁶.

У 1943 р., з початком визволення території України від гітлерівських загарбників, поживається листування між американськими допомогивими об'єднаннями та їхніми українськими адресатами. Такі безпосередні контакти з батьківщиною додавали наснаги українській спільноті Америки в її зусиллях, спрямованих на підтримку справедливої боротьби українського народу проти нацистського рабства.

У відповідь на лист з привітанням народу України, одержаний від крайової конференції Ліги американських українців та Українсько-американської секції міжнародного робітничого ордену, Президією Верховної Ради УРСР, її голова М.Гречуха писав: «Від імені народу Української Радянської Соціалістичної Республіки передаю Вам, а через Вас і всім нашим антифашистським друзям, братам і сестрам — українцям щирий полум'яний привіт і сердечну подяку за допомогу».

Вказавши на чинники, завдяки яким народ України поряд з іншими народами СРСР успішно веде боротьбу з агресором, давши традиційно негативну оцінку діяльності українських націоналістів, М.Гречуха завершив: «Допомога, яку ви, наші друзі, брати і сестри, надаєте нам в цей грізний час жорстокої боротьби проти найлютішого ворога людства — гітлеріаської Німеччини та її васалів, наш народ не забуде ніколи»⁵⁷.

Шляхом листування, обміну телеграмами встановлювалися форми та конкретні адресати допомоги. В одній з таких телеграм, надісланих з Нью-Йорка 9 вересня 1943 р. представником місцевого

відділення «Рашин Уор Реліф» Ф.Майсре до українських властей, говорилося: «Українські організації Америки намічають кампанію по збиранню одягу для визволених районів України. Чи можете Ви надіслати мені телеграму для Українського Комітету організації допомоги Росії у війні від відповідної офіційної особи, в якій повідомлятиметься, що одяг потрібен. Така телеграма необхідна, якщо можливо, до 17 вересня».

Відповідь Нью-Йорка надійшла негайно «З радістю дізнались, — телеграфували з України, — що українські організації Америки проводять кампанії по збиранню одягу. Люди визволених районів України зі щирою вдячністю ставляться до цього заходу. Привіт американському народу від українського народу»⁵⁸.

Збір одягу для радянських людей поширився на всі міста і містечка Америки. Масштаби акції, обсяг виконаних робіт та їхні реальні результати можна простежити на прикладі діяльності «Федерації допомоги Росії» в Детройті, що була місцевим відділенням «Рашин Уор Реліф».

За 5 місяців діяльності цієї організації було здано подарунків для цивільного населення України в такому обсязі: 28 квітня 1944 р. — 32 мішки, 31 травня — 37, 13 липня — 55, 10 серпня — 127, 29 серпня — 81, 4 листопада — 73, 30 листопада — 24, 15 січня 1945 р. — 72, 17 лютого — 50, 10 березня — 86 і 30 березня — 134 мішки, всього 771 мішок, вагою 75 фунтів кожен, на суму 57825 дол. З урахуванням взуття і одягу було зібрано матеріальних цінностей на 66146 дол. Така кількість подарунків з Детройта, тобто лише одного міста США, є наочним свідченням інтенсивності благодійного руху, в якому особливий ентузіазм виявили наші колишні співвітчизники: Коструба, Шевчук, Баченко, Ведерко, Протос, Мамчур, Шарій, Путря, Пастушок, Лосик та багато інших⁵⁹. Ми назвали їхні прізвища, щоб віддати їм данину вдячності і поваги.

«Рашен Уор Реліф» домігся того, що кожен місяць з Детройта відходив вагон посилок, адресованих Україні. Не в останню чергу це було викликано тим, що голова РУР Е.Картер особисто відвідав Радянський Союз і, пересвідчившись крайній злиденності населення визволених районів, клопотався про розширення збирання для нього одягу.

Напруженість, з якою працювали активісти допомогового руху в Детройті, передають рядки одного із звітів «Федерації допомоги

Росії» під назвою «Кампанія збирання одягу в Детройті для Росії 4—11 лютого 1945 р.». Зокрема, там зазначалося, що «вже протягом перших днів кампанії було зібрано стільки речей, що машини, які перевозили ці вантажі, в очікуванні своєї черги на розвантаження зайняли цілий квартал! Весь наступний тиждень 707 збірних пунктів пакували зібрані пожертвування. Протягом цього часу було запаковано 5 вагонів одягу, загальною вагою 250 тис.фунтів»⁶⁰. Лише завдяки активній участі членів Федерації в кампанії вона завершилася колосальним успіхом.

Рядові члени і керівники Детройтського відділення РУР не обмежувалися практичною стороною справи. У липні 1944 р. з суто американським розмахом був виданий чорно-білий ілюстрований журнал—«Бюлетень Федерації Допомоги Радянській Росії» з грифом «Присвячується збиранню одягу і посилок в Детройті для Радянської Росії».

На обкладинці був уміщений знімок першотравневого параду в Москві, а на звороті титульного листа надруковано звернення активістів С.Антонова, Ф.Путрі, А.Міневського до читачів, у якому говорилося: «Чужими, гнівними, нікому не потрібними пішли ми з рідних насиджених місць, щоб, напевно, ніколи не повернутися назад.

Страшні простори пролягли між нами, вигнанцями, та нашою землею, але саме вони й навчили нас полум'яно любити Батьківщину, страждати за неї і терпляче зносити негаразди життя...

А рідна далечінь так само дивиться на нас скорботно, проникнено. Туга за Батьківщиною зазирнула прямо у серце.

Сердечно вітаємо членів Товариства допомоги потерпілим від війни в Росії та всіх, хто працює на допомогу нашій Батьківщині»⁶¹.

В бюлетені опубліковані вірші емігрантів про свою колишню батьківщину, а також нариси про воєначальників Червоної армії та флоту, вміщено портрети Василевського, Шапошникова, Рокосовського, Воронова, Говорова, Малиновського, Ворошилова, Мерецькова, Баграмяна та інших, з описом їхнього бойового шляху. у війні.

Частина видання присвячувалася інформації про збір одягу, в якій повідомлялося про внесок українців— мешканців автомобільної столиці Америки—в загальну благородну справу.

Бюлетень мав величезний успіх серед населення і був миттєво розкуплений а кошти від його продажу та розповсюдження

використані для підтримки «Федерації допомоги Росії».

В діяльності РУР були не тільки труднощі об'єктивного характеру, які, як правило, зустрічаються в акціях подібного масштабу. Деякі люди поширювали чутки, нібито одяг, призначений для СРСР, організація продає в Америці, а рештки (залишки) розпродаються вже в СРСР його урядом; що одяг потрапляє під ленд-ліз і тому радянський уряд вдруге платить за куплений тут одяг.

Адміністратор Детройтської Федерації Л.Кровлей, зі свого боку, а також автор чудової статті в «Детройт Ньюс» Адлер спростували ці чутки, навівши серед інших і той аргумент, що запорукою порядності і правильного ведення справ є те, що на чолі «Рашин Уор Реліф» стоять такі поважні громадяни, як голова д-р Кремер, директори— мер міста Джеффри А.Ларнед, пані Віллард Роре, комісар поліції Балленжер, Фред Батцел, член міської ради Франк Коду, суперінтендант народних шкіл Уоррен Бов, суддя І.Жайпе, протоієрей Кірк Фаррел, пані Дороті Рузвельт ⁶².

Обсяг робіт, виконаних членами РУР, просто вражає. Лише за три місяці 1944 р.—серпень—жовтень—до Радянського Союзу з його фондів було відправлено одягу, медикаментів та предметів першої необхідності на суму 6 млн. 500 тис.дол. Серед відправлень— 7774 тюки з одягом загальною вартістю 4 млн. 153 тис.дол. Весь цей вантаж переправили до СРСР 105 пароплавами ⁶³.

Голова РУР Е.Картер отримав телеграму від голови ВТКЗ В.Каменєва, в якій містилася гаряча вдячність від імені тих, кому «Рашин Уор Реліф» прийшов на допомогу.

Газета «Українські щоденні вісті» повідомляла 25 листопада 1945 р., що «Українські організації Америки * зібрали 54000 дол. для Червоної армії, а також 10 тис.пар дитячого взуття і тепер готується відправлення такої ж кількості» ⁶⁴.

Та ж газета 25 квітня 1946 р. вмістила статтю голови Українського Американського комітету допомоги Радянському Союзу В.Рибалка «Полюбіть Україну щирим серцем», в якій, зокрема, сказано: «З перших днів нападу німців на Україну наш комітет почав збирати допомогу нашим братам. Ця допомога була різноманітною: ми надсилали взуття, продовольство, ліки, госпітальне

* Мова йде, в першу чергу, про Лігу американських українців та українсько-американську секцію Міжнародного робітничого ордену.

устаткування і т.п. Зібрано близько 260 тис.дол.»

Комітет вирішив збудувати у Львові госпіталь на 250 ліжок. У зв'язку з цим газета «Українські щоденні вісті» виступила ініціатором кампанії по збиранню коштів. Члени Комітету з метою вирішення всіх питань, пов'язаних з реалізацією його програми, зустрічались з відповідальними працівниками ЮНРРА, членами українських представництв у США—Медведем, Стадником та іншими⁶⁵.

Окреме місце в історії допомогового руху часів Другої світової війни посідають єврейські організації зарубіжжя. Слід відзначити, що за межі України, Польщі, Бессарабії в різний час виїхало чимало єврейських родин, які невдовзі стали часткою впливової і заможної єврейської спільноти в Канаді, США, Великобританії, Латинській Америці, Палестині та інших країнах.

Створені в кожному значному місті США єврейські допомогові об'єднання вже з самого початку війни розгорнули активну діяльність, зібравши близько 3 млн. дол. на різні потреби потерпілих у війні народів СРСР. Крім того, в Чикаго була проведена кампанія серед єврейського населення по збиранню 1 млн. комплектів одягу. Подібні акції відбулись у Філадельфії, Бостоні, Сан-Франциско та інших містах США⁶⁶.

Окремої ваги заслуговує діяльність єврейських земляцтв, названих за місцем колишнього проживання в Україні. Спільними у їхній діяльності було те, що вони турбувалися про долю всіх земляків, незважаючи на їхню національну приналежність. Разом з тим єврейські товариства цікавились, як склалося життя їхніх родичів, співплемінників, на долю котрих випали пекельні муки, знуцання, постійна загроза тортур і смерті, що нависала над ними на окупованій нацистам і території України.

Ось лише деякі з сотень листів, які надходили на адресу керівник.в радянських установ, міських властей республіки.

Словіщаючи про свою радість з приводу визволення Аккермана від гітлерівських окупантів, «Товариство аккерманських євреїв у Нью-Йорку» 6 лютого 1945 р. повідомляло голові міськвиконкому, що воно надіслало до міста 510 посилок і одну тонну речей. «Ми готові продовжувати нашу роботу по збиранню грошей і речей для аккерманців,—говорилося в листі.—Але для цього нам потрібно, по-перше, знати, чи одержали ви те, що ми вже надіслали, а, по-друге, бажано мати інформацію про стан міста. Ми також хотіли б

мати відомості про кількість єврейських сімейств, які проживають на даний час в Аккермані. Для нас цінне кожне свідчення, тому що для успішного продовження нашої роботи необхідно знати, наскільки велика скрута, у чому може знайти вираз наша допомога і які предмети найбільш корисні. Будь-які подробиці про німецькі руйнування та звірства будуть нами використані. Якщо окремі громадяни Аккермана хочуть розшукати своїх рідних або знайомих в Америці, нехай нам повідомлять адреси та прізвища і ми увійдемо в контакт з цими особами та попросимо їх надіслати посилки своїм землякам»⁶⁷.

В іншому листі, надісланому «Єврейським комітетом допомоги Старокостянтинову» до властей міста 7 жовтня 1946 р., з теплотою говориться: «Група американських євреїв, які народились і виховувались у Старокостянтинові, зберегли тісний зв'язок і дружбу з нашим рідним містом і організували «Комітет допомоги».

Ми дізнались, що багато міст Радянського Союзу вже почали відбудовуватись. Ми дуже зацікавлені допомогти вам, чим лише можливо»⁶⁸. В цьому ж посланні повідомлялося про те, що через єврейську секцію допомоги Радянському Союзу до Старокостянтинова було надіслано 500 посилок з продуктами харчування, кілька тонн одягу і взуття та інші необхідні речі на суму 2 тис.дол., а також на 1 тис.дол. різних медикаментів⁶⁹.

Заручившись заздалегідь дозволом наркома охорони здоров'я УРСР Лебеденка та підтримкою радянського Червоного Хреста, комітет розпочав збирання 53 тис.дол. для обладнання одного госпіталю. Причому устаткування для всіх його відділень з великими труднощами купувались у США і переправлялися в Україну⁷⁰.

В кінці листа члени комітету просили адміністрацію Старокостянтинова надіслати відомості про тих, хто в лиху годину залишився в живих, та тих, хто повернувся з фронту.

Свою добру волю і гуманізм виявили інші єврейські організації США. «Товариство сприяння землевлаштуванню євреїв» («Ікор»), очолюване проф.Кунцем, провело збирання коштів, призначених для будівництва двох госпіталів у Радянському Союзі. «Товариству розвитку ремісничої праці серед євреїв» (ТРП) відправляли устаткування для швейних, трикотажних і взуттєвих майстерень, кустарно-промислових артілей. 500 тис.дол. у фонд допомоги Радянському Союзу лише протягом 1944 р. вніс «Джойнт»⁷¹.

Єврейська громадськість інших країн також активно включилась у допомогивий рух. Єврейські громадські організації в Канаді зібрали близько 200 тис.дол. у фонд допомоги Червоній армії та Радянському Союзу ⁷².

І все ж найбільш вагомий внесок у допомогивий фонд зробило єврейське населення США, зусиллями якого було зібрано 20 млн.дол. ⁷³.

Народ України ніколи не повинен забувати, що єврейство зарубіжжя допомагало не лише своїм співплемінникам, які постраждали від гітлеризму, а всьому багатонаціональному населенню СРСР. То був справжній вияв гуманізму, співчуття до всіх людей, знедолених війною, що безумовно примножувало скарбницю загальнолюдських цінностей.

Доля українського народу, який знемагав під нацистським ігом, не залишила байдужою жодну значну громадську організацію Канади, незважаючи на їхні різні політичні погляди.

Слід нагадати, що рух солідарності народами Радянського Союзу в боротьбі проти гітлерівської навали сприймався урядовими чинниками країни неоднозначно, адже Канада не мала дипломатичних стосунків з СРСР. За цих умов природними здавалися різноманітні бюрократичні формальності, які доводилося долати об'єднанням, що створювалися для допомоги Радянському Союзу. Хоча діяльність благодійних організацій не потребувала спеціального дозволу властей, однак кампанії по збиранню ними коштів не могли здійснюватися без санкції Міністерства національної військової служби. Крім того, уряд був зацікавлений перш за все в успішній реалізації програми державних позик для фонду оборони Канади.

Втім, уже восени 1941 р. канадська адміністрація дозволила провести через Червоний Хрест збір коштів на лікування поранених бійців Червоної армії після 30 листопада, коли закінчиться розповсюдження воєнної позики.

Заплановано було зібрати 500 тис.дол. Однак кампанія, що тривала з грудня 1941-го по січень 1942 рр., принесла 750 тис.дол., які надійшли від різних національних та громадських об'єднань країни. Українське товариство допомоги батьківщині (УТДБ), яке планувало зібрати 100 тис.дол., фактично перерахувало 132 тис.226 дол., а російські комітети—50618 дол. (при плані 30 тис.) ⁷⁴.

Високе почуття громадського обов'язку українська спільнота Канади виявила в ході зміцнення обороноздатності своєї нової

батьківщини.

Окрім безпосередньої участі майже 40 тис. українських юнаків та дівчат у канадських збройних силах, різноманітних антифашистських акціях, українці активно взялися до реалізації чотирьох позичок перемоги («Viktory Zoans») та закипів воєнно-ощадних зобов'язань (Warsarings Certificate). Місцевості помешкання українців значно перевищували квоти, які їм належало викупити за рознарядкою. Так було в Альберті, Манітобі, Саскачевані, а у Вінніпезі українці, пов'язані з мережею КУК, за тридцять місяців придбали бондів на 500 тис. дол. і воєнно-ощадних зобов'язань на таку ж суму ⁷⁵.

Організації українського жіноцтва вже у 1939 р. з притаманною їм винахідливістю взялися до справи підтримки воєнних зусиль Канади. За словами тодішньої голови Союзу українок Канади Марії Ткачук, «спочатку віддали Союзу приєднувались до спільної з іншими жіночими товариствами праці, влаштовували спільні чайні прийняття, дохід з яких передавали на Червоний Хрест, шили і виплітали речі для вояків, збирали пожертви на «воєнні потреби», продавали ощадні сертифікати. Провід Союзу зауважив, що вся та праця членства губиться в загальній масі і не залишає ніякий слідів у Союзі... Згодом віддали Союзу, особливо в більших містах, почали організовувати свої комітети для воєнно-допомогової роботи, а придбані фінанси передавали локальним комітетам або пересилали безпосередньо на адресу головної квартири Червоного Хреста. В Західній Канаді, в місцевостях, заселених українцями, такі комітети виникли за ініціативою СУК, в них члени Союзу працювали за вказівками Червоного Хреста» ⁷⁶.

У 1940 р. жінки, об'єднані в СУК, зібрали 1977 дол. і передали їх до департаменту державної оборони в Оттаві для придбання військового спорядження.

У 1941 р. Союз українок ініціював новий проект—вишивання українських візерунків та їхній продаж з метою отримання коштів для військових потреб Канади. Реалізація проекту спільно з Комітетом мистецтв і музеїв Канади зайняла два роки. На трьох виставках— у Монреалі, Вінніпезі і Торонто—було виставлено 504 речі з українськими національними вишиванками. Виручені за продаж 630 дол. організатори акції передали до Червоного Хреста ⁷⁷.

Характеризуючи ці та інші заходи української громади, керівництво канадського Червоного Хреста констатувало:

«Пропорційно українці беруть участь в змаганнях Канади так, як населення британського походження й рішучо більше, ніж етнічні групи»⁷⁸.

Встановлення дипломатичних відносин між Канадою та СРСР (12 червня 1942 р.) стало початком нового етапу руху солідарності українців діаспори з землею батьків. Розширення економічних зв'язків між двома країнами,—а вже до травня 1943 р. Радянський Союз одержав воєнного спорядження, транспортних засобів, сировини та різних матеріалів на суму 100 млн.дол.,⁷⁹—створювало нові можливості для допомогивих заходів громадських організацій.

6 листопада 1942 р. утворилося Канадське товариство допомоги Росії, що дало можливість українським організаціям координувати свої зусилля з українським відділом КТДР.

У зв'язку з першою річницею німецької агресії проти СРСР в канадських містах відбулися мітинги під гаслом «Салют Росії». На одному з них, що відбувся в Торонто, розпочалася кампанія по збиранню одного мільйона доларів «Канадського фонду допомоги Росії у війні». На мітингу були присутні радянський посол в Канаді Гусєв і канадський посол в СРСР Уїлґрес. Один з промовців, відомий політичний і громадський діяч Уендел Уїлкі відзначив: «Мужність та героїзм російських союзників, які своєю вмілою і впертою боротьбою проти гітлерівської Німеччини довели, що існуюча у них система держави, подобається нам це чи не подобається, має силу, яка йде не тільки від керівників, але і від самого народу». Уїлкі підкреслив крайню необхідність визначення загальних цілей союзників у війні. Це повинно служити основою не лише для ведення війни проти загального ворога, але і для післявоєнного співробітництва об'єднаних країн⁸⁰.

У жовтні 1943 р. в Мессі-Халл (Торонто) відбувся урочистий концерт, на якому представники Товариства канадських українців (ТКУ) передали секретареві Посольства СРСР в Оттаві І.Воленку чек на 25 тис.дол., а також «Книгу привітів українському народові» з 19 тис. підписів українських канадців. «Канадські українці бажають особисто висловити свою солідарність з народом України в його героїчній боротьбі проти фашистського варварства»,—говорилось у тексті «Книги»⁸¹.

З нагоди визволення України від німецько-румунської окупації ТКУ зібрав 63475 дол. для обладнання госпіталів у Львові та

Чернівцях. Всього ж для відбудови зруйнованих війною медичних установ України спеціальним призначенням до Червоного Хреста адресувалося 132226 дол., зібраних українцями Канади ⁸².

Утворена в 1943 р. Національна рада канадсько-радянської дружби (НРКРД) запровадила шефство канадських міст над містами Радянського Союзу, що постраждали від нацистської навали. Першими містами-побратимати стали Торольд—Лубни, Саскатун і Майлстоун—Ромни, Блермор—Ясинувата.

За масштабними кампаніями і великими цифрами стояли прості люди не лише великих промислових і культурних центрів Канади, але і глибокої провінції. Так, у периферійному містечку Сутсейнт-Мері мешкало 28 тис.чол. Український осередок в ньому, що налічував лише 1550 осіб, зібрав у фонд допомоги народу України 1400 дол. ⁸³. Цей скромний внесок став ще одним маленьким струмочком, який впадав у велику ріку людського милосердя і благородства.

5. ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНЦІВ В ЛАТИНСЬКІЙ АМЕРИЦІ У ГУМАНІТАРНИХ ЗУСИЛЛЯХ НА КОРИСТЬ СВОЇМ СПІВВІТЧИЗНИКАМ

Українська громада Латинської Америки у 40-і роки була менш численною, ніж у США та Канаді. Джерела формування її були ті ж самі, що і в Північній Америці. Представники слов'янського населення гуртувалися головним чином у Аргентині, Мексиці, Угурваї, Парагваї, Бразилії. Дещо менші «анклави» були у Болівії, Панамі, на Кубі, у Колумбії, Чилі, Венесуелі та інших країнах Латиноамериканського континенту. Так, лише в Аргентині мешкало на той час приблизно 1 млн. осіб слов'янських національностей, тобто близько 10% загальної кількості населення ⁸⁴. Найчисленнішими були громади українців, білорусів, росіян та югославів.

Треба зауважити, що рух солідарності з СРСР, вияви безпосередньої допомоги в країнах Латинської Америки у порівнянні із північними сусідами були набагато скромнішими. На це було декілька об'єктивних причин. По-перше, як ми зауважили, українська діаспора тут не була такою численною. По-друге, не мала таких організаційних традицій та згуртованості. По-третє, представники еміграційних кіл країн Латинської Америки були менш заможними,

ніж їхні співвітчизники в США та Канаді. І останнє, що істотно впливало на діяльність допомогових комітетів, які були зорганізовані з конкретною метою подання посильної допомоги своїй колишній батьківщині, було те, що тоді між країнами Південної Америки та СРСР не було дипломатичних та торговельних відносин *. Не вдаючись до політичних оцінок цього факту, зауважимо лише, що всі зв'язки між країнами Латинської Америки та СРСР здійснювалися через посольство СРСР у США.

Вже з вересня—жовтня 1941 р. до посольства почали надходити листи від громадян Латинської Америки—українців за походженням. У них містилося прохання зарахувати їх до лав Червоної армії, де б вони могли вести боротьбу з підступним агресором. Потік листів був таким великим, що в посольстві навіть надрукували спеціальні бланки для відповідей громадянам, які виявили бажання воювати на боці СРСР. Тут слід принагідно відзначити, що від емігрантів українського походження із США та Канади таких листів надходило значно менше. І це, мабуть, не тому, що таких добровольців-патріотів там було менше, а тому, що ці країни мали свої армії, які входили до складу антигітлерівської коаліції. Відомо, що в канадській армії у період Другої світової війни воювало близько 40 тис. всяків українського походження, а в збройних силах США налічувалося лише карпато-українців близько 44 тис.чол.

До речі, важливою, але найменш дослідженою формою слов'янського антифашистського руху у країнах Латинської Америки є діяльність по формуванню з еміграційних угруповань добровольців для безпосередньої участі в боях з фашистськими агресорами. Були пропозиції формувати з емігрантів батальйони добровольців і за допомогою союзників—Англії та США—переправляти їх на радянсько-німецький фронт. «До аргентинського друкованого органу

* Дипломатичні відносини між окремими державами Латинської Америки та СРСР були встановлені: з Кубою—14 жовтня 1942 р., Мексикою—12 листопада 1942 р., Колумбією—8 лютому 1943 р., Коста-Рікою—8 травня 1944 р., Чилі—11 зрудня 1944 р., Нікарагуа—12 зрудня 1944 р., Домініканською республікою—8 березня 1945 р., Венесуелою—14 березня 1945 р., Бразилією, Болівією, Гватемалою—у квітні 1945 р., Еквадором—у червні 1945 р., Аргентиною—6 червня 1946 р.

української громади—газети «Світло»— надходили численні заяви від окремих громадян слов'янських національностей, які просили направити їх на фронт»,— згадує один із учасників руху солідарності з народом України у війні А.Губарчук. Добровольці-слов'яни переправлялися до Великобританії, де вони поповнювали, головним чином деякі польські військові частини, що формувалися там. Всього з Латинської Америки до Великобританії з цією метою було перевезено близько 2000 слов'ян-волонтерів, зокрема 230 українців. Багато з них під час війни були удостоєні польських та англійських відзнак за героїзм та доблесть ⁸⁵.

Наведемо найхарактерніші листи від латиноамериканських громадян українського походження, що надходили до посольства СРСР у США. Так, у листі з Буенос-Айреса (5.I.1942 р.), зокрема, говорилося: «...Прийміть мій скромний подарунок—мене самого, колишнього червоноармійця Таращанського полку, який потрапив в полон до поляків у 1920 р. і який зараз знаходиться в Аргентині... Не маючи іншої можливості та коштів допомогти (тому що я безробітний) я пропоную самого себе. Нафтоле Мазельтор». Такі ж листи надходили і від інших емігрантів—від Сергія Борисюка, Георгія Сосенка, Сергія Ромаса, колишнього студента Київського університету Йосипа Кацевича, уродженця Західної України (в Аргентині з 1936 р.) та багатьох інших ⁸⁶. Були і колективні листи-заяви від наших співвітчизників. 14 травня 1942 р. до посольства СРСР у США надійшов лист від колишніх жителів Західної України Михайла Клиноцюка, Кіндрата Наварчука, Сильвестра Столярчука, Пантелеймона Рудя та ін.: «Ми палаємо вогнем допомогти нашим братам у їхній кривавій боротьбі з озвірілими фашистами. Ми не лише бажаємо допомогти матеріально, але й, якби була можливість, бажали б своєю безпосередньою участю на фронті підтримати своїх братів» ⁸⁷. Лист приблизно такого ж змісту надійшов від емігранта-українця з Болівії Грущинського (17.III.1943 р.). На ці послання були відповіді такого ж або схожого змісту: «Посол Литвинов доручив передати вам подяку за бажання послужити Батьківщині у Червоній Армії, але виконати ваше прохання неможливо, тому що наші закони не допускають набору добровольців за кордоном, не кажучи вже про транспортні труднощі». Або: «...Дякуємо за щирі почуття. Цінуємо Ваше бажання прислужити Батьківщині. Але служба у Червоній Армії є привілеєм виключно громадян Радянського Союзу...» ⁸⁸.

Протягом 1941—43 рр. таке листування через посольство СРСР в США велося з громадянами українського походження з Аргентини, Бразилії, Уругваю, Панами, Парагваю, Колумбії, Гватемали, Куби, Венесуели, Мексики, Чилі.

Між іншим, майже всі листи та звернення до посольства СРСР з проханням захувати до лав Червоної армії від представників української громади Латиноамериканського континенту, що містяться в архіві, за нашими спостереженнями, позбавлені будь-яких політичних нашарувань. Ці люди, може, колись і ображені на свою Батьківщину, об'єднувалися з єдиною метою—допомогти чи своїми коштами, чи навіть власним життям далекій рідній землі.

Задля справедливості треба відзначити, що подібні листи надходили і від представників інших емігрантських кіл. Чехи та югослави, білоруси, росіяни, вірмени, євреї виявляли бажання брати участь у бойових діях проти агресора на боці СРСР. І це бажання диктувалося не тільки симпатіями та прихильністю до існуючого там ладу. Патріотичні почуття, тобто любов до своєї колишньої батьківщини, однозначне усвідомлення для себе агресивної та підступної суті гітлерівського режиму, під чоботою якого стогнала вся Європа, спонукали представників емігрантських кіл до такого визначення своєї позиції та місця у Другій світовій війні.

У попередніх розділах вже йшлося про утворення спеціальних допомогових комітетів у середовищі української громади. Вони збирали кошти у фонд Міжнародного Червоного Хреста, фонд Червоного Хреста СРСР, у фонди, які існували безпосередньо при окремих фундаціях української еміграції, збирали носильні речі для цивільного населення визволених районів України. На гроші окремих допомогових комітетів також закуповувалися медикаменти, яких дуже бракувало країні, що вела виснажливу війну проти ворога.

У 1941—43 рр. в Латиноамериканських країнах виникли декілька сотень великих та малих комітетів допомоги СРСР. були серед них представницькі комітети з розгалуженою мережею організацій у містах та провінціях, були і зовсім невеличкі угруповання зі своїми малими, але не менш важливими внесками у цю благородну справу. Окремі особи подавали посильну допомогу поза межами цих комітетів. Їхні пожертвування надходили індивідуально. Але, незважаючи на рівень та розміри поданої допомоги, суму внесків на алтар перемоги у великій справі, сам факт участі окремих

представників української громади та інших еміграційних угруповань був зворушливим виявом солідарності у боротьбі проти фашизму.

Антифашистська діяльність слов'ян Латинської Америки проходила в досліджуваний період у досить складній ситуації, іноді у гострій боротьбі...

Дві головні, на наш погляд, причини ускладнювали та негативно впливали на цей процес. По-перше, як вже зазначалося, країни Латинської Америки на початку війни не мали дипломатичних відносин з Радянським Союзом. Правлячі режими, уряди держав цього континенту аж ніяк не симпатизували СРСР. Довгий час утримуючись від вступу у війну проти фашистської Німеччини та її союзників, правлячі кола ряду країн Південної Америки чинили усілякі перепони розвитку руху солідарності з боротьбою проти фашизму і переслідували її активність. Так, уряд Фарелла, який прийшов до влади в Аргентині в липні 1943 р., заклав Комітет допомоги Радянському Союзу, конфіскував гроші, речі, продовольство, зібрані для відправки в СРСР, були навіть проведені арешти активістів руху.

Але, незважаючи на переслідування з боку влади, антифашистські сили в ряді Латиноамериканських країн продовжували діяти. Так, український комітет допомоги в Аргентині, знаходячись довгий час у підпіллі, з початку і до кінця війни зібрав 57 тис.песо, а всього за воєнні роки—162 тис.песо⁸⁹.

По-друге, негативним фактором, що певний час ускладнював процес солідаризації еміграційних кіл Латинської Америки з антифашистською боротьбою, були розбіжності у поглядах самої української громади. Розшарування еміграційних кіл залежно від поглядів, політичних уподобань та релігійних вірувань ніяким чином не сприяло об'єднанню загальних зусиль у поданні допомоги своїм співвітчизникам за кордоном. По-різному ставилися представники української діаспори і до адресатів своєї допомоги.

Найбільш гостро постали ці питання, пов'язані із протиріччями у самому еміграційному середовищі, в Аргентині, у якій той час мешкала найбільша кількість наших співвітчизників на континенті. Тому ми детальніше зупинимось на допомогових акціях у цій країні і намагатимемось проілюструвати складні процеси, що точилися всередині діаспори, на її прикладах.

Українці в Аргентині скупчено проживали в провінціях Тукуман, Сантьяго дель Естєро, Санта Фе, Кордоба, Ріо-Негро, Чако, Мендоза,

на островах Дель Парано, в Буенос-Айресі.

Серед них були робітники і юристи, військові і фермери, лікарі і вчителі, священики і промисловці. В сільській місцевості українська громада була відбитком колишніх громад на рідних землях. Вона мала власну церкву, цвинтар, нерідко навіть школу. Однак колонія нагадувала скоріше хутір, а не село, як на батьківщині.

Гуртувалися українські емігранти в Аргентині, як і в інших країнах, у громадських об'єднаннях за своїми політичними уподобаннями та смаками. У нашій літературі звичним вже стало називати об'єднання «лівої» орієнтації прогресивними, антифашистськими, а їхніх опонентів—націоналістичними або ще й навіть «П'ятою колоною нацистів». Ми бажали б утриматися від таких категоричних заяв у зв'язку з предметом нашого дослідження. Не позбавляють патріотизму ні перших, ні других їхні політичні уподобання. І ті, й інші любили свою колишню батьківщину, бажали усіляко їй допомогти. Розбіжності були у тому, що одні вважали за необхідне допомагати Червоній армії, всьому народу України, яка страждала у вирі кровопролитної війни, а інші бачили своїми адресатами виключно тих, хто виборював незалежність України під прапорами ОУН та УПА, і тих, хто перебував у концтабсрах фашистської Німеччини і ГУЛАГу.

Отож на фоні зовнішньої (в особі правлячих режимів) та внутрішньої (між окремими течіями всередині еміграційних кіл) боротьби йшов поступово і важко процес становлення та розвитку допомогового руху в українській діаспорі.

Вже на сьомий день від початку війни—29 червня 1941 р.—українські культурно-просвітницькі товариства в Аргентині створили Демократичний комітет допомоги Радянському Союзу. Завдяки його зусиллям та при підтримці інших було зібрано до фонду допомоги СРСР за період з 7 липня 1941 р. по 31 грудня 1941 р. 21 тис.песо, за 1942-й рік—близько 84 тис.песо⁹⁰.

5 вересня 1942 р. в Буенос-Айресі відбулася перша національна конференція Демократичної комісії допомоги вільним народам, яка працювала два дні. Ця комісія закликала всі допомогові комітети направити на конференцію якомога більшу кількість делегатів.

Конференція закликала згуртуватися і «ще більше робити в цей критичний момент для країн, що потрапили під владу «нацистських фашистських наїзників» та для населення, що терпить їхні дикі

вчинки»⁹¹.

Конференція прийняла відозву до українців та білорусів, в якій, зокрема, говорилося: «Кожен з нас повинен старатися подвоїти свою працю. Кожен активіст повинен виконувати свої завдання, шукаючи тих, хто ще не допоміг нічим, щоб симпатизуватись з вами, вірити в героїзм наших батьків, матерів, братів та сестер, які не хочуть бути невільниками наці-фашизму та вірять у швидку перемогу над ворогом, подібно, як вірить увесь народ Радянського Союзу. Для прискорення перемоги потрібна швидка допомога. Пробудіться, нарешті, всі! Ставайте в ряди допоміжного руху! Наші родичі—це є ми, наша кров. І ми всі є одної матері, нашої Батьківщини. Досить нам, склавши руки, слухати її стогін... Всім, як одному, треба допомагати їй боротися проти спільного ворога хоч не зброєю, то матеріально. Годі дивитися на їх катування озвірілими ворогами...»⁹².

На інших зібраннях представників української громади, із сторінок газет та часописів лунали заклики до примирення та гуртування навколо допоміжних комітетів. Зокрема, у газеті «Світло» пропонувалося «залишити все дрібне, що нас сьогодні роз'єднувало, а стати спільно, як сини однієї матері, біль якої гнітить наші серця, і ми хочемо полегшити цей біль, але, роз'єднані, замість того, щоб допомагати, ми будемо сперечатися, хто з нас правий, а хто ні, що є сьогодні не лише неможливим, але просто злочинним»⁹³. Нам не вбачається «злочинним» бажання альтернативних організацій, зокрема, «Просвіти», «Відродження» та інших, подавати допомогу виключно борцям за суверенну та незалежну Україну, в'язням ГУЛАГу. Але розпорошення спільних зусиль, постійні суперечки всередині української громади відволікали її учасників від практичної діяльності, загострювали ситуацію, й без того нелегку, якщо зважити на те, що ця робота велася іноді нелегально, у підпіллі, при відверто негативному ставленні до неї влади.

Сили, що були прибічниками серед еміграційних кіл, закликаючи до злагоди у власному середовищі, проголошували: «Українська земля зайнята нацизмом і наші брати тепер борються за визволення своїх сіл і міст, за незалежність. Не час нам тут тепер обговорювати, яка має бути Україна після війни. Ми, як маленька частина Українського народу тут, на еміграції, не можемо сперечатися над тим, яка влада буде в майбутньому на Україні. Яку владу обере собі 50000000 населення України, з такою ми тут мусимо погодитись»⁹⁴.

Незважаючи на бажання примирити, об'єднати зусилля еміграційних кіл української громади, повної злагоди досягти не вдалося, хоча допомогі зусилля активізувалися і суперечки з приводу різних поглядів на адресати допомоги послабились.

Як вже згадувалося, Український комітет допомоги батьківщині, започаткований у перші дні війни, після приходу до влади в Аргентині реакційного режиму припинив свою офіційну діяльність і працював у підпіллі. Лише наприкінці війни він відновив свою роботу на легальних засадах. Український Центральний допомогівий Комітет очолював Яків Степаненко.

У травні 1945 р. завдяки зусиллям слов'янських організацій Аргентини пароплавами «Сахалін» та «Азербайджан» було відправлено до Радянського Союзу подарунки та гроші. Тоді ж розпочалася чудова гуманна акція «Одягнути 5000 радянських сиріт»⁹⁵, метою якої було збирання речей для дітей визволених районів України.

В середовищі еміграційних кіл діяли з допомогівими функціями також комітети ім.Жукова, Ватутіна, Котовського, Петровського, Конєва. У Буенос-Айресі плідно працювало українсько-білоруське товариство «Єдність».

З 27 серпня по 4 вересня 1941 р. в Аргентині вже було створено 18 комітетів по поданню допомоги СРСР. У місті Кабалітос 30 членів жіночого комітету допомоги щоденно обходили розташовані по сусідству будинки і збирали:кошти на придбання подарунків. Комітет допомогу у м.Паласіо (провінція Санта Фе) проводив збирання овечих шкір, з яких були пошиті рукавиці та кожухи для бійців Червоної армії⁹⁶.

Аргентинський єврейський комітет у 1942 р. надіслав до Радянського Союзу харчів, одягу та медикаментів на суму 500 тис.дол.⁹⁷.

Допомогова діяльність української громади Аргентини наприкінці війни активізувалася, а в перші повоєнні місяці та роки набула таких розмірів, що нам вбачається доцільним хоча б побіжно зупинитися на цьому питанні, бо допомогі намагання були спрямовані перш за все на ліквідацію в Україні наслідків війни.

Українська діаспора Аргентини через розгалужену мережу відділень «Українського допомогівого комітет», через громадські організації «Просвіта», «Відродження», «Українське католицьке об'єднання», «Українсько-Аргентинський дім» та інші продовжувала допомагати своїм співвітчизникам. Але в цей час відбувається певна

переорієнтація благодійних акцій. Вони набувають нових рис та напрямків.

«Український допомоговий комітет», який був створений ще під час війни, в повоєнні роки розпочав активну діяльність по підтримці українських біженців—скитальців. До цієї категорії відносилися в'язні концтаборів, особи, яких передбачалося репатріювати до Радянського Союзу з Німеччини та інших країн. При Комітеті в ході розширення діяльності були організовані нові структурні підрозділи—бюро правничої поради, що займалися правовими питаннями влаштування біженців та переміщених осіб. Цей підрозділ згодом займався також питаннями по отриманню дозволів для в'їзду до Аргентини та Парагваю осіб, що виявили бажання не повертатися до Радянського Союзу, а емігрувати на Латиноамериканський континент.

Часописи української громади «Перелом», «Наш клич», «Українське слово» широко висвітлювали становище скитальців у Німеччині, чутливо реагували на всілякі спроби примусової репатріації, пропагували збирання грошей, речей для них та друкували повідомлення про розшук їхніх рідних та знайомих.

Українські громадські організації Аргентини зібрали українським скитальцям у Європі 5473 песо. 31 грудня 1945 р. на бельгійському пароплаві були вперше відправлені для них харчі, взуття, одяг⁹⁸.

Аргентинські допомогові комітети діяли також через організацію ЮНРРА. Вони відправили значну кількість продуктів харчування голодуючим країнам Європи. М'ясні консерви, сухі фрукти потрапляли до таборів ПО (переміщених осіб). У червні 1946 р. почалися переговори між Аргентиною та СРСР про встановлення дипломатичних відносин...

Діяльність допомогових комітетів у середовищі української діаспори в інших Латиноамериканських країнах не набули такого розмаху, як у Аргентині. Але й вони заслуговують на добру згадку, бо їхні внески також знайшли своїх вдячних адресатів.

Ініціатором руху солідарності на Куб виступили прогресивна організація кубинської інтелігенції «Куба проти війни». Вже з 24 липня 1941 р. з координаційною метою у Гавані була скликана конференція близько 100 комітетів допомоги. Делегати вимагали від уряду встановити дипломатичні відносини з Радянським Союзом і не відправляти до Німеччини, Італії та Японії військові матеріали. Обговорювалося також питання про збір коштів на придбання для

воїнів Червоної армії 1 млн. сигар і 40 мішків цукру. Цей заклик дістав широку підтримку трудящих, і незабаром на зібрані ними кошти було зафрахтовано і відправлено в СРСР пароплав з подарунками для Червоної армії ⁹⁹.

На 5-й день після нападу фашистської Німеччини на Радянський Союз на мітингу, скликаному з ініціативи українсько-білоруського комітету Гавани (створений 1 листопада 1939 р.), було організовано збирання коштів у фонд допомоги Радянському Союзу ¹⁰⁰.

Не залишились осторонь благородної справи і представники єврейської громади цієї країни. 11 тис. євреїв, що проживали на Кубі, зуміли зібрати 60 тис.дол. на потреби Червоної армії ¹⁰¹.

Ведучи мову про підтримку з боку народу Куби, на наш погляд, принагідно буде зауважити, що ця невеличка країна, не така вже й багата та розвинута в економічному відношенні, завжди ставилася із симпатією до нашого народу. До речі, й сьогодні у важкі часи, кубинський народ намагається допомогти країнам СНД, які постраждали від Чорнобильської катастрофи, приймаючи на лікування та оздоровлення дітей з України, Білорусі, Росії. Утримувати та лікувати хворих дітей у скрутній власній економічній та політичній ситуації, погодьтесь, здатні далеко не всі. Лише народ широкої вдачі та доброї душі може прийти на допомогу тому, кому ще гірше...

З Чилі та Уругваю, Мексики та Колумбії від громадських об'єднань, допомогових фондів надходили грошові кошти, носильні речі. До фонду Міжнародного Червоного Хреста поступали одноденні заробітки, перераховувалися кошти як від організацій, так і від окремих громадян Латиноамериканського континенту.

У 1942 р. завдяки спільним зусиллям громадськості Аргентини: Чилі та Уругваю за участю наших співвітчизників до СРСР було відправлено подарунків на кілька мільйонів песо ¹⁰².

У Бразилії 9 листопада 1941 р. виник перший допомоговий комітет при українсько-білоруському просвітницькому товаристві в Сан-Пауло.

До Червоного Хреста емігранти-українці з Сан-Пауло Сильвестр Гаврущук, Тихін Русилів, Василь Блаский, Степан Барамовий передали 685 дол. ¹⁰³, що було немалою сумою для чотирьох осіб, адже доля наших співвітчизників складалася не завжди вдало і не всі вони жили заможнo.

Від імені Української, Бессарабської, Білоруської колоній з Сан-

Пауло надходили до посольства СРСР у США невеличкі кошти. Так, зокрема, від української колонії 16 жовтня надійшло 265 дол. від Василя Грушака, 106 дол.—від Григорія Осовця. Від імені 3-х допомогивих комітетів—ім.генерала Ватутіна, ім.Жукова, від комітету Українського товариства—були вислані речові посилки та невеликі суми грошей на користь Червоної армії ¹⁰⁴.

Друге місце після Аргентини на Латиноамериканському континенті по обсягу допомоги Радянському Союзу під час війни посідав Уругвай. Слов'яни однієї лише колонії Сан-Хав'єр передали під час війни до фонду допомоги СРСР 40 тис.песо. Спільними зусиллями комітетів ім.Л.Павлюченко та ім.Петровського в Монтевідео, де окремі пожертвування становили невеликі суми, вдалося зібрати 568 дол. (жертвувало 2056 чол.) ¹⁰⁵. Комітетом допомоги ім.Конєва зібрано 2088 дол ¹⁰⁶. Загальна сума з підписних листів комітету ім.Петровського, що працював при товаристві ім.Т.Г.Шевченка,—2533 дол., з них молоддю гуртка цього товариства зібрано 294 дол. ¹⁰⁷.

В Уругваї також збирали гроші, носильні речі, взуття, медикаменти для постраждалих від окупації районів СРСР.

Від організації «Унідад Сов'єтіка» з Монтевідео на адресу посольства СРСР в США було відправлено 1 кг 504 г адреаліну, загальною вартістю 2325 дол. (переважну більшість цієї організації становили росіяни та українці) ¹⁰⁸. Ось така маленька за розмірами бандероль—півтора кілограма, а якщо уявити собі, скільком серцям не дав зупинитись назавжди подарунок наших уругвайських братів, тоді розумієш, якими вдячними маємо бути ми за ті скромні за розмірами, але великими за своєю суттю дари благородних людей.

У листопаді—грудні 1942 р. спільними зусиллями російського комітету «За Батьківщину» та білорусько-українського комітету ім.Ворошилова в Уругваї були організовані «Базари свободи», на яких збиралися кошти на користь Червоного Хреста. Було зібрано 1079 американських дол. та 2048 уругвайських песо. Організатори «базару» повідомляли у супроводжувальному листі до посольства СРСР в США: «Допомога наша мізерна, але важлива вона, на наш погляд, лише тому, що вона може служити виразом нашого співчуття на страждання наших співвітчизників...» ¹⁰⁹.

«Центральна єврейська організація антифашистів у допомозі вільним народам», яка також діяла у Монтевідео, за короткий

проміжок часу відправила на радянських пароплавах, на криголамі «Микоян» одяг і медикаменти на суму 50000 дол. У лютому та травні 1943 р. ця ж організація перерахувала Держбанку СРСР відповідно 10 та 5 тис. дол. на допомогу Червоній армії ¹¹⁰. Зусиллями всіх членів єврейської громади цієї країни було зібрано та відправлено до СРСР 10 тис. пар взуття у 1944 р., а влітку 1945 р. розпочато збирання грошей для чергової 10-тисячної партії взуття ¹¹¹.

У Тампико (Мексика) в червні 1943 р. відбулася «Ярмарка перемоги», на якій зусиллями громадськості було зібрано для Червоного Хреста Радянського Союзу понад 1000 дол. ¹¹².

Завдяки зусиллям мексиканського Допомогового комітету Росії у війні протягом 1942 р. було зібрано 55232 песо, за 1943 р. — 103,903 песо ¹¹³.

Народ Чилі також виявляв активну підтримку Червоній армії та Радянському Союзу у війні, але головним чином у вигляді демонстрації солідарності на мітингах та маніфестаціях, де прогресивна громадськість була одностайною у своїх симпатіях до нашого народу. Була створена «Демократична комісія допомоги народу СРСР». Завдяки зусиллям її членів у 1942 р. до СРСР було відправлено подарунків на 800 тис. дол. ¹¹⁴.

У Колумбії благодійну діяльність на користь Червоній армії та Червоного Хреста проводив «Комітет допомоги СРСР». Його зусиллями було внесено на рахунок Червоного Хреста СРСР у другій половині 1943 р. 425 дол. Невелика єврейська колонія в Колумбії збрала аж 10 тис. дол. на потреби Червоної Армії. Група євреїв м. Картахени, що входила до Єврейського союзу, збрала у день протесту проти знищення євреїв гітлерівцями 132 дол. і передала їх до посольства СРСР у США з проханням використати «на полегшення страждань поранених червоноармійців» ¹¹⁵.

У Болівії та Парагваї також діяли комітети, які іменувалися «Комітет допомоги постраждалому від війни населенню СРСР».

Інші країни Латинської Америки — Панама, Гаїті, Венесуела, Перу, Гватемала — також намагалися або матеріально, або морально підтримати народи СРСР. Так, громадськість Панами збрала у фонд допомоги СРСР в 1942 р. 1238 дол., а на Гаїті югославський консул вніс 100 дол. на рахунок Червоної армії через Посольство СРСР у США ¹¹⁶.

Підсумовуючи розповідь про допомогові зусилля громадськості

Латинської Америки, української громади зокрема, ми хотіли б наголосити ще на одному. Всі надходження як від представників української громади в США, Канаді, так і від українських емігрантів з Латинської Америки, мали однакову назву «подарунки з Америки». Тому іноді майже неможливо встановити за звітами, довідками, даними баз та архівів, скільки ж саме надійшло коштів або тих самих подарунків з Латинської Америки. Нам відомо, що всі майже подарунки та гуманітарні вантажі йшли до Радянського Союзу через треті країни у зв'язку з відсутністю дипломатичних та торговельних відносин між країною-відправником та СРСР.

Наведені приклади солідарності української громади Латинської Америки з народом СРСР, Україною зокрема, допомогова діяльність названих товариств та комітетів є наочним свідченням того, що наші співвітчизники, знаходячись за тисячі кілометрів від своєї рідної землі, продовжували палко любити її, вболівати за її долю.

6. АКЦІЇ ДОПОМОГИ УКРАЇНСЬКИХ ЕМІГРАНТІВ ТА ГРОМАДСЬКОСТІ КРАЇН СВІТУ

Говорячи про благодійницьку діяльність еміграційних кіл США та Канади, Латинської Америки щодо населення України, народів Радянського Союзу, не можна обійти мовчанкою допомогу, яку надавали їй представники громадськості інших країн. Хоча ця допомога була значно меншою за обсягом, переважно епізодичною, а рух по збиранню коштів для СРСР не набув таких масштабів, як у вищезгаданих країнах, доцільно хоча б побіжно згадати про чудові акти виявлення доброї волі.

Серед тих, хто солідаризувався з самовідданою боротьбою нашого народу проти агресії, своє вагоме слово сказала громадськість Австралії. Недаремно, туди після війни емігрували близько 20 тис. наших співвітчизників.

З початком війни в Австралії, як і в інших країнах, були організовані допомогові комітети, зокрема Комітет медичної та гуманітарної допомоги Росії. Ця громадська організація відразу зайнялася збиранням носильних речей, коштів, медикаментів, медичного обладнання. У самій назві цього комітету були відображені напрямки його діяльності. У роботі комітету брали участь і наші співвітчизники.

Австралія, як і інші країни, що не мали на початок війни дипломатичних відносин з СРСР, здійснювала листування та надання допомоги через посольство Радянського Союзу в США. Безумовно, відсутність прямих зв'язків певною мірою ускладнювала діяльність допомогових товариств у цій країні.

Але, незважаючи на об'єктивні та суб'єктивні труднощі, громадські об'єднання Австралії вже у 1942 р. багато зробили для залучення коштів місцевого населення для цільової допомоги Червоній армії, У вересні того ж року комітет медичної та гуманітарної допомоги Росії надіслав у нашу країну кожушків хутряних на 45 тис. фунтів стерлінгів, медичного обладнання—на 9 тис., медикаментів—на 1 тис. А в липні наступного року було відправлено кожухів на 100 тис. фунтів стерлінгів ¹¹⁷.

Про підтримку простим людом Австралії боротьби нашого народу з фашизмом свідчить і такий невеличкий подарунок, що надійшов через посольство СРСР у США на адресу маршала С.К.Тимошенка. Працівники зоопарку Сіднея вирішили надіслати йому... люльку й тютюн, щоб засвідчити таким чином свої симпатії до цієї людини і в його особі всієї Червоної армії ¹¹⁸.

На початку 1943 р. Комітет медичної та гуманітарної допомоги знову провів заходи по збиранню коштів для СРСР. В результаті 30000 доларів були відправлені у Генконсульство СРСР у Сан-Франциско. Трехи згодом—у травні 1943 р.—на ім'я повіреного у справах СРСР у США А.А.Громика надійшов лист від генконсула Є.Д.Кисельова, в якому повідомлялося, на що були витрачені ці кошти: «Повідомляю, що отримані нами 7.II.1943 р. 30000 дол. від Австралійського Комітету медичної допомоги СРСР через Генконсульство СРСР у Сан-Франциско були витрачені наступним чином:

25106 дол. 25 центів—на придбання рентгенівської плівки—34 ящики, які були відправлені на адресу ВТКЗ по коносаменту * 1 на американському пароплаві «Beariregard» до Архангельська.

Решта 4893 дол. 75 центів були витрачені на придбання 15075 ярдів простирадел та ниток, які також були відправлені до СРСР пароплавами» ¹¹⁹.

* Документ про умови договору транспортування вантажів морським шляхом.

Австралійсько-радянська ліга дружби також займалася наданням матеріальної допомоги Червоній армії, надсилаючи речі та продукти харчування. Наприкінці 1944-го—на початку 1945 рр. жителі Австралії через цю лігу надіслали 2000 листів, адресованих громадянам СРСР, у яких вони, зокрема, розповідали про свою благодійницьку діяльність¹²⁰.

І ще в одному регіоні—Південній Африці, де хоч і небагато мешкало наших співвітчизників, у дні першої річниці з дня нападу Німеччини на СРСР відбулися мітинги під гаслом «Наш борг перед Червоною армією». 22 червня 1942 р. на п'ятитисячному мітингу в м.Іоганнесбурзі зусиллями громадськості було зібрано для воїнів Червоної армії 1502 фунти стерлінгів¹²¹.

У Великобританії під час війни було дуже мало представників української еміграції. Але й там—у суворій на перший погляд країні, з досить неприхильним ставленням до «першої країни соціалізму»—приходили кампанії збирання коштів на користь СРСР.

2 травня 1944 р. в одному з театрів Лондона настоятель Кентерберійського собору оголосив про початок кампанії збирання коштів до фонду допомоги визволеним районам СРСР. Цей фонд згодом був переіменований на «Фонд пам'яті генерала Ватутіна». Плідно діяла у цьому напрямку і Національна Рада британсько-радянської дружби, яка мала розгалужену мережу комітетів по всій Англії. Їхня кількість у період війни становила понад 300¹²².

Прості громадяни Англії, які не входили до будь-яких товариств, також брали участь у збиранні коштів для нашої країни. 4 вересня 1941 р. було опубліковано заяву секретаря англійської федерації гірників Едвардса, в якій зазначалося: «Кожен гірник із задоволенням дізнається, що встановлено зв'язок з робітниками, котрі надали нам допомогу в боротьбі 1926 року. Ми, гірники, вже виявили своє бажання встановити зв'язок з СРСР, прийнявши рішення про збирання 70 тис.фунтів стерлінгів для закупівлі медикаментів радянським братам. Попередні результати збирання показують, що ця сума, визначена Виконкомом федерації гірників, буде значно перевищена»¹²³. Гірники сповна виконали свій інтернаціональний обов'язок і збрали солідну суму коштів.

Об'єднаний комітет допомоги СРСР в Англії, очолюваний Х.Джонсоном, провів у роки війни декілька кампаній збирання коштів. Метою однієї з них було збирання грошей на придбання рентгенівського обладнання, наступної—у фонд будівництва

госпіталів у Сталінграді. В результаті широкомасштабного проведення цих заходів було зібрано 207 тис.фунтів стерлінгів ¹²⁴.

«Фонд допомоги Росії, очолюваний Клементиною Черчил, який діяв у Англії під час війни, також проводив аналогічні заходи. Зокрема, єврейське населення країни зібрало близько 10 млн. доларів і передало їх «Фонду допомоги Росії». Представники цієї національності мали власний осередок—»Єврейський фонд допомоги Радянській Росії». Він надіслав до Радянського Союзу санітарні машини, рентгенівське устаткування вартістю 200 тис.доларів ¹²⁵.

Неабияке місце у загальних зусиллях громадськості світу по наданню допомоги Червоній армії, народам Радянського Союзу посідає допомога громадян Монголії. Вже на початку війни уряд Монголії заявив про вірність обов'язкам, що випливали із Договору про взаємодопомогу і запропонував направити на фронт монгольські регулярні військові частини. Вони не прибули туди лише тому, що було визнано за доцільне не ослаблювати оборонний потенціал країни у зв'язку з реальною загрозою нападу Японії на МНР і Далекий Схід.

Невеликий народ МНР (під час війни її населення становило близько 760 тис.чол.) розгорнув широку кампанію підтримки радянських людей. Скотарі, робітники, службовці збирали кошти у фонд оборони СРСР. Так, навесні 1942 р. працівник Центрального аймачного управління Тубдун-Даржа заявив на зборах, що передає Західному фронту як подарунок найкращого свого скакуна. Влітку цього ж року для Червоної армії населення МНР передало 6417 коней ¹²⁶.

Наприкінці 1942 р. до Москви прибула монгольська делегація на чолі з прем'єр-міністром Чойбалсаном. Вона привезла 4 ешелони подарунків (236 двовісних вагонів), серед яких були 301 і 5 хутряних кожухів, 30500 пар валянок, 31257 пар хутряних рукавиць, 31090 хутряних тілогрійок багато інших речей. У січні 1942 р. було відправлено перший ешелон з подарунками для фронту, у кінці листопада того ж року—4 ешелони, а навесні 1943 р. для Червоної армії надійшло 8 ешелонів, з них 127 вагонів подарунків (12 тис.пар валянок, 12 тис.пар чобіт, 3 тис.пар черевиків, 10 тис.шинелей, 3066 ватних костюмів) ¹²⁷.

Крім цього, скотарі та робітники надіслали 16973 посилки для бійців та командирів Червоної армії. Для Західного фронту з Улан-

Батора прибуло 37 вагонів (135 т баранини, 8 тис. л вина, велика кількість дичини, масла, какао, сгущеного молока) ¹²⁸.

Тільки в 1944 р. монгольські трударі подарували радянським кіннотникам 10855 коней. Загалом за роки війни Монгольська Народна Республіка надала радянському народу допомогу на досить велику суму—майже 60 млн. тугриків ¹²⁹. Показовий факт, що аграрна, не така вже й багата країна так зворушливо піклувалася про свого сусіда, який чинив опір підступному агресору. Емігрантські кола азербайджанців, що мешкали в Ірані, також доклали певних зусиль для надання допомоги Червоній армії. У м. Тавриз діячами товариства, яке об'єднувало представників азербайджанської національності, був влаштований урочистий вечір на честь перемоги Червоної армії під Сталінградом. На ньому було влаштоване збирання коштів на побудову танка для Збройних Сил Радянського Союзу ¹³⁰.

У радянське консульство від простих громадян Ірану надходили індивідуальні посилки з подарунками для бійців і командирів Червоної армії. Це носильні речі, рукавиці, хустки, іноді продукти харчування, тютюн.

На добру згадку заслуговує й Індія, народ якої також не залишився осторонь великої біди, що прийшла на нашу землю. Вже у вересні 1941 р., виявляючи солідарність з боротьбою радянського народу, Всеіндійська селянська спілка провела в країні «Тиждень Радянського Союзу», а також вирішила розпочати збирання коштів для підтримки антифашистської боротьби.

Причому на алтар перемоги зносили пожертвування не лише робітники, службовці та селяни Індії. Досить заможна людина, але, мабуть, прогресивних поглядів—магараджа князівства Індур—вносив у роки війни великі кошти на воєнні цілі та у фонд Червоного Хреста. Зокрема, він передав 50 тис. індійських рупій до цього фонду.

Представники громадськості багатьох інших країн виступали на підтримку Радянського Союзу у його боротьбі проти агресора. Збереглися свідчення про надходження від громадян великих і малих країн грошових внесків, подарунків для Червоної армії. Таким чином прості люди виявляли свою солідарність з народами нашої країни. І хоча надходження з інших країн не були такими великими, як з США, Канади, Латинської Америки, вони також демонстрували всьому світу позицію мільйонів людей щодо подій, які відбувалися в СРСР.

7. ПРОБЛЕМА СКИТАЛЬЦІВ У ДОПОМОГОВИХ ЗУСИЛЛЯХ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

Воєнне лихоліття змусило мільйони людей залишити обжиті місця. Частина населення України встигла евакуюватись у східні райони СРСР. З тих, хто залишився на окупованій ворогом території, 2,2—2,5 млн. осіб, в основному молодих людей, добровільно чи примусово вивезли на роботу в Німеччину.

З 5,5—5,7 млн. радянських військовополонених, захоплених вермахтом у ході бойових дій, близько 1 млн.чол. до кінця війни перебували в таборах військовополонених в європейських країнах.

Понад 1 млн.українців служили в допоміжних загонах, охоронній поліції, різних «козачих», «добровільних» легіонах та інших збройних формуваннях на боці третього рейху. Певна кількість тих, хто перебував на окупованій нацистами території, відійшла з відступаючими німецько-румунськими військами на захід у 1943—44 рр.

Отже, після розгрому гітлерівського режиму за межами батьківщини перебували 2—3 млн. українців. Багато з них прагнули повернутися в рідний край, однак далеко не всі могли сподіватися на краще майбуття на батьківщині. Є підстави вважати, що принаймні 220 тис.чол. розраховували на нові місця проживання. З них 178 тис. перебували в окупаційних зонах США, Англії та Франції у Західній Німеччині, 29 тис.—в Австрії, 12 тис.—в Італії¹³¹.

Уряд Радянського Союзу прагнув повернути до країни максимальну кількість колишніх громадян СРСР. 11 лютого 1945 р. на Ялтинській конференції Сталін домогся укладення таємної угоди про репатріацію, яку підписали також Рузвельт і Черчил. За цим документом статус репатріантів надавався:

1. Всім громадянам СРСР до 1941 р. (ті, хто став громадянином СРСР після 1939 р., дістали право вибору місця для проживання).
2. Військовополоненим Радянської армії, що потрапили до німецьких збройних сил і згодом здалися в полон союзникам у німецькій військовій формі.
3. Особам, що служили в Радянських Збройних Силах на день 22 червня 1941 р. і після цієї дати не були належним чином звільнені в запас.
4. Радянським громадянам, щодо яких є докази про їхню

співпрацю з ворогом.

Домагаючись від альянтів видання бійців та офіцерів дивізії СС «Галичина», інших членів військових підрозділів СС та вермахту, поліційних, охоронно-допоміжних служб, бійців УПА, Радянський Союз в очах світової громадськості діяв правомірно і морально виправдано.

Водночас це не суперечило бажанню західних політиків, адміністрації окупаційних американської, англійської та французької зон Німеччини, розвідувальних служб цих країн відділити колабораціоністів та військових злочинців від політичних біженців.

Одразу після капітуляції Німеччини на її території в кожному місті були створені репатріаційні комісії. До кінця 1946 р. через них пройшло приблизно 1,5 млн. укарінців, які повернулися в СРСР. Більшість з них радісно сприйняла цю можливість, якої з нетерпінням чекали довгі місяці, а то й роки. А для значної частини людей повернення в Радянський Союз стало особистою драмою. Переоцінка дійсності під впливом пережитого і побаченого, погляд на сталінський режим ззовні, спілкування з іноземними громадянами відкривали їм очі на сутність того, що відбувалося на батьківщині.

Серед знедолених, тих, хто внаслідок різних обставин опинився на чужині, але чесних людей, звісно, було чимало і таких, які зрадили не радянську систему, а народ, свідомо перейшли на службу нацистам. Боячись справедливого покарання, вони підробляли документи, творили собі легенди, називаючись представниками інших слов'янських народів, і таким чином всіляко намагалися уникнути репатріації. Розчиняючись у морі біженців по таборах Західної Європи, вони прагнули залишитися непомітними і для західних спецслужб.

Правда про ГУЛАГ була добре відома українській громадськості на Заході, як і те, що всі громадяни СРСР, які поверталися на батьківщину, проходили «фільтрацію», принизливу перевірку, що часто закінчувалася арештом, ув'язненням, висилкою тощо.

Цим пояснюється масовий спротив репатріації з боку емігрантських кіл. З цією метою повсюдно спонтанно створювалися різні представницькі комісії, допоміжні комітети тощо. В Мюнхені у 1945 р. українські організації створили Лігу політичних в'язнів на чолі з В.Пасічником, яка разом з іншими об'єднаннями апелювала до англійських окупаційних властей у справах біженців, або

скитальців, як їх тоді називали.

Через місію Українського Червоного Хреста (УЧХ) * Української Народної Республіки у Швейцарії відділи УЧХ видавали переслідуваним емігрантам українського походження довідки, що вони є бездержавними і знаходяться під опікою Міжнародного Червоного Хреста.

Велику роль у моральній та матеріальній підтримці скитальців у Європі відіграло Центральне представництво української еміграції (ЦПУЕ), створене 1 листопада 1945 р. за ініціативою голови Тимчасового проводу української еміграції в Німеччині В.Мудрого. Основне своє завдання ЦПУЕ вбачало в тому, щоб припинити примусову репатріацію до СРСР.

Діяльності цієї та інших національно-представницьких організацій перешкоджав ряд обставин. Британська окупаційна адміністрація, наприклад, ототожнюючи національність з громадянством (приналежністю українців, скажімо, до Польщі, Чехословаччини, СРСР), тривалий час не визнавала українських громадян та їхніх допомогових товариств. Певні труднощі виникали і в ході пошуку країн переселення та організації виїзду до них.

Долею мільйонів європейців, зірваних війною з обжитих місць, опікувався створений 4 липня 1938 р. Міждержавний комітет для втікачів, що проіснував до 1947 р., коли з'явилася Міжнародна Організація для втікачів (ІРО).

9 листопада 1943 р. 43 держави стали засновницями Міжнародної адміністрації допомоги та реабілітації (ЮНРРА), завдання якої полягало у розв'язанні соціально-економічних проблем на територіях, що зазнали руйнувань від воєнних дій. І хоча спочатку ЮНРРА не мала на меті вирішення проблеми втікачів, шестимільйонна маса виселенців змусила її займатись і цим питанням.

До червня 1947 р. завдяки зусиллям ЮНРРА, під егідою якої знаходилися табори для «displaced persons» (переміщених осіб **), нові місця проживання здобув майже 1 млн. європейців. Долею 650 тис.чол. займалася ІРО, яка з цього часу перебрала на себе функції ЮНРРА ¹³².

* Місія УЧХ діяла під егідою Уряду УНР в екзилі.

** Більшість з них згодом набували статусу біженців, або втікачів.

Справжній бій за скитальців повели допомогіві організації Канади, США і європейських країн. Найбільш авторитетними серед них стали Злучений український американський допомогівий комітет (ЗУАДК) і Федерація допомоги українців Канади (ФДУК), очолювані відповідно д-ром В.Галаном і отцем д-ром В.Кушніром. ЗУАДК було створено на II Конгресі американських українців у січні 1944 р. У 7 резолюції, прийнятій цим форумом, підкреслювалося, що організація:

1. Признає як необхідну конечність прийти з безпосередньою допомогою нещасним українським воєнним жертвам і втікачам для їх рятунку.

2. Апелює до всіх українських єпархій, їх владик, духівництва, парафій, а теж усіх українських американських газет, братніх бенефітових стоваришень, комітетів і товариств, щоб зайнялися збиранням засобів для допомоги цьому важливому людяному ділу у відчутті конечностей облегшити невимовні страждання наших українських земляків за океаном.

3. Доручає й повноважує УККА поробити старання для зорганізування в нашому краю чистого гуманітарного і неполітичного Українського Воєнного Комітету Допомоги Воєнним Жертвам і Втікачам...

4. Доручає і уповноважнює УККА розголосити належно безвихідне положення українських воєнних жертв і втікачів та подати це до відома відповідальним американським урядовим чинникам, Червоному Хрестові, Адміністрації Реліф, Реабілітації Об'єднаних Держав, як теж іншим того рода установам, з метою дістати від них поміч і співдіяння при організуванні вищепропонованої української допомогової акції»¹³³.

У 1946 р. в Мюнхені відкрито Європейське Представництво ЗУАДК з відділами у Зальцбургу, Парижі, Брюсселі.

Керівні кола «Рашин Уор Реліф» негативно поставилися до появи «конкурентів» і підключилися до кампанії цькування, яку здійснювали групи, що симпатизували радянському режимові. РУР повернув чек на 1500 доларів, одержаний від ЗУАДК на будівництво Української народної лікарні ім. Андрея Шептицького.

Провід ЗУАДК, не бажаючи передавати збіркові фонди властям СРСР через РУР, зосередив свої зусилля на безпосередніх турботах про долю українців у Європі.

В результаті численних консультацій керівництва ЮНРРА і Воєнню-

Допомогової Контрольної Ради Президента США остання дійшла висновку, що ЗУАДК без будь-якого офіційного дозволу може здійснювати збіркові акції в США, але для допомоги українцям у Західній Європі має зв'язуватися з котроюсь із визнаних урядом організацій, що там представлені. Деякі з цих інституцій від співробітництва із ЗУАДК відштовхувало те, що в прорадянській пресі, урядових колах вперто поширювалася думка про те, що ДП *—це переважно військові злочинці, колабораціоністи.

На щастя, так думали не всі. ЮНРРА та КАРЕ («Об'єднання для грошових переказів до Європи») допомагали ЗУАДК здійснювати його благородну місію.

7 березня 1945 р. ЗУАДК став членом Американської Ради Добровільних Допомогових Організацій, що координувала зусилля всіх подібних організацій за кордоном. Саме через них, а також через швецькі, чехословацькі, французькі, польські, литовські, італійські допомогові товариства ЗУАДК надавав допомогу українським втікачам у європейських країнах.

6 червня 1945 р. уряд штату Пенсильванія надав ЗУАДК сертифікат на допомогову діяльність у межах 300 тис.доларів на рік, а 16 вересня 1947 р. ЗУАДК був офіційно затверджений найвищою урядовою установою у цій сфері—Дорадчим Комітетом для добровільної закордонної допомоги уряду США.

Окрім права на збіркові та допомогові заходи, ЗУАДК дістав можливість відкривати свої представництва, здійснювати юридичну опіку скитальців, контактувати з урядовими і громадськими організаціями інших країн.

Центральною допомоговою установою, яка орієнтувалась на переміщених осіб у Канаді, став створений на початку 1945 р. Фонд допомоги українців Канади (ФДУК). За ініціативою українських вояків у канадській армії, що квартирували в Лондоні, було організовано Українське центральне допомогове бюро, через яке здійснювалися численні заходи ЗУАДК і ФДУК.

Оголосивши збирання коштів для допомоги скитальцям, ФДУК до 31 січня 1946 р. зібрав 75210 доларів¹³⁴. Вже 26 грудня 1945 р.

* ДП—англійська аббревіатура «displaced persons», що означає «переміщені особи».

Фонд допомоги, який, на відміну від ЗУАДК, був підпорядкований канадському Червоному Хресту, передав йому 50 тис.доларів для потреб біженців у Європі. На 28 травня 1946 р. на рахунок ФДУК надійшло 106051 доларі пожертвувань ¹³⁵.

Водночас голова Фонду отець доктор Кушнір здійснив чотиримісячну поїздку до Європи, де відвідав табори, в яких перебували українські емігранти на території Німеччини, Бельгії, Франції, Італії.

У травні 1946 р. канадський парламент створив спеціальну комісію, до якої ввійшло 17 сенаторів, для вивчення проблеми переміщених осіб і можливості їхнього в'їзду до країни. 29 травня сенатська комісія запросила на своє засідання представників двох таборів української діаспори в Канаді: Комітету українців Канади (отця д-ра Кушніра, отця С.Савчука, І.Соломона, Б.Панчука, Г.Гуменюка, Е.Довганя) і Товариства українських канадців (С.Мацієвича, І.Бойчука, П.Прокопчака, Ю.Кренця, І.Навізівського).

Депутація КУК відстоювала думку, що Канада має допомогти українським біженцям. Аргументами на користь дозволу їм іммігрувати були організованість, побожність, прагнення до самозабезпечення, працелюбність українських вигнанців. Б.Панчук, який 5 років служив у королівських ВПС, а потім, очоливши Центральне Допомогове Бюро в Лондоні, перейнявся турботами скитальців, навів такий факт: протягом 6-місячного перебування у таборі Гайденау поблизу Гамбурга українці організували 15 інституцій. Вони самостійно збудували церкву, театр, створили дитячий садок на 120 місць, відкрили школу та народний університет для дорослих ¹³⁶.

Протилежних позицій дотримувалися члени ТКУ. Вони зачитали меморандум, в якому викладено ставлення їхньої організації до скитальців і застереження проти переїзду останніх до Канади. Закінчувався документ словами: «Ми рішучо тієї думки, що імміграція є пожадана для Канади, для її розбудови і розвитку. І вона повинна бути здійснена без расової чи національної дискримінації і запланована в такий спосіб, щоб не бути завадою в заняттях канадців та вояків, що повернулись. Ми віримо, що намір прийняти українських скитальців до Канади, як політичних біженців, буде цілковито відмовлено. Що вступ до Канади буде заборонено для воєнних злочинців і нацистських співробітників (коляборантів)...» ¹³⁷.

До речі, проти в'їзду переміщених осіб до Канади виступали і

засоби масової інформації. Більше того, керівництво ТКУ навіть звернулося до канадського прем'єр-міністра М.Кінга, закликавши його від імені 13 тис. членів організації не допустити «квіслінгівців» в країну ¹³⁸. Незважаючи на це, уряд Канади прийняв рішення про дозвіл біженцям з Європи прибувати в країну відповідно до щорічних квот.

КУК роз'яснював скитальцям ситуацію, в яку вони потрапили, та можливості, за яких можна перебратися до Канади. В одному з таких роз'яснень вказувалося, що головними перепонами на шляху біженця за океан є незнання мови, труднощі з працевлаштуванням (особливо для інтелігенції), а також імміграційні лабіринти. Щоб в'їхати до Канади, людина повинна мати «афідавіт»—виклик канадських громадян. Але «афідавіт» не був урядовим дозволом для в'їзду в країну. Людина, яка підписує і висилає «афідавіт», має внести прохання («аплікацію») до імміграційної служби, щоб отримати дозвіл на переселення. Якщо іммігрант не мав власних коштів (а хто із скитальців мав такі гроші?!), зацікавлена особа повинна оплатити переїзд—200—250 доларів на одну особу.

Для тих, хто виявив бажання працювати в сільському господарстві, існував інший варіант. Вони могли приїхати до Канади, якщо будь-який громадянин країни вносив близько 2 тис. доларів (залежно від чисельності родини) на купівлю ферми.

Біженцям повідомлялося рішення канадського уряду щодо категорій осіб, які можуть в'їжджати до країни. Ними могли бути: а) батько або матір; б) дружина та неодружені діти будь-якого віку; в) нежонатий брат або незаміжня сестра; г) осиротілі племінники віком до 16 років; д) наречена ¹³⁹.

Допомогові організації західних країн вважали одним із найголовніших напрямків своєї діяльності підготовку громадської думки до позитивного сприйняття проблеми біженців, а також різні засоби впливу на урядові кола, авторитетних політиків.

Депутат канадського парламенту А.Глінка за дорученням КУК виступив у вищому законодавчому органі з закликом дозволити скитальцям в'їзд до країни.

У жовтні 1946 р., коли в Нью-Йорку працювала Генеральна Асамблея ООН, керівництво ЗУАДК передало секретареві ООУ Трігве Лі і члену американської делегації Елеонорі Рузвельт кілька книг, що склалися з листів переміщених осіб з європейських таборів, у

яких ті просили захисту і допомоги.

В листопада представники КУК В.Кушнір та В.Коссар подали на ім'я Трігве Лі, американської та канадської делегації в ООН меморандум, в якому висловлювався рішучий протест проти насильницької репатріації українців в СРСР і сподівання на те, що нова міжнародна організація займеться їхнім переселенням до країн Північної і Південної Америки ¹⁴⁰.

14 листопада в готелі «Пенсільванія» Е.Рузвельт прийняла депутацію представників американських і канадських українців у складі редакторів С.Шумейка (голова УККА) і Б.Катамая (член керівництва ЗУДК), отця д-ра В.Кушніра (голова КУК), В.Коссара (місцеголова ФДУК). В ході зустрічі з'ясувалося, що справа скитальців складна не лише з огляду на протидію Радянського Союзу та деяких інших країн. В самих Сполучених Штатах, як і в Канаді, існували різні точки зору на проблему біженців.

Е.Рузвельт, яка репрезентувала США у Комісії ООН з соціальних, культурних та гуманітарних питань, вбачала можливості для успішного подолання існуючих перешкод у використанні нереалізованих щорічних імміграційних квот, резерв яких становив близько 100 тис. Тому Е.Рузвельт порадила впливати на конгресменів і сенаторів, вишукувати можливості для відповідного впливу на громадську думку, аби прискорити цю справу у Вашингтоні ¹⁴¹.

Тим часом в ООН точилися гострі дискусії навколо статуту ІРО. Представник СРСР, заступник наркома закордонних справ А.Вишинський заявив, що «свобода слова в таборах біженців, свобода організацій, шкіл, бібліотек, читання газет і т.п. загрожують світовому мирові, бо то все дія проти СРСР». Назвавши біженців «фашистами, зрадниками, націоналістами, колабораціоністами, квіслінгівцями», Вишинський сказав, що в таборах ЮНРРА існують фашистські військові організації, і закликав не допомагати скитальцям, а навпаки, розпустити всі їхні організації. Щоб загальмувати створення ІРО, яка мала замінити ЮНРРА і була орієнтована на вирішення саме проблеми переміщення осіб, радянська делегація подала майже 60 доповнень і поправок до її Статуту.

В листопада Е.Рузвельт, відкидаючи безпідставні звинувачення біженців, зроблені Вишинським, виступила проти їхньої примусової репатріації і висловилася за створення такої міжнародної організації для скитальців, яка стала б виразником західного демократичного

духу та гідним представником ООН. Більшість делегацій при голосуванні підтримали позицію Е.Рузвельт 142.

У вищих політичних сферах вирішувалося майбутнє біженців, а в таборах та місцях поселення українців у Європі життя брало своє: люди, не бажаючи даремно втрачати ані дня, працювали, навчалися, виховували дітей, ходили до церкви, видавали часописи.

В місцях поселення українців на території Німеччини й Австрії існувало 30 гімназій, в яких працювало близько 600 вчителів і навчалось 3964 учня, діяли Український вільний університет (76 професорів і 400 студентів), Український технічно-господарський інститут (відповідно 112 й 694), Українська вища економічна школа (40 і 260), богословсько-педагогічна Академія для православних (30 і 51), греко-католицька семінарія (15 і 55), Інститут живих мов (6 і 160). Крім того, працювали народні університети, курси для неписьменних і малописьменних, початкові школи, професійно-технічні курси.

В громадському житті активну участь брали Ліга політичних в'язнів, СУМ, Пласт, Об'єднання українських жінок, що видавало журнал «Громадянка», Рада фізичної культури, професійні об'єднання акторів, журналістів, музикантів, лікарів, підприємців, а також Українське медично-санітарне об'єднання, Комітет допомоги українським студентам, Українська санітарно-харитативна служба (Червоний Хрест) ¹⁴³.

Лише в американській зоні окупації видавалося 5 часописів— «Українські вісті», «Неділя», «Час», «Наше життя», «Українська трибуна» та гумористичний журнал «Їжак» ¹⁴⁴.

Враховуючи ту обставину, що все це відбувалося на території Німеччини та Австрії, які переживали післявоєнну економічну кризу, а також правову невизначеність біженців, слід визнати, що суспільна активність українських скитальців була б неможливою без допомогівих акцій різних організацій. Лише через відділ суспільної опіки ЦПУЕН серед скитальців було розподілено 465 пакунків нового та поношеного одягу, чимало взуття, 62 тис. пакунків продуктів харчування 33 тис. пачок цигарок, які в 1948—49 рр. надійшли від ЗУАДК, ОУЖ, УСХС, Католицької акції.

До проведення грошової реформи в Німеччині допомога надходила широким потоком, після неї—зі значними ускладненнями. Кошти, переведені на рахунок ЦПУЕН різними організаціями і

фондами, використовувалися для підтримки українських навчальних закладів та надання індивідуальної допомоги. Так у 1948—49 рр. УВУ отримав 23 тис. старими марками, УТГІ—31 тис. старими марками, Українська Вільна Академія Наук і Наукове Товариство ім.Шевченка—100 тис. старими і 2500 новими марками. На індивідуальну допомогу витрачено 50 тис. старими і 8 тис. новими марками. 95 тис. старих марок отримали вояки УПА, що перебралися до Німеччини ¹⁴⁵.

Допомогова місія Фонду, створена при Центральному допомоговому бюро в Лондоні, діяла в британській зоні Німеччини і до 1948 р. збрала понад 200 тис. доларів, враховуючи 30 тис. доларів переселеного фонду А.Глінки.

Місія ФДУК у британській окупаційній зоні за той же час передала біженцям продуктів харчування, одягу та ліків на 145 тис. доларів, книжок і часописів—на 6 тис. і готівкою—понад 13 тис. доларів. До кінця 1951 р. Місія ФДУК подала допомогу біженцям на 386116 доларів, а з урахуванням того, що окремі його відділи і КУК часто адресували до Європи кошти і речі через посередництво інших організації, загальна сума допомоги сягнула близько півмільйона доларів ¹⁴⁶.

Важко переоцінити роль жіночих організацій, які опікувалися скитальцями. Співчуваючи людям, що залишилися за межами атьківщини, вони робили все можливе, аби дати їм притулок і захист. Об'єднання українських жінок на чолі з відомою громадською діячкою І.Павликовською працювало в трьох зонах окупації Німеччини і співробітничало з ЗУАДК, суспільною службою ЦПУЕН, УСХС, опікуючись дітьми, жінками, а згодом і вояками УПА. Відстоюючи інтереси жінок, які втратили чоловіків на війні та самостійно утримували сім'ї, а також жінок похилого віку, ОУЖ підтримувало тісні контакти з Міжнародною жіночою радою, ІРО, Союзом Церков та іншими міжнародними організаціями.

Їхні зусилля координувалися з діяльністю жіночих об'єднань в Америці. Українки Канади почали пошук сімей, зокрема фермерських, які згодилися б підписати «афідавіти» на поселення в Канаді вдів з дітьми. З цього приводу в часописі «Обіжник» (1947 р.) зазначалося: «Ці жінки знаходяться тепер в Європі, на еміграції. Вони потратили своїх чоловіків у воєнній хуртовині і нині, здані на ласку долі, не мають де дітись... Найкраще місце, де їх можна

примістити, це є Канада, і вони бажали б сюди дістатися.

Справа ця утруднена, бо кожна вдова має двох, трьох або четверо дітей. Для них всіх треба вислати «афідавіти», а відтак примістити матір на працю. Таких вдів на Союз Українок Канади припадало опровадити 28, а разом з дітьми 86 осіб». Наприкінці статті наголошується, що «акція спровадження до Канади вдів з півсиротами є актуальною... Крім того, що ті жінки пережили, утративши своїх чоловіків, беремо на увагу дітей, яких треба врятувати і дати їм можливість ходити до школи. Ці діти—це цвіт нашого народу і для них між нами повинно знайтися місце»¹⁴⁷.

Через організацію «Сейв Да Чілдрен Фонд» жінки Канади надіслали дітям-сиротам і напівсиротам харчів і медикаментів на 5000 доларів¹⁴⁸. У 1948 р. в складі СУК утворили референтуру добродійної або харитативної праці, завдання якої полягало у пошуку можливостей надання моральної та фінансової допомоги біженцям. Це—заклики здавати кров, опіка над дитячими садками на скитальщині; допомога інвалідам, що залишилися в Європі¹⁴⁹.

В листопаді 1948 р. у Філадельфії відбувся Світовий конгрес українського жіноцтва, на який прибули від ОУЖ І.Павликовська і Д.Ребет. Разом з У.Целевич, Л.Дражевською, М.Химинець вони здійснили поїздку по країні. Виступаючи на «вічах» в різних містах Сполучених Штатів, вони збирали кошти у фонд «Матері і дитини», які були передані скитальцям у німецьких таборих¹⁵⁰.

Допомоговий рух охопив різні верстви української громади зарубіжжя, виявив кращі риси простих людей, які не залишили в скрутні своїх братів. На II Всеканадському Конгресі КУК один з керівників ФДУК Ганна Мандрика вказала на «видатну і щире жертвенність нашого громадянства. Але треба сказати більше: маємо окремі разючі приклади. Перша велика жертва (понад 900 дол.) прийшла з с.Кридор, Саскатун як збірка цілого села. Деякі пенсіонери систематично присилали свої пенсії, слабі зо шпиталів і санаторій— свої малі заощадження, деякі фермери також систематично надсилали свої дуже поважні жертви, віддаючи не від свого багатства, а від свого серця». Г.Мандрика розповідала про учнів «Рідної школи», що існувала при церкві св.Володимира і Ольги у Вінніпезі, які постійно збирали по 1 долару серед своїх товаришів та співгромадян. Надзвичайно зворушливими були делегації цих хлопчиків та дівчаток, що несли свої дари для людей у далекому краї. Школа і хор церкви

до середини 1946 р. зібрали 1000 доларів ¹⁵¹.

Основним напрямком діяльності ІРО, громадянських допомогівих організацій наприкінці 40-х років стало переселення і розміщення біженців за межами Німеччини, Австрії, Італії. В цій складній справі брали участь не лише такі добре організовані об'єднання, як ЗУАДК, ФДУК, ЦПУЕН, Український Католицький Допомоговий Комітет, але й допомогіві товариства. З 1949 р. в США почав діяти Український Переселенчий Осередок (голова М.Демидчук).

Окрім Центрального Українського Допомогового Бюро в Лондоні, 20 грудня 1947 р. був офіційно зареєстрований урядом Союз українців у Великобританії.

Відразу після війни створено Український Допомоговий Комітет у Брюсселі. На початковому етапі йому допомагали українські солдати з канадських експедиційних військ, які визволяли Бельгію. Очолював комітет Микола Граб, який організовував видання місячника «Вісті». Згодом комітет співпрацював з представництвом ЗУАДК в Бельгії.

На території Франції проблемами скитальців займалися українські емігранти, які об'єднувалися навколо двох парафій Парижа: греко-католицької на чолі з отцем Перрідоном і православної, очолюваної отцем Бриндзаком.

У тісному контакті з Міжнародним Червоним Хрестом діяли «Швейцарський допомоговий союз для втікачів українського роду» та вже згадуваний Український Червоний Хрест УНР.

Долею полонених вояків дивізії СС «Галичина» опікувався «Український Комітет допомоги втікачам при українській католицькій семінарії», головою якого став єпископ І.Бучко.

У серпні 1946 р. утворено Українсько-білоруський допомоговий комітет у Данії ¹⁵².

У влаштуванні біженців, які завдяки зусиллям Червоного Хреста перебралися до Швеції, взяв діяльну участь колишній ровенчанин В.Федорчук. Ставши моряком, він під час війни опинився у заблокованій Швеції, де створив «Українську громаду» і видавав «Обіжник» ¹⁵³.

Вказані об'єднання різною мірою долучилися до переселення українських скитальців, але їхні спільні зусилля дали можливість, хоч і не повністю, розв'язати це складне завдання.

Одразу після закінчення війни уряди Бразилії, Аргентини та інших країн виявили бажання прийняти значну кількість переміщених

осіб. Однак невдовзі їхній ентузіазм зменшився—надто вже серйозною виявилася справа, і зрештою до Австралії, Канади, Бразилії, Венесуели відбули невеликі групи чоловіків віком до 40 років, які мали професії шахтарів, лісорубів, будівельників і т.п., де уклали контракти на певний час ¹⁵⁴.

Прагнучи мати дешеву робочу силу для підприємств гірничої промисловості, відкрили імміграційні бар'єри для 10 тис. українців бельгійські власті ¹⁵⁵. По 5 тис. біженців з України прийняли Франція і Аргентина.

Найбільше—28 тис. чол.—у 1947 р. виїхало до Англії. Це були українці, що служили в польській армії, «остарбайтери», бійці дивізії СС «Галичина» (приблизно 9000 чол.) ¹⁵⁶.

Основний тягар у справі переселення біженців випав на ЮНРРА, ІРО, імміграційні служби та окупаційні адміністрації США, Франції, Англії, Німеччини й Австрії. Однак не можна оминати увагою ентузіазм і добру волю окремих людей, які взяли на себе частку тієї нелегкої ноші. Службовці різних організацій, члени комітетів, комісій, делегацій і рядові приватні особи за покликом душі прагнули полегшити долю вигнанців з рідної землі. Так, британська графиня Антрим керувала рухомим госпіталем поблизу Гамбурга, пацієнтами якого були від 70 до 90% українських патріотів Капітан Блейк, уродженець Монреалю, надав роботу 8 українським дівчатам в офісі своєї організації в Європі і виявив готовність оплатити їхній переїзд до Канади. Один з високопоставлених діячів ЮНРРА Фуллер зголосився власним коштом переправити до Канади 10—15 українських скитальців ¹⁵⁷. Подібні вияви широкого прагнення подати руку страждущому були непоодинокими.

Масове переселення на Американський континент почалося лише у 1948 р. А вже з кінця 1947 р. ІРО здійснювала в таборах т.зв. скринінг—перевірку і сепарацію військових злочинців та колаборантів. За оцінкою ЦПУЕ, «акція скринінгу справді мале, радше формальний характер і пройшла з повним успіхом для нашої еміграції. Деякі з наших емігрантів, яких відкинено при перевірці, проваленій армією, тепер, при скринінгу ІРО, назад отримали статус «переміщених осіб» чи втікачів і в парі з тим повне право на переселення» ¹⁵⁸.

Після цього під керівництвом Міжнародної переселенчої комісії та ІРО за активної участі громадських організацій багатьох країн Європи, Північної та Південної Америки почалося масове переселення

українців.

Закон про переміщених осіб, прийнятий у США в другій половині 1947 р., дозволив, крім встановленої квоти, в'їзд ще 205 тис. біженців; з 1950 р. їхня кількість зросла до 313 тис. Можливістю, які створили імміграційні служби США, скористалися 60 тис. українців.

За даними Департаменту громадянства й імміграції Канади, протягом 1940—1946 рр. до країни прибуло 315 осіб української національності, 1947 р.—2081, 1948 р.—10041, 1949 р.—602, 1950 р.—3815, 1951 р.—6949, 1952 р.—2859, 1953 р.—987. Потім кількість прибулих українців невпинно зменшувалася.

20 тис. українських біженців протягом 1948—1950 рр. перебралася до Австралії після того, як уряд цієї країни вніс зміни до імміграційного законодавства і уклав угоду з ІРО¹⁶⁰.

Загальну картину еміграційного руху українців у 1947—1957 рр. відображає таблиця, подана авторами Енциклопедії українознавства: США—80 тис., Канада—30 тис., Австралія і Н.Зеландія—20 тис., Великобританія—20 тис., Бельгія—10 тис., Франція—10 тис., Бразилія—7 тис., Аргентина—2 тис., Венесуела—2 тис., інші країни—2 тис.¹⁶¹

У нас немає підстав для внесення істотних доповнень або змін у наведені дані. Лише дані по Англії авторами дещо занижені, оскільки, очевидно, не враховані українці, що служили в польській армії або за документами вважалися поляками.

Протягом вказаного десятиріччя відбувалась і повторна міграція (з Європи і Латинської Америки до США і Канади, а також до СРСР), у зв'язку з чим слід мати на увазі певні допуски в даних.

Аналіз соціальної структури третьої еміграції показує, що більшість переміщених осіб становили селяни, а також робітники і ремісники (в Канаді—відповідно 50 і 25%). Значна кількість переселенців—вчителі, лікарі, священники, юристи, літератори тощо. Всіх їх чекали випробування на новому місці проживання. Однак їх не забули патронатські служби різних громадських організацій, церква, місцеві власті.

Братерська допомога української громади зарубіжжя дала можливість сотням тисяч людей розпочати нове життя, відчути себе неодинокими у його вирі. Міст, споруджуваний між різними країнами методом «народної дипломатії», руйнував усталені стереотипи суспільно-політичної конфронтації, світоглядної несумісності, що

існувала навіть в антигітлерівській коаліції, сприяв взаєморозумінню різних народів, їхньому самовияву і розвитку почуття самодостатності. Часто він був міцнішим, ніж хиткі висячі місточки нетривких міждержавних компромісів, і свідченням доброї волі народів, їхнім щирим потягом до єднання і співчуття.

Нелегка доля випала тим, хто з різних обставин потрапив на чужину. Складні почуття огортали скитальців воєнних і повоєнних років, нелегко їм доводилося в незвичних умовах будувати собі нове гніздо. Довгі роки, а інколи все життя поставала перед їхніми очима рідна земля, материнська оселя, український краєвид. Далеко не кожен знайшов своє місце на чужині, де відчував себе осиротілим.

А що ж Україна? Вона втратила своїх синів і дочок, багато яких не з власної волі залишило її назавжди. Туга розірваного родоводу й сьогодні відлунюється в серцях одноплемінників, роз'єднаних морями й океанами. І доки той біль не вгасне, всі ми залишатимемося частками одного цілого, ймення якому—український народ.

8. ШЛЯХИ НАДХОДЖЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ ВАНТАЖІВ В УКРАЇНУ

Це питання має важливе значення при розгляді досліджуваної проблеми. Воно складалося з декількох ланок. По-перше, це безпосереднє транспортне забезпечення пересування вантажів (подарунків, медикаментів, медичного обладнання тощо, водними та сухопутними шляхами від тих, хто їх збирав, тобто відправників, до адресатів. По-друге, це створення спеціальних установ та закладів із специфічними функціями: прийом, зберігання, облік та розподіл гуманітарних вантажів. І по-третє, напрямки і засоби безпосереднього розподілу самих подарунків між республіками тодішнього СРСР та окремими установами.

Дослідження шляхів надходження подарунків з-за кордону насамперед дає можливість знайти відповіді на деякі поставлені вище питання. Чому сталося так, що подекуди речі, надіслані конкретному адресату або певній групі адресатів, опинялися в інших руках? Чому подарунки, які надходили з різних країн, знеособлювалися і ставали безіменними? І останнє, ми намагатимемось прослідкувати, на якому щаблі розподілу відбувався перерозподіл, внаслідок якого гуманітарна допомога використовувалася не за призначенням і

потрапляла не до тих рук...

Основний вантажопотік гуманітарної допомоги йшов через північні порти Радянського Союзу. Лише з Монголії та Ірану подарунки потрапляли залізницею.

Окремі партії гуманітарної допомоги через Персидську затоку та Іран потрапляли до СРСР. Переважали тут вантажі, одержувані за ленд-лізом, а подарунки займали лише невеличку частку загального вантажопотоку.

Контролювали проходження вантажів спеціально розташовані у м.Андимешк (Іран) військові підрозділи США. Для цього із Сполучених Штатів були привезені не лише запчастини, але навіть кваліфіковані робітники, які власноручно на місці збирали вантажні автомобілі для подальшої відправки їх в СРСР. Частина зібраних автомобілів використовувалася для перевезення подарунків, але більшість направлялася в діючу армію на радянсько-німецький фронт. Так, 5 листопада 1943 р. було відправлено 62-тисячний вантажний автомобіль ¹⁶².

Війна дуже ускладнила, а іноді і зовсім перервала сполучення звичними для передвоєнного часу транспортними артеріями між СРСР та іншими країнами. Німецько-фашистські війська робили все можливе, щоб водні артерії—моря та океани—не використовувалися для надходження зброї та інших військових вантажів до противника.

Першим кроком у доставці подарунків, зібраних завдяки зусиллям окремих громадян та спеціальних допомогових комітетів США, Канади, країн Латинської Америки та деяких інших держав, було підвезення їх у порти відправки та складування там до відправлення пароплавів. Практично всі закуплені товари і подарований одяг та взуття регулярно направлялися до СРСР. На 25 червня 1943 р. лише 34 т товарів чекали відвантаження у портах Канади ¹⁶³. Майже кожного дня туди надходили вантажі досить великої ваги.

Робота портів зазначених країн дещо ускладнювалася, бо туди надходили з країн Латинської Америки додаткові вантажі, адже допомогові акції цього континенту здійснювалися через посередника, яким у той час виступали США та Канада.

Зазначені вище обставини були одним із факторів, що надалі вплинули на знеособлення гуманітарних вантажів. Зливаючись у портах відправки в загальну масу, вони таким чином ставали просто

«американськими подарунками».

Дуже важко було також виділити із загального вантажопотоку з-за кордону саме гуманітарну допомогу, тобто встановити обсяги надходження її у порти СРСР. Цьому під час війни було декілька причин. Однією з них було те, що на пароплавах та криголамах доставлялися головним чином вантажі, які транспортувалися з країн-союзниць за ленд-лізом. Лише деякі пасажирські судна брали на борт певну кількість тюків або ящиків з подарунками.

Другою причиною, яка ускладнює повне відображення надходження вантажів морем, є те, що, як наголошувалося вище, гуманітарні вантажі знаходилися на борту разом із вантажами ленд-лізу. Будь-які намагання дослідити та узагальнити це питання зустрічають опір або стіну мовчання. Тому існує дисбаланс між двома альтернативними джерелами інформації щодо розмірів вантажів за ленд-лізом. З одного боку, вітчизняна історіографія донедавна всіляко применшувала ту допомогу, з другого—зарубіжні дослідники запевняють у надзвичайно великих її розмірах. І тому це важливе питання актуальне сьогодні і чекає на детальне висвітлення.

Отже, встановити, якими саме пароплавами і в яких обсягах надходила гуманітарна допомога з-за океану, коли вона прибувала разом з воєнними вантажами, дуже важко. Існують лише окремі згадки у матеріалах архівів, зокрема, в архіві Міністерства зовнішньоторговельних відносин, де знаходимо найменування тих або інших пароплавів.

Проте це стосується лише назв та переліку пароплавів, а також вже зазначених вище обставин вимушеного сусідства вантажів. А щодо розмірів та обліку вантажів з-за кордону по лінії гуманітарної допомоги після відвантаження останніх у портах не виникає нарікань. Архівосховища містять скрупульозні звіти про кількість вагонів, відправлених з портів отримання до місць зберігання.

Після того як гуманітарні вантажі прибували до Архангельська, Владивостока, Хабаровська, Мурманська, їх перевантажували у вагони та залізницею переправляли до місця призначення. Окремі вантажі залишалися у портах прибуття, але про це йтиметься нижче.

У перші два роки війни подарунки з-за кордону надходили головним чином на фронт, де за наказом НКО 0400 та 187164 з першого півріччя 1942 р. були створені бази (відділи зберігання) подарунків при фронтах діючої армії та в ряді округів з розподільчою

та контрольною функцією. Сюди потрапляли медикаменти та медобладнання, зібрані громадськими об'єднаннями країн Латинської Америки, США, Канади. Теплі речі— кожухи, рукавиці, в'язані шерстяні шоломи, шкарпетки, тютюн та окремі продукти харчування потрапляли до бійців та офіцерів Червоної армії. Вони надходили з Монголії, Ірану, Індії, Австралії і навіть Південної Африки. Стали у пригоді й дефіцитні ліки—антибіотики, адреналін, яких бракувало у польових військових госпіталях. Навіть камінці до запальничок, зібрані нашими друзями за океаном, надходили на бази, що діяли у той час при фронтах діючої армії.

Але не слід сприймати як одне й те ж надходження за ленд-лізом та гуманітарну допомогу, про що ми власне й ведемо мову. Всі наведені нами приклади стосуються лише останньої.

У перші два роки війни обсяги цих надходжень були невеликими і не могли суттєво поліпшити становище в нашому знедоленому краї. Однак сам факт надходження бійцям та офіцерам діючої армії у той складний період навіть невеликих подарунків був приємною подією і зворушливо сприймався адресатами.

Ми, на жаль, не можемо детальніше спинитися на питанні надходження та розподілу подарунків з-за кордону серед бійців діючої армії через відсутність відповідних даних.

Трохи пізніше, коли виникла розгалужена мережа баз для зберігання надходжень з-за океану, можна, порівнюючи із кількісними даними їхніх відправників, робити певні висновки.

В 1943 р. вантажопотік гуманітарної допомоги з-за кордону суттєво збільшується. Цьому було кілька причин. Насамперед, це активізація благодійницького руху всередині держав-відправників, на що вплинув розвиток подій на фронтах. Перемоги Червоної армії додали ентузіазму членам громадських об'єднань. У зв'язку з централізацією допомогових товариств ці відправлення стали здійснюватися великими компактними партіями.

Нарешті, у 1943 р. була започаткована організація спеціальних баз «Різноекспорту», яким передані функції зберігання, сортування, обліку вантажів, що надходили з-за кордону за ленд-лізом, та гуманітарної допомоги. На ці бази почали надходити вантажі, які морськими та сухопутними шляхами направлялися до Радянського Союзу громадськими об'єднаннями та спеціальними допомоговими комітетами зарубіжжя.

Скрупульозні звіти, що містять інформацію про бази і зберігаються у відповідному архіві, надзвичайно цінні для нашого дослідження, оскільки завдяки їм ми можемо, з одного боку, проаналізувати розміри надходжень, з іншого-порівняти цифрові дані, які наводять відправники, з наявністю тих чи інших вантажів на централізованих базах «Різноекспорту».

Згідно з наказом наркома зовнішньої та внутрішньої торгівлі від 6 лютого 1930 р. 358 поряд з існуючими було створене зовнішньоторговельне об'єднання по експорту тваринної сировини та відходів—«Різноекспорт». Воно мало:

- а) приймати експортну продукцію від заготівельників;
- б) переробляти та сортувати цю продукцію;
- в) експортувати та реалізувати їх через торговельні представництва та спецвідділи при них.

До номенклатури об'єднання «Різноекспорт» були занесені такі товари: щетина, кінське волосся, кишки, шлунки тварин, жолуді, морська капуста, шкіра лисиць, кістки мамонта, моржові ікла, китові вуса, жили биків, ганчір'я, насіння дерев, кізяча щіпка (те, що вискубували з кіз руками), лайка, пух-пір'я, альбумін та кров'яне борошно, кокони, шкірки ящірок та змії, оленячий мох, щити черепах, вушне волосся, оленячий та інший смух, шкірсировина та шкіри, кістка польова, роги, копита, линтер (бавовняний пух) ¹⁶⁵.

В 1935 р. було прийнято Статут «Різноекспорту». Були створені його відділення у Ленінграді, Баку, Одесі, контора в Ашхабаді, уповноважені у Новоросійську та Харкові та інших містах, відповідні відділення за кордоном—у США, Франції, Англії, Бельгії, Ірані, представництва при торгпредствах СРСР в Монголії та Туреччині ¹⁶⁶.

Отже, для нових структурних підрозділів «Різноекспорту» в 1943 р. ця справа була зовсім не новою, адже вони мали певний досвід. Але на той час вони були переорієнтовані вже не на експорт, а на приймання та облік товарів з-за кордону.

Наказом по об'єднанню від 14 вересня 1943 р. для перекидання імпортих вантажів «Різноекспорту», що надходили до Ірану, в Тегерані при Іранрадтрансі була організована контора, яка почала приймати вантажі, що прибували південним шляхом до Радянського Союзу ¹⁶⁷.

14 березня 1944 р. було вирішено організувати нові бази для зберігання, сортування та обліку подарунків у Ленінграді,

Архангельську, Баку, Єревані, Ростові-на-Дону, Владивостоці, Хабаровську. Такі ж бази за наказом від 23 травня 1944 р. були створені у Москві та Києві ¹⁶⁸.

Наприкінці того ж року у зв'язку з відновленням імпортно-експортних операцій у портах Чорного моря та Дунаю була організована контора «Різноекспорту» в Одесі та апарат уповноважених у Новоросійську.

Ці бази плідно працювали доти, поки надходили вантажі гуманітарної допомоги та за ленд-лізом. В лютому 1945 р. поступово почався процес їхньої ліквідації. Навесні того ж року були ліквідовані бази у Владивостоку, Архангельську, Ростові-на-Дону, Єревані, Тбілісі, Хабаровську, у липні—серпні 1946 р.—Баку та Києві. Останні бази були закриті 6 березня 1947 р. у Москві та Ленінграді.

Ми недаремно детально зупинилися на організаційному боці цієї справи. Наведені факти жають змогу уявити інтенсивність вантажопотоку подарунків з-за кордону у воєнний час. Географія розташування баз «Різноекспорту» окреслює і напрямки просування вантажів від відправника до адресата.

Як зазначалося вище, всі подарунки, що надходили у той час з-за кордону, називалися американськими, незважаючи на те, що вони були і австралійськими, і іранськими, і латиноамериканськими.

Коли вантажі з гуманітарною допомогою надходили до відповідних баз, то окремо виділялися одяг, взуття, ковдри, білизна, медикаменти та медичне обладнання. Для вантажів за ленд-лізом на кожній базі було встановлено місце зберігання, щоб уникнути змішування з іншими товарами.

Працювали бази «Різноекспорту» за досить суворими навіть для воєнного часу принципами. Крім контролю їхньої роботи, повсякденно здійснювалися інші заходи з метою підвищення організації діяльності цих установ. Так, згідно з наказом по об'єднанню за 399 від 29 липня 1944 р. було введено ряд додаткових заходів, зокрема «забезпечити постійний контроль за обліком пересування подарунків на етапах: країна відправлення—пароплав—порт—склад», «складати щодакданні відомості про кількість подарунків (місце, тонн, вагонів), що знаходяться на шляху до портів СРСР, залишки у портах, на шляху до складів, тих, що прибули на склади. Забезпечити своєчасне видання рознарядок у порти на розвантаження подарунків на відповідні склади» ¹⁶⁹.

Крім суворої виконавської дисципліни щодо просування вантажів, у підрозділах «Різноекспорту» здійснювався контроль за кадрами. У тяжкі воєнні роки працювати у таких установах було досить вигідно для нечистих на руку ділків. Тому для запобігання розкраданню та псуванню речей на базах були введені суворі правила поведінки обслуговуючого персоналу. У наказі від 5 серпня 1944 р. зазначалося: «...Управління базами подарунків допустили такий порядок, коли всі робітники та службовці на час роботи одягалися за своїм вибором в одяг та взуття із подарунків, використовуючи його як спецодяг на час роботи. Така практика щоденного переодягання порушує ділове життя складів і псує речі з подарунків». У зв'язку з цим «заборонити використовувати плаття, джемperi, модельне взуття, прикраси й інші речі як спецодяг. Зобов'язати управління базами підібрати із подарункових речей ті, що були у вживанні (халати і т.ін.), для використання як спецодяг»¹⁷⁰.

Не обійшлося і без фактів розкрадання. У січні 1945 р. на київській базі «Різноекспорту» був затриманий охороною старший товаровознавець Назарко, який намагався вивезти з території бази деякі речі. Він був звільнений з роботи, заарештований і відданий під суд¹⁷¹.

Безумовно, заходи, спрямовані на дотримання суворої виробничої дисципліни на базах, заслуговують схвалення. Даже розкрадання благодійницької допомоги повинно було каратися. Звичайно, можна знайти виправдання людям у сувору воєнну пору. Але ж ті речі призначалися найбільш знедоленим та постраждалим. А красти у злиденних—то великий гріх, який не можна виправдати ні умовами життя, ні великою спокусою.

Високу оцінку роботи баз «Різноекспорту» було отримано від представників країни-відправника. На початку січня 1944 р. склади «Різноекспорту» відвідали посол Канади у Москві Л.Д.Уілгресс і співробітник посольства А.Сміт. Висловлюючи в офіційному листі від 10 січня 1944 р. подяку ВТКЗ за організацію цього візиту, Уілгресс зазначав: «Глибоке враження справляє те, як уважно і вміло поводяться з товарами, і я певен, що канадцям, які роблять подарунки Радянському Союзові, буде дуже цікаво одержати від нас звіт про те, що ми бачили»¹⁷².

Щоб визначити кількість речей з гуманітарної допомоги, які потрапили в Україну, пропонуємо порівняти загальну кількість

надходжень на кожну окрему базу і кількість виділених та відправлених з баз на адресу республіканських органів товарів. Завдяки цьому можна встановити частку відправленого із загальної кількості до адресату—цивільного населення України.

Завдяки проведеним підрахункам нами вдалося встановити, що протягом 1944 р. на бази «Різноекспорту» надійшло 310 вагонів носильних речей¹⁷³. Окрім цього, архіви містять дані про надходження гуманітарної допомоги, але одиницею виміру в звітах визначаються місця або загальна вага у кілограмах. Зокрема, на Владивостоцьку та Центральну бази в 1944 р. надійшло по лінії гуманітарної допомоги 6917 місць носильних речей та медикаменти: аспірин, борна кислота, йод кристалічний, а також бинти, вата, пластир, пілюлі від кашлю, окуляри у роговій оправі, сода, шоколад послаблюючий тощо. Отже, неможливо встановити кількість вагонів, яку ми прийняли за одиницю виміру для встановлення процентного співвідношення з тим, що надійшло з-за кордону.

Коли ми ведемо мову про одиниці виміру, треба враховувати той факт, що розміри гуманітарної допомоги обчислювалися навіть пароплавами. Так, за даними Архангельської бази, з-за кордону у 1945 р. доставлено 126933 місця загальною вагою 7063300 кг (52 пароплави), у тому числі за ленд-лізом—92471 місце вагою 463050 кг (46 пароплавів). Отже, по лінії гуманітарної допомоги надійшло відповідно 34462 місця вагою 2432800 кг (6 пароплавів). В Архангельську існувала ще одна база, на якій зберігалися лише подарунки (з 1 січня до 15 квітня туди надійшло 16 вагонів¹⁷⁴).

Досить солідні надходження на початку 1945 р. були на тбіліській базі «Різноекспорту», куди на 1 січня надійшло 225 вагонів (226460 кг) та 8 автоколон з подарунками (вагою 237581 кг). Це становило 33093 місця вагою 2504041 кг¹⁷⁵.

У цей же час на реутівську базу «Різноекспорту» (Московська обл.) по лінії гуманітарної допомоги надійшло 810 вагонів, базу «Південна гавань»—155 вагонів, бакинську, в'язівську, московсько-київську (Москва) бази та Базисний склад—245 вагонів подарунків¹⁷⁶.

Цей на перший погляд обтяжливий перелік надходжень на союзні бази «Різноекспорту» дає змогу зробити важливі підрахунки. Отже, в 1945 р. морськими та сухопутними шляхами від громадських об'єднань та допомогових комітетів зарубіжжя надійшов 1441 вагон з подарунками для цивільного населення.

Яка ж частина цієї допомоги потрапила в Україну?

Основним місцем, куди потрапляли подарунки з-за кордону, в Україні була база «Різноекспорту» у Києві. Вона була організована невдовзі після визволення міста від німецько-фашистських загарбників. Гуманітарні вантажі потрапляли сюди з інших баз Радянського Союзу. Речі, що зберігалися на київській базі, виділялися лише за нарядами Ради Міністрів УРСР.

Роботу бази суттєво ускладнювала та обставина, що вона розміщувалася за 6 км від залізниці. Обслуговував цю установу лише один «студебеккер».

Найбільш ґрунтовний звіт маємо про роботу бази у 1944 р. Він дає певне уявлення про надходження з різних союзних баз «Різноекспорту» гуманітарних вантажів в Україну ¹⁷⁷:

Назва порту, установи або бази надходження вантажів	кількість вагонів	місяць	вага (кг)
		червень	
Реутовська база	28	1771	247694
Ірансовтранс	3	115	22085
		жовтень	
Вязівська база	4	119	28071
Реутовська база	10	677	74111
		листопад	
Реутовська база	14	1008	124890
Вязівська база	4	375	49346
Південна гавань	4	377	56799
Ірансовтранс	1	172	6600
		грудень	
Ірансовтранс	1	371	11754
Всього	69	4985	621290

Отже, з початку діяльності до кінця 1944 р. на київську базу «Різноекспорту» надійшло 69 вагонів гуманітарних вантажів. Але скласти повне уявлення, маючи лише цю цифру, не можна, бо вантажі з «американськими подарунками» прибували не лише на київську базу.

Кожна база «Різноекспорту» надсилала за відповідними рознарядками подарунки у розпорядження РНК України та її державних установ. Але де зберігалися речі, що надходили до РНК УРСР? Адже згідно із звітом київської бази з бази «Південна гавань» протягом 1944 р. надійшло 4 вагони носильних речей, а відповідний звіт бази-відправника за жовтень—грудень 1944 р. свідчить, що до Києва було відправлено 6 вагонів подарунків¹⁷⁸. Таким чином, 2 вагони (приблизно 20000 кг речей) було вкрадено.

Надходження з інших баз «Різноекспорту», крім тих, що наведені в таблиці, подані в інших одиницях виміру, що не дає можливості скласти повне уявлення. Наприклад, з Тбіліської бази на адресу РНК України надійшло 71643 носильних речей, 19800 м тканин¹⁷⁹, ленинградської—на ту ж адресу лише за лютий та березень 1945 р.: тканин напіввовняних—80000 м, носильних речей—37662 штуки, взуття—8300 пар, пальт та костюмів—1000¹⁸⁰.

Інколи вантажі направляли в конкретні області України для населення, що найбільш постраждало під час окупації. Лише з московської бази «Різноекспорту» було відправлено вантажів гуманітарної допомоги Сталінському облвиконкому—31763 штуки, Запорізькому—56722, Сумському—25055, Дніпропетровському—53601¹⁸¹. З тієї ж бази на адресу Наркомздорів'я УРСР було відправлено 585 штук носильних речей з подарунків. З бакинської бази на адресу Комітету у справах мистецтва та Наркомпросу відвантажено подарунків, тканини вовняної 1927 м, з єреванської бази 1 вагон взуття, 1750 носильних речей¹⁸².

І все ж основна частина подарунків, що надійшли до України, потрапляла на київську базу «Різноекспорту». Вона існувала 28 місяців і «у зв'язку з припиненням операцій по переробці подарункових надходжень» була ліквідована у серпні 1946 р. Всього вона прийняла та розсортувала вантажів на 196,4 млн.крб. Ми не маємо можливості встановити, скільки вагонів надійшло на київську базу після 1944 р., але знаємо, що вага їх становила 1432 т¹⁸³. Проте, знаючи, що двовісний вагон, яким перевозили вантажі на

той час, містив близько 9,5 т, можна встановити, що додатково на київську базу надійшло приблизно 185 вагонів з подарунками, отже, за 28 місяців—254 вагони.

Нам вдалося встановити, що із загальної кількості вантажів, що надійшли по лінії гуманітарної допомоги у 1944 р., 22,3% потрапили в Україну *. а в 1945 і 1946 рр.—6,2%.

Але ці проценти ще не дають підстав звинувачувати союзні або РНК СРСР у несправедливому, упередженому розподілі гуманітарних вантажів. На наш погляд, справедливим було те, що на розорену землю України надійшла велика частка загальних надходжень. І не менш справедливим вбачаємо ми зменшення поставок у наступні роки не тому, що народ-страждалець на українській землі розбагатів за два роки, а тому, що спалена земля Білорусії, Росії також гостро потребувала допомоги...

Як зазначалося вище, на шляху надходження подарунків до адресатів України була ще одна ланка, через яку проходили всі гуманітарні вантажі. Мається на увазі створена з метою контролю та розподілу комісія при РНК України на чолі з заступником голови РНК УРСР К.С.Караваєвим. Саме ця комісія регулювала надходження американських подарунків безпосередньо до адресатів.

Ланцюжок між відправниками гуманітарних вантажів за кордоном та безпосередніми адресатами подарунків був налагоджений. Шлях їхнього надходження можна було визначити таким чином: допомогіві комітети—порти відправки—транспортні шляхи морем та суходолом—порти та залізниці Радянського Союзу—бази «Різноекспорту»—комісії по розподілу—адресати допомоги.

9. АДРЕСАТИ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ

Українська громада зарубіжжя, допомогіві комітети, громадські об'єднання основним адресатом своєї безкорисливої допомоги вважали населення, що постраждало під час німецько-фашистської окупації. Збиралися і цільові кошти для Червоної армії до її спеціального фонду та до фонду Червоного Хреста.

* Без урахування вантажів, що надійшли цільовим призначенням до окремих установ України.

Наші співвітчизники за кордоном прагнули таким чином хоч якоюсь мірою полегшити життя, надати посильну допомогу найбільш знедоленим — інвалідам війни, дітям-сиротам, родинам військовослужбовців. Факти, наведені у попередніх розділах, свідчать, що залежно від політичної орієнтації допомогових комітетів еміграційних кіл формувалося і ставлення до своїх можливих адресатів. Але більша частина еміграційних груп та об'єднань була одностайною в тому, що в першу чергу треба допомагати тим, хто зазнав найбільшого лиха в роки війни.

Гуманітарні вантажі, які з кінця 1943—початку 1944 рр. великими партіями почали надходити в СРСР, передбачалося через мережу відповідних баз «Різноекспорту» розподіляти серед населення визволених районів країни. Як зазначалося вище, розподільчі функції покладалися на спеціальний підрозділ (комісію) при РНК УРСР, очолюваний заступником голови РНК К.С.Караваєвим. За рішеннями комісії товари з американських подарунків розподілялися централізовано між облвиконкомами України, окремими установами та закладами. Крім цього, до голови комісії надходили клопотання та листи-прохання від окремих громадян та установ на виділення носильних речей, взуття, ковдр, білизни. Товари не відпускалися з бази «Різноекспорту» в Києві без особистого дозволу К.С.Караваєва. Тільки у тих випадках, коли речі з гуманітарної допомоги за рознарядкою та наказами РНК СРСР направлялися в Україну цільовим призначенням, наприклад, РНК, Наркомпросу, Наркомздоров'я, і до визначених ще у Москві райвиконкомів, вони минали зазначену комісію РНК.

За наказами голови комісії певна кількість речей з американських подарунків відпускалися з бази «Різноекспорту» отримувачу. Але отримувач не завжди був прямим адресатом, тобто не завжди речі із благодійницького гуманітарного вантажу потрапляли тому, кому вони насправді повинні були належати.

Матеріальне становище населення міст і сіл України, як й інших регіонів, що зазнали фашистської окупації, було вкрай тяжким. Після визволення населених пунктів, особливо великих міст, до них, крім людей, які пережили чорні дні окупації, почали прибувати за спеціальними дозволами евакуйовані із східних районів СРСР, інваліди війни, дружини військовослужбовців та інші категорії населення. За незначним винятком, їхнє матеріально-побутове

становище було скрутним. Якщо харчування, згідно з нормами карткової системи, ще давало можливість на певний час якимось підтримати існування новоприбулих, то придбати промислові товари у державній мережі було однаково важко як, скажімо, професору університету, так і його друкарці.

Постачання промисловими товарами визволених районів УРСР в 1944 р. залишалося незадовільним, а з деяких груп товарів його рівень проти 1943 р. навіть знизився. Це сталося внаслідок того, що через відсутність сировини на 1 березня 1944 р. працювало тільки одне текстильне підприємство з 46, які діяли в Україні напередодні Великої Вітчизняної війни. Не поліпшилося постачанням населення виробами з тканин і в 1945 р.

Де ж мали брати одяг та взуття люди, що жили у визволених містах та селах? Що могли одягнути реєвакуйовані із східних районів, інваліди війни, дітлахи? Демобілізовані з армії внаслідок каліцтва та хвороб ще тривалий час носили військовий одяг, бо іншого вбрання не мали. Щоправда, на базарі за шалені гроші можна було купити все або виміняти якусь цінну річ із сімейних раритетів, коштовності, наприклад, на пару чобіт. Шляхом обміну людям з великими труднощами вдавалося дещо придбати на перший випадок. Про сутужність становища, в якому опинилося населення, свідчать, зокрема, ціни на деякі промтовари на Благовіщенському базарі (Харків) 23 грудня 1943 р. Пара хромових рантових чобіт коштувала 6—7 тис.крб., юфтових чобіт—5—6 тис., чоловічих черевиків (кольорових шеврових рантових)—4—5 тис., калосів чоловічих і жіночих—1800—2000 крб., катушка чорних ниток—100—125, пара чоловічих шкарпеток—150—200, 1 м пальтового драпу—1500—2000, коробка сірників місцевого виробництва—25—30 крб.¹⁰⁴. Отже, ціни на найнеобхідніші речі, товари повсякденного попиту мало кому на той час були по кишені.

Немає сумніву, що речі з американських подарунків могли б стати суттєвою підтримкою цивільного населення в роки війни. Тим більше, що серед речей у посилках з-за океану було і взуття, і одяг, і білизна, і ковдри, і навіть камінці для запальничок.

Носильні речі, ковдри, матраци, білизна, взуття насамперед мали б виділятися для задоволення нагальних потреб інвалідів війни, членів родин військовослужбовців, дітей-сиріт, які перебували у дитячих будинках, діячів науки, мистецтва, агрономів, учителів. Як бачимо,

серед цього переліку немає ані господарських, ані партійних функціонерів, немає і відповідальних працівників окремих наркоматів.

На тлі неймовірно високих цін, обмеженого постачання справляють враження цифрові показники надходжень товарів з-за океану. Так, на 25 липня 1944 р. на київську базу «Різнокспорт» надійшло: пальт чоловічих ношених—7813, пальт чоловічих нових—1300, пальт жіночих ношених—11329, пальт дитячих—4434, костюмів чоловічих нових—175, костюмів чоловічих ношених—763, піджаків чоловічих—10995, піджаків жіночих—8225, штанів чоловічих ношених—12141 та ін.¹⁸⁵ А вже в жовтні того ж року на ту ж адресу надійшло гуманітарних вантажів загальною вагою 102182 кг¹⁸⁶, або 14 вагонів подарункових товарів—одягу та взуття.

Немає сенсу доводити, що в той час, коли підприємства легкої промисловості країни та республіки лише зводилися на ноги, речі, зібрані завдяки ініціативі допомогових комітетів США та Канади, Латиноамериканського континенту, могли задовольнити хоча б на першій час певні верстви населення.

Вкрай тяжким було становище інвалідів війни, які поверталися до своїх осель після лікування у госпіталях. Органи місцевої влади прийняли постанови про забезпечення цієї категорії населення житлом та предметами першої необхідності. Але фінансове забезпечення матеріальної бази цієї постанови у повному обсязі було в той час неможливим.

Під час збирання речей для відправки в СРСР наші брати-співвітчизники за кордоном наголошували на тому, що хотіли б, щоб ці речі потрапили «до людей, які втратили на війні своє здоров'я». Саме інваліди війни були одним із основних адресатів гуманітарної допомоги.

Влітку 1944 р. у Києві налічувалося 3000 інвалідів війни. По вул.Петропавлівській, 20, був розташований будинок інвалідів, який ледь животів. Не було в ньому навіть постільноґ білизни, бракувало ліжок та матраців. І тут у нагоді стали промислові товари з американських та канадських посилок. Міський відділ соцзабезпечення звернувся до заступника голови РНК УРСР К.С.Караваєва з проханням виділити для київських інвалідів 1500 ковдр, простирадел та комплектів нижньої білизни, 1000 пар чоловічого та 400 пар жіночого взуття. Крім цього, фінансові організації міста передали для будинків інвалідів 450 ліжок, 300

столів, 1000 стільців, 100 шифоньєрів¹⁰⁷.

Таким чином, завдяки товарам з американських подарунків на той час стало можливим забезпечити кожного другого інваліда. Можна стверджувати (звичайно, за умови, що ці речі не були розкрадені і потрапили за призначенням), що благодійна діяльність еміграційних кіл досягла своєї мети—трохи поліпшила матеріально-побутове становище захисників Батьківщини.

Родини фронтовиків також були серед тих категорій населення, яким у першу чергу передбачалося надавати допомогу із гуманітарних вантажів, що надходили в Україну. При районних військкоматах організували жіночі комітети з числа дружин фронтовиків, які займалися розподілом носильних речей та промислових товарів з подарунків серед членів сімей фронтовиків та інвалідів війни. Жінки-активісти неодноразово зверталися до заступника голови РНК УРСР К.С.Караваєва із скаргами про порушення соціальної справедливості при розподілі носильних речей. Як правило, інвалідам та членам родин фронтовиків виділяли поношені речі, а нові опинялися у партійних працівників та функціонерів органів влади. Інколи зловживали своїм становищем і родини високопоставлених військових, які часто зверталися з проханням виділити по декілька найменувань верхнього одягу для власних потреб.

На цьому тлі особливо прикрими є факти, коли члени сімей фронтовиків змушені були вдаватися до крайнощів, переслідуючи єдину мету—хоч чим-небудь прикрити своє тіло. Типовим є приклад, коли до міськвійськкомату в Києві прийшла у розпачі дружина фронтовика-майора діючої армії. Вона просила допомогти придбати їй якийсь одяг. Але даремно. Вичерпавши всі аргументи, жінка скинула з плечей ковдру і постала перед відповідальною особою голою і босоніж.

Говорячи про розподіл серед членів родин військовослужбовців речей з американської допомоги, слід наголосити, що ті речі потрапляли лише сім'ям офіцерів та командирів. Родини солдатів були проігноровані.

Серед тих, хто мав отримувати одяг та взуття, інші речі з гуманітарної допомоги, були також діти-сироти та діти фронтовиків, що перебували в дитячих будинках. Але саме для останніх промислових товарів було виділено мізерну кількість. За постановою РНК СРСР від 2 лютого 1944 р. для дитбудинків України з

американських подарунків цільовим призначенням намічалось передати 499 пальт, 2000 платтів, 2000 штанів та 2000 пар взуття¹⁸⁸. Вже восени 1944 р., коли для дитячих будинків нарешті надійшло 5 вагонів цих речей, їх тривалий час не було кому розвантажувати, і цінний, вкрай необхідний вантаж пролежав на залізничних коліях. Водночас Київський приймач-розподілювач змушений був припинити приймання дітей від органів міліції через відсутність постільної білизни, матраців і ковдр. З огляду на катастрофічний стан дитячих устав у липні для облаштування будинків дитини, ясел, дитячих лікарень було видано 80000 м тканин та 6000 комплектів взуття з подарунків з-за океану¹⁸⁹.

Потребували носильних речей, які надійшли з-за кордону, й партизани, які поверталися до рідних домівок. 30 травня 1944 р. начальник Українського штабу партизанського руху надіслав заступнику голови РНК УРСР Караваєву лист, у якому наголошував: «У зв'язку з виходом великої кількості партизанів, що діяли на території України близько 3-х років, та тим, що одяг, який був на них, прийшов у повну непридатність, а також враховуючи, що вихід партизанів з лісів і направлення за місцем проживання потребує хоч якогось одягу, а майно їх пограбоване під час окупації, просимо вас подати допомогу партизанам та їх родинам і видати Українському штабу партизанського руху з американських подарунків: 10000 комплектів верхнього одягу, 8000 пар взуття, 300 комплектів постільної білизни та 10000 рушників»¹⁹⁰. Прохання начальника УШПД було значною мірою задоволено.

У скрутному становищі перебували лікувальні установи визволених міст України. Бракувало найголовнішого—ковдр, рушників, медичних халатів. І тут добре прислужилися речі з американських подарунків. Навесні 1944 р. для київських лікарень системи Наркомздоров'я було виділено 606 ковдр, 819 рушників, 98 медичних халатів та ін.¹⁹¹. Звичайно, при наявних тоді потребах це була крапля в морі. Але і вона комусь допомогла.

Коли визначали контингент осіб, яким мали виділятися речі з гуманітарної допомоги, згадали й діячів науки та культури, котрі гостро потребували одягу.

Міста й села України відновлювали мирне життя. Поверталися евакуйовані наукові установи, театри. У липні 1944 р. заступник голови РНК УРСР Л.Корнієць надіслав лист заступнику голови РНК

СРСР А.Мікояну, в якому просив видати для студентів і викладачів державних університетів республіки речі з американських подарунків. Для студентів та викладачів Одеського університету було видано відповідно 580 та 160 комплектів одягу, Харківського—450 і 100, Дніпропетровського—400 та 80 ¹⁹². Тоді ж завдяки надходженням з-за океану для професорського складу Академії наук УРСР було виділено 70 чоловічих пальт, по 70 пар жіночого та чоловічого взуття та 124 чоловічі комбінезони ¹⁹³. Весь цей одяг був новий, і якщо згадати ціни на нього, наведені вище, можна уявити, як він знадобився реєвакуйованим науковцям. Хоча важко уявити сивого поважного академіка в американському комбінезоні.

Однією з прикмет налагодження мирного життя у визволених районах та містах УРСР було відновлення роботи театрів та інших закладів культури. Актори, як і інші особи, реєвакуйовані зі сходу, мали гостру потребу в одязі. Але їхні запити дещо відрізнялися. Адже акторові треба було виходити на сцену і мати пристойний вигляд. Добре, що асортимент заокеанських подарунків був досить широким. Навіть краватки та фракки були в деяких посилках.

Керівництво київського театру ім.Лесі Українки звернулося з проханням видати йому певну кількість американських речей, бо акторам не було в чому грати прем'єру спектаклю. Директор іншого київського театру—ім.Івана Франка просив виділити для акторів по 50 чоловічих та жіночих костюмів, 75 пар чоловічого взуття та 200 краваток ¹⁹⁴.

Були і досить скромні прохання. Так, виконком Київської облради просив виділити з посилок, що надійшли, 15 хусток для кращих вчителів області ¹⁹⁵.

Не були обійдені увагою й представники фізичної культури. 25 грудня 1944 р. голова РНК УРСР М.С.Хрущов зобов'язав відповідні органи видати 24 відрізи на костюми з резерву РНК СРСР для преміювання футбольної команди майстрів київського товариства «Динамо», переможців Кубка України 1944 р. з футболу ¹⁹⁶.

До заступника голови РНК УРСР зверталися з проханнями про виділення носильних речей з американських подарунків багато установ та організацій. Караваєв дотримувався принципової позиції: в цьому питанні. Збереглося багато типових листів з проханням видати відповідальним працівникам партапарату, членам їхніх сімей речі з американських подарунків, на яких стоять власноручні резолюції

Караваєва: «Відмовити». Це свідчить, що в той важкий час відповідні органи все ж намагалися по можливості допомогти одягом найбільш знедоленим, а не перетворювати заокеанські посилки на джерело поліпшення добробуту можновладців. І в той же час виникає питання, чому, наприклад, слухачам партійних курсів при ЦК КП(б)У у Києві та Харкові згідно з постановою РНК УРСР— 1495-94 від 11 листопада 1944 р. було виділено чимало нових речей¹⁹⁷.

У грудні 1944 р. завдяки речам з посилок, що надійшли з-за океану, вдалося знайти вихід з скрутного і водночас курйозного становища. Спеціалістам Наркомзему УРСР належало виїхати до Румунії, щоб вирішити питання про повернення в Україну вивезеної туди худоби. Для членів делегації з гуманітарної допомоги було виділено 50 чоловічих пальт, 50 костюмів та 50 пар взуття¹⁹⁸.

Наведені приклади свідчать, що в тому скрутному становищі, в якому опинилося населення визволених міст України, речі з американських і канадських подарунків були дуже доречними.

РНК УРСР, бази «Різноекспорту» прагнули справедливо розподілити речі, що надійшли по лінії гуманітарної допомоги, між окремими областями визволеної України. За даними довідки від 24 жовтня 1944 р., речі з американських посилок, що надійшли в республіку, були розподілені по областях так: Вінницька—98549 речей, Ворошиловградська—66531, Дніпропетровська—46221, Дрогобицька—34750, Житомирська—17361, Запорізька—47054, Кам'янець-Подільська—17127, Київська—73748, Київ—58200, Кіровоградська—28468, Миколаївська—21357, Одеська—43950, Полтавська—51056, Сталінська—97437, Станіславська—40600, Сумська—42007, Харківська—62308, Херсонська—13110, Чернігівська—48114¹⁹⁹.

Отже, товари з гуманітарної допомоги направлялися здебільшого у промислово розвинуті області, міста, де концентрувалися державні, наукові та культурні установи.

Зваживши на чисельність населення в окремих містах та кількість речей, що надійшли до областей і міст, можна дійти певного висновку. Наприклад, якщо в Києві налічувалося на той час близько 450 тис. чол. і надійшло 58200 речей, то, за умови справедливого їхнього розподілу, можна припустити, що кожен шостий житель столиці України мав одержати бодай краватку.

Таким чином, американські подарунки, хоча їх надходила

відносно велика кількість в Україну, не могли істотно поліпшити побутове становище населення, бо були краплиною на фоні зубожіння та злиднів того часу. Але сам факт виявлення доброї волі з боку наших колишніх співвітчизників за кордоном, їхнє бажання полегшити страждання українського народу заслуговують на подяку. Незайвим буде наголосити, що уряд Радянського Союзу сподівався на продовження цього благородного руху. Недарма ж наприкінці 1944 р. він звернувся із проханням до допомогових комітетів США виготовити для інвалідів війни два мільйони штучних рук та ніг ²⁰⁰.

ВИСНОВКИ

Спадкоємність багатьох історичних процесів, подій, рухів, що вже мали місце у житті суспільства, іноді сумно, іноді приємно вражає нас. До такої спадкоємності можна віднести і допомоговий рух на підтримку незалежної України, що поширюється нині у світі. Окремі країни, їхні уряди знову простягають нам дружню руку допомоги. Довготривалі кредити, гуманітарна допомога—ці акти підтримки з боку зарубіжжя вже мали місце в нашій історії.

Понад 50 років минуло відтоді, як розпачалася доброзичлива, благодійницька акція громадськості багатьох країн світу на підтримку народу, що постраждав від фашистської навали. Неабияку роль у цій справі відіграли і наші колишні співвітчизники—представники української громади США, Канади, країн Латинської Америки. Вони були у перших лавах зачинателів цього благородного руху.

У вирі гострих ідеологічних суперечок у середині самої діаспори, протистояння з правлячими колами країн, де вони мешкали, поступово відбувався процес згуртування та мобілізації допомогових зусиль наших колишніх співвітчизників на користь своїх братів та сестер в Україні.

Починаючи з окремих виявів підтримки антифашистської боротьби народів СРСР і закінчуючи збиранням великих грошових коштів, подарунків, медикаментів та багато іншого—такий діапазон благодійницького руху української громади зарубіжжя.

Процес надання допомоги, розподіл подарунків серед населення України були складними, але все ж досить налагодженими. Звичайно, мали місце і певні відхилення від побажань збирачів допомоги. Але вони були зумовлені об'єктивними і суб'єктивними реаліями тієї доби.

По-перше, нам важко встановити внесок у цю благородну справу саме української громади. Представники еміграційних кіл брали участь не лише у створених ними комітетах та фондах. Вони активно включилися у роботу загальнодержавних громадських об'єднань своїх країн, діяльність яких була спрямована на надання допомоги СРСР.

По-друге, іноді неможливо визначити автора подарунка і повідомити отримувачів, хто саме його надіслав. Централізація гуманітарної допомоги у місцях зберігання, сортування речей на одяг, взуття тощо знеособлювали надходження. Лише в окремих випадках подарунки мали супроводжувальний лист його відправника.

По-третє, важко було за бажанням окремих організацій та угруповань української діаспори зберегти саме той шлях або адресат, який вони встановили при відправленні свого подарунка. Це неможливо було з декількох причин. Наприклад, Аргентина, як і інші країни Латиноамериканського континенту, не мала до 1946 р. дипломатичних та торговельних відносин з СРСР, і її подарунки надходили через треті країни.

СРСР у досліджуваній період не був учасником Міжнародного Червоного Хреста і не мав відповідних договірних відносин з його підрозділами. Тому подарунки, які потрапляли до нашої країни, не могли опинитися в концтаборах Німеччини, де перебували військовополонені. Зважаючи на ставлення тоді до в'язнів ГУЛАГу, не могло й мови бути про те, що хтось з українців на Півночі чи в іншому місці отримає щось від дбайливих єдинокровних братів з-за кордону.

Якщо вести мову про розміри гуманітарної допомоги, то слід констатувати, що за своїми обсягами вона була досить значною. Інша справа, що на фоні суцільного зубожіння та руйнувань вона не могла відчутно поліпшити життя людей, що постраждали від окупації.

Із загального потоку подарункових надходжень у Радянський Союз в Україну у 1944 р. надійшло 69 вагонів благодійницьких вантажів, що становило 22,3%, а надалі доля України у загальному обсязі становила 6,2%. І ми не вважаємо Україну обійденою у цьому плані. Адже, крім України, потрібно було допомагати й іншим, хто постраждав від фашистської окупації. Спалені села Білорусії, її виснажений народ також благали про допомогу.

Одяг, взуття, медикаменти, інші речі, надіслані турботливими людьми з-за океану, стали у пригоді тим, хто їх отримав. З тими

речами до них надійшла і частка душі кожного, хто їх надсилав.

Посильна допомога еміграційних кіл у суворий час війни є наочним свідченням того, що наші співвітчизники, навіть перебуваючи за десятки тисяч кілометрів від рідної землі, продовжували палко любити її, вболівати за її долю. Перед лицем наявної загрози відбувалося могутнє єднання через океани братів по крові.

Сучасний перебіг подій, зближення українців у всьому світі дає підстави дійти висновку, що допомоговий рух у середовищі української діаспори в роки війни був одним із перших кроків назустріч такому єднанню.

ПОСИЛАННЯ

1. Енциклопедія українознавства. Під ред. Кубійовича. Словникова частина. — Львів. — 1993. — Т.2. — С.630.
2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі—ЦДАВО України), ф.4465, оп.1, спр.801, арк.37, 376, 41.
3. Енциклопедія українознавства. — Т.2. — С.634.
4. *Макар Ю.А.* Канадская немарксистская историография истории украинской этни-группы Канады (критический анализ). Автореферат дисс. канд.ист.наук.—К., 1989.—С.9.
5. *Кравчук Петро.* На новій землі.—Торонто, 1958.—С.46.
6. Енциклопедія українознавства. — Т.2. — С.635.
7. *Заставний Ф.Д.* Українська діаспора.—Львів, 1991.—С.16, 17.
8. Енциклопедія українознавства.—Т.2.—С.635.
9. ЦДАВО України, ф.4465, оп.1, спр.801, арк.44, 47, 83 зв.
10. Українська діаспора у світі (Довідник).—К., 1993.—С.6, 7.
11. ЦДАВО України, ф.Р-5110, оп.1, спр.105, арк.69.
12. *Маруняк Володимир.* Олександр Бойків. Організатор українського життя у Франції.—Париж, 1986.—С.47, 48.
13. *Там само.*—с.48.
14. ЦДАВО України, ф.6646, оп.1, спр.21, арк.124, 127, 128.
15. Українці в Чикаго і Іллінойс. Тисячоліття Хрещення України.—Чикаго, 1989.—С.54, 55.
16. ЦДАВО України, ф.Р-5110, оп.1, спр.56, арк.108.
17. *Там само*, ф.6646, оп.1, спр.17, арк.129, 130; *Тесля Іван і Юзик Павло.* Українці в Канаді—їх розвиток і досягнення.—

- Мюнхен, 1968.—С.28, 29.
18. *Лобай Данило*. Комуністичний рух серед українців Канади // Пропам'ятна книга Українського Народного Дому у Вінніпегу.— Вінніпег, 1949.—С.750, 760, 761.
 19. ЦДАВО України, ф.Р-5110, оп.1, спр.105, арк.74.
 20. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі—ЦДАГО України), ф.1, оп.23, ч.1, спр.528, арк.1.
 21. *Там само*, спр.23, ч.1, арк.33—35, 43 зв.
 22. *Там само*, спр.118, арк.10—11 зв.
 23. ЦДАВО України, ф.Р-5110, оп.1, спр.18, арк.29.
 24. *Невежин В.А.* Культурные связи СССР с Великобританией и США в рамках антигитлеровской коалиции. Автореферат дисс. ... канд.ист.наук.—М., 1990.—С.14, 15.
 25. ЦДАГО України, ф.1, оп.23, ч.1, спр.1432, арк.13.
 26. *Там само*, арк.28—34.
 27. Цит. за кн.: *Коваль В.С.* США во второй мировой войне: некоторые проблемы внешней политики.—К., 1975.—С.152.
 28. Во славу Родины.—1941.—2 сент.
 29. *Поздеева Л.З.* Канада в годы второй мировой войны.—М., 1986.—С.210.
 30. Во славу Родины.—1941.—22 окт.
 31. ЦДАГО України, ф.1, оп.23, ч.1, спр.118, арк.6.
 32. Во славу Родины.—1941.—22 окт.
 33. Шістдесят літ організаційного життя українців у Філадельфії.— Філадельфія, 1944.—С.112.
 34. *Там само*.—С.115.
 35. *Бычко Ю.А.* Коненков.—М., 1982.—С.417.
 36. Архів зовнішньої політики Російської Федерації. Історико-дипломатичне управління МЗС РФ (далі—АЗП РФ), фонд Посольства СРСР у США, оп.8, спр.19, арк.4, 13, 14, 19, 20, 22, 23, 26, 29—31, 57.
 37. Російський центр збереження, вивчення документів новітньої історії (далі—РЦЗВДНІ), ф.5, оп.6, спр.125—129, арк.20.
 38. *Кравчук Петро*. На новій землі.—С.310.
 39. ЦДАВО України, ф.Р-5110, оп.1, спр.18, арк.5.
 40. ЦДАГО України, ф.1, оп.23, ч.1, спр.118, арк.29, 29 зв.
 41. ЦДАВО України, ф.Р-5110, оп.1, спр.18, арк.10-11.
 42. *Там само*, спр.56, арк.90.

43. Центральний державний архів Російської Федерації (далі— ЦДАЖР РФ), ф.6646, спр.21, оп.1, арк.128—130.
44. Там само, арк.133.
45. Цит. за кн.: Поздеева Л.В. Указ.соч.—С.50.
46. ЦДАГО України, ф.1, оп.23, ч.1. спр.1432, арк.37.
47. Там само, арк.38.
48. ЦДАВО України, ф.Р-5110, оп.1, спр.3, арк.12.
49. Там само, арк.16—19.
50. Во славу Родины.—1941.—4 нояб.
51. Правда.—1942.—5 мая.
52. ЦДАВО України, ф.Р-5110, оп.1, спр.18, арк.9.
53. АЗП РФ, фонд Посольства СРСР у США, оп.9, спр.15, арк.130.
54. Там само, арк.129.
55. ЦДАГО України, ф.1, оп.23, ч.1, спр.369, арк.2 зв.
56. Там само, арк.5 зв.
57. Там само, спр.526, арк.24—26.
58. ЦДАГО України, ф.1, оп.23, ч.1, спр.537, арк.10.
59. АЗП РФ, фонд Посольства СРСР у США, оп.12, спр.15, арк.41.
60. АЗП РФ, фонд Посольства СРСР у США, оп.12, спр.15, арк.42.
61. Там само, арк.31, 32, 58.
62. Там само, арк.42.
63. Там само, арк.41.
64. ЦДАВО України, ф.Р-5110, оп.1, спр.56, арк.110, 110 зв.
65. Там само, спр.105, арк.116 зв.
66. ЦДАГО України, ф.1, оп.23, ч.1, спр.1432, арк.41.
67. ЦДАВО України, ф.Р-5110, оп.1, спр.48, арк.3.
68. Там само, спр.49, арк.13.
69. Там само, спр.48, арк.4.
70. Там само, арк.5.
71. Там само, спр.49, арк.14; ЦДАГО України, ф.1, оп.23, ч.1, спр.1432, арк.40.
72. ЦДАГО України, ф.1, оп.23, ч.1, спр.1432, арк.41.
73. Там само, арк. 39, 42.
74. Лещенко Л.О. СРСР і Канада в антигітлерівській коаліції.—К., 1973.—С.45.
75. Марунчак Михайло Г. Історія українців Канади. У двох томах.—Вінніпег.—1974.—Т.2.—С.258.

76. Когутська Наталія Л. Півстоліття на громадській ниві. Нариси історії Союзу українок Канади. 1926—1976. — Едмонтон, Вінніпег, 1986. — С. 95.
77. *Там само.* — С. 97.
78. *Марунчак Михайло Г.* Вказпраця. — С. 259.
79. *Лещенко Л. О.* Вказ.праця. — С. 57, 58.
80. ЦДАВО України, ф. Р-5110, оп. 1, спр. 55, арк. 103.
81. Українські канадці в історичних зв'язках із землею батьків. — К., 1990. — С. 152.
82. *Кравчук П.* На новій землі. — С. 312, 314.
83. ЦДАВО України, ф. Р-5110, оп. 1, спр. 56, арк. 93, 94.
84. *Там само,* ф. 6646, оп. 1, спр. 21, арк. 132.
85. Вітчизна. — 1964. — 12. — С. 203.
86. АЗП РФ, фонд Посольства СРСР у США, оп. 9, спр. 9, арк. 19.
87. *Там само,* оп. 8, спр. 22, арк. 43.
88. *Там само,* арк. 15, 37.
89. *Там само,* арк. 19, 20.
90. *Вітрученко О. Н.* Нормалізація міждержавних відносин між СРСР і латиноамериканськими країнами в роки Великої Вітчизняної війни. — Укр. іст. журн. — 1972. — 4. — С. 71.
91. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, ч. 1, спр. 118, арк. 9 зв.
92. *Там само.*
93. *Там само,* арк. 11.
94. *Там само,* арк. 47 зв.
95. *Там само,* оп. 30, спр. 1795, арк. 5.
96. АЗП РФ, фонд Посольства СРСР у США, оп. 10, спр. 25, арк. 26.
97. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, ч. 1, спр. 1432, арк. 41.
98. ЦДАВО України, ф. 5283, оп. 14, спр. 33, арк. 24.
99. АЗП РФ, фонд Посольства СРСР у США, оп. 10, спр. 25, арк. 31.
100. *Коваль М. В.* Українці на Кубі // Всесвіт. — 1963. — 5. — С. 41.
101. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, ч. 1, спр. 1432, арк. 41.
102. ЦДАВО України, ф. 5283, оп. 14, спр. 34, арк. 17.
103. АЗП РФ, фонд Посольства СРСР у США, оп. 8, спр. 22, арк. 75.
104. *Там само,* оп. 10, спр. 25, арк. 31.
105. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 30, спр. 1795, арк. 5 зв.
106. *Там само,* арк. 13 зв.
107. *Там само.*
108. АЗП РФ, фонд Посольства СРСР у США, оп. 10, спр. 25, арк. 26.

109. *Там само.*
110. *Там само.*
111. ЦДАГО України, ф.1, оп.23, ч.1, спр.1423, арк.41.
112. АЗП РФ, фонд Посольства СРСР у США, оп.10, спр.12, арк.4.
113. ЦДАЖР РФ, ф.5283, оп.1, спр.37, арк.54.
114. *Там само*, оп.15, спр.37, арк.54.
115. АЗП РФ, фонд Посольства СРСР у США, оп.10, спр.11, арк.1;
ЦДАГО України, ф.1, оп.23, ч.1, спр.1432, арк.41.
116. АЗП РФ, фонд Посольства СРСР у США, оп.10, спр.11, арк.54.
117. ЦДАЖР РФ, ф.5283, оп.15, арк.52, спр.37.
118. АЗП РФ, фонд Посольства СРСР у США, оп.8, спр.22, арк.2;
оп.9, спр.9, арк.7.
119. *Там само*, оп.10, спр.11, арк.1.
120. ЦДАЖР РФ, ф.5283, оп.15, спр.182, арк.5.
121. *Там само*, спр.37, арк.53.
122. *Там само*, арк.72.
123. ЦДАВО України, ф.Р-5110, оп.1, спр.55, арк.133.
124. ЦДАЖР РФ, ф.5283, оп.15, спр.37, арк.50.
125. ЦДАГО України, ф.1, оп.23, ч.1, спр.1423, арк.41.
126. *Леценко Л.О.* Братерська солідарність монгольського народу
з радянським народом у роки Великої Вітчизняної війни // *Укр.іст.журн.*— 1969.— 7.—С.71.
127. *Там само.*—С.72.
128. *Известия.*—1942.—1 марта.
129. ЦДАЖР РФ, ф.5283, оп.18, спр.263, арк.14.
130. *Известия.*—1942.—10 марта.
131. *Енциклопедія українознавства.*—Т.3.—С.635.
132. *Брат—братові.* Книга про ЗУАДК.—Філадельфія, 1971.—С.49.
133. *Там само.*—С.35, 36.
134. *Другий Всеканадійський Конгрес Українців Канади.*—Торонто,
1946.—С.39, 40.
135. *Пропам'ятна книга українського Народного Дому.*—С.380, 381.
136. *Там само.*—С.383.
137. ЦДАВО України, ф.4465, оп.1, спр.122, арк.34.
138. ЦДАГО України, ф.Р-5110, оп.1, спр.56, арк.104, 105.
139. ЦДАВО України, ф.4465, оп.1, спр.122, арк.6, 7.
140. *Там само*, арк.3, 3 зв.
141. *Там само*, арк.5 зв.

173. Підраховано авторами за даними: ІЗЕВ МЗТ РФ, фонд зовнішньоторговельного об'єднання «Різноекспорт», оп.11430, спр.106, арк.3; спр.112, арк.5; спр.106, арк.4; спр.103, арк.69.
174. *Там само*, оп.11430, спр.108, арк.1.
175. *Там само*, спр.106, арк.20.
176. *Там само*, спр.113, арк.4.
177. *Там само*, спр.103, арк.177, 178.
178. *Там само*, спр.107, арк.1.
179. *Там само*, спр.106, арк.37.
180. *Там само*, спр.108, арк.242.
181. *Там само*, спр.99, арк.15.
182. *Там само*, спр.103, арк.77, 81.
183. *Там само*, спр.122, арк.44.
184. ЦДАГО України, ф.1, оп.78, спр.19, арк.22—23.
185. *Там само*, оп.30, спр.48, арк.3.
186. ІЗЕВТ МЗТ РФ, фонд зовнішньоторговельного об'єднання «Різноекспорт», оп.11430, спр.103, арк.177.
187. ЦДАВО України, ф.2, оп.7, спр.1666, арк.28, 29.
188. *Там само*, арк.2.
189. *Там само*, арк.164.
190. *Там само*, спр.1665, арк.51.
191. *Там само*, арк.42.
192. *Там само*, арк.44.
193. *Там само*, арк.45.
194. *Там само*, арк.23.
195. *Там само*, арк.195.
196. *Там само*, спр.1668, арк.169.
197. *Там само*, арк.145.
198. ЦДАГО України, ф.1, оп.30, спр.48, арк.93.
199. ЦДАВО України, ф.2, оп.7, спр.1667, арк.267.
200. АЗП РФ, фонд Посольства СРСР у США, ол.12, спр.15, арк.41.

142. *Там само*, арк.4, 5, 5 зв.
143. На громадській ниві (До 25-ліття ЦПУЕН).—Мюнхен, 1972.— С.3, 5, 19, 20.
144. *Там само*.—С.33, 34.
145. ЦДАВО України, ф.4465, оп.1, спр.122, арк.40.
146. *Марунчак Михайло Г.* Вказ.праця.—С.267.
147. Когутська Наталія Л. Півстоліття на громадській ниві.—С.105, 106.
148. Другий Всеканадійський Конгрес Українців Канади.—С.57.
149. Півстоліття на громадській ниві.—С.158.
150. *Там само*.—С.32.
151. Другий Всеканадійський Конгрес Українців Канади.—С.41.
152. Брат—братові.—С.68, 69; ЦДАВО України, ф.4465, оп.1, спр.122, арк.95 зв.
153. *Лазебник Станіслав, Орленко Павло.* Розсіяні по світах // Всесвіт.—1991.— 1.—С.173.
154. На громадській ниві.—С.28.
155. ЦДАВО України, ф.4465, оп.1, спр.122, арк.28.
156. *Заставний Ф.Д.* Українська діаспора.—Львів, 1991.—С.20.
157. Пропам'ятна книга Українського Народного Дому.—С.381.
158. На громадській ниві.—С.24.
159. *Марунчак Михайло Г.* Вказ.праця.—С.272.
160. *Лазебник Станіслав, Орленко Павло.* Вказ праця.—С.181.
161. Енциклопедія українознавства.—Т.3.—С.636.
162. РЦЗВДНІ, ф.5, оп.6, спр.182, арк.179—182.
163. *Там само*, спр.184, арк.56.
164. *Там само*, спр.126, арк.34.
165. Історико-зовнішньоекономічне відділення Міністерства зовнішньої торгівлі РФ (далі—ІЗЕВ МЗТ РФ). Збірник історичних довідок про структуру та функції всесоюзного зовнішньоторговельного об'єднання.—М., 1976.—Т.1.—С.227.
166. *Там само*.—С.239.
167. *Там само*.—С.239, 240.
168. *Там само*.—С.240.
169. ІЗЕВ МЗТ РФ, фонд зовнішньоторговельного об'єднання «Різноекспорт», оп.11430, спр.101, арк.35.
170. *Там само*, арк.45.
171. *Там само*, спр.122, арк.37.
172. ЦДАЖР РФ, ф.5283, оп.15, спр.143, арк.46.

ЗМІСТ

Передмова	3
1. Українські емігранти напередодні Другої світової війни	6
2. Суспільно-політичне життя українських громад	9
3. Початок допомогового руху в США та Канаді	19
4. Поширення кампаній по наданню матеріальної допомоги народу України	26
5. Діяльність українців в Латинській Америці у гуманітарних зусиллях на користь своїх співвітчизників	39
6. Акції допомоги українських емігрантів та громадськості країн світу	51
7. Проблема скитальців у допомогових зусиллях української діаспори.....	56
8. Шляхи надходження гуманітарних вантажів в Україну	70
9. Адресати гуманітарної допомоги	81
Висновки	89
Посилання	91

Підписано до друку 19.05.95 Формат 60x84 1/16
Ум.друк.арк. 5,70 Обл.вид.арк. 5,82
Тираж 100 Зам. 307 1997р. Ціна договірна

Поліграф.д-ця Ін-ту історії України НАН України
Київ-1, Грушевського, 4